

Garaziko euskararen egitura geolinguistikoa¹

The geolinguistic structure of Basque of Garazi

Alexander Artzelus Muxika*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Varun DC Arrazola

Fraisoro Eskola

ABSTRACT: The goal of this work is to measure the diatopic variation of the Basque spoken in the Garazi Valley. As such, we sought to analyse all the linguistic features that determine the geolinguistic position of this variety. As all the features do not have the same importance when it comes to classifying a variety into one dialect, we delimited the geographic span of each one, in order to see which area has the biggest influence on the Basque spoken in this valley. In addition, we tried to establish whether the features are archaisms or innovations, and in the latter case, if they are positive and systematic.

For this purpose, we worked with the base dialect of this valley, grounding our research on the variety spoken by the elderly people. The main empirical basis is that of field recordings conducted by the first author during the period 2019-2020.

We concluded that the Basque variety of Garazi is quite general: most of the positive and systematic innovations are also used in the Greater Eastern Basque Country, that is to say, in Eastern Upper Navarre and the Northern Basque Country. Many features are also used in the whole Northern Basque Country, sometimes with the exception of the South-West of Labourd and the Pyrenean valleys of Upper Navarre. Finally, there are some innovations that cover a narrower area. For example, some are only used in Garazi and a bordering valley.

KEYWORDS: Garazi; diatopic variation; dialectology.

¹ Eskerrik beroenak Garaziko lagun eta lekuko guztiei; batez ere, Jeanne Unasobizkai eta Kattin Teisset behorlegiar zendu berriei. Eskerrak, halaber, lagundu didaten Iñigo Auzmendi, Allande Etxart, Maitena Duhalde, Nora Ramoneda, Imanol Ibarrola, Goretti Zubillaga eta Aitor Lizardiri. Bestalde, ikerlan honek egitasmu baten laguntza bildu du: «*Monumenta linguae vasconum* (VI). Avances en cronología de la historia y la prehistoria de la lengua vasca», MEC: PID2020-118445GB-I00.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Alexander Artzelus Muxika. Euskal Hizkuntza eta Komunikazioa Saila. UPV/EHU. Bilboko Ingeniaritza Eskola II-I eraikina. Torres Quevedo ingeniaria plaza, 1 (48013 Bilbo). – alex_aitza@hotmail.com – <https://orcid.org/0000-0001-7763-4894>

Nola aipatu / How to cite: Artzelus Muxika, Alexander; DC Arrazola, Varun (2024). «Garaziko euskararen egitura geolinguistikoa», ASJU, 58 (1), 29-81. (<https://doi.org/10.1387/asju.25075>).

Jasoa/Received: 2023-10-08; Onartua/Accepted: 2023-12-31. Online argitaratua / Published online: 2024-01-19.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © UPV/EHU Press

Lan hau Creative Commons Aitortu-EzKomertziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa lizentzia baten mende dago

LABURPENA: Lan honen helburua Garaziko euskararen bariazio diatopikoa aztertzea da. Ibar honetako euskararen kokapen geolinguistikoaren berri ematen duen ahalik eta ezaugarririk gehienak zerrendatzen saiatu gara, beraz. Hizkera jakin baten izaeraren berri jakiteko edota hizkera hori dialekto jakin batean sailkatzeko ezaugarri guztiek pisu bera ez dutela jabeturik, bakoitzaren eremua zedarritu dugu, ibarreko mintzoan eraginik handiena zein eremuk duen jakin abal izateko. Horrez gain, berrikuntzak edota arkaismoak diren zehazten saiatu gara, eta berrikuntzak izatekotan, positiboak eta sistematikoak diren.

Zeregin horretarako, Garaziko oinarri dialektala lortu nahi izan dugu. Hortaz, adinekoen mintzoan oinarritu gara, batez ere. Hori lortzeko, duela hiruzpalau urte egindako grabaketak hartu ditugu aintzat, batez ere.

Garaziko mintzoak aski izaera orokorra duela ondorioztatu abal izan dugu: berrikuntza positibo eta sistematikorik gehienak Euskal Herriko ekialde zabalarekin partekatzen dituela ikusi dugu; hots, Nafarroa Garaiko ekialdearekin eta Iparraldearekin. Iparralde osoa —Lapurdikoko hego-mendebaldea eta Pirinioetako ibar nafarrak gorabehera— hartzen dutenen kopurua ere hazia da. Azkenik, badira eremu murriztagoko beste berrikuntza batzuk, baita Garazi eta ondoko ibarren batera baino iristen ez direnak ere.

HITZ GAKOAK: Garazi; aldakortasun diatopikoa; dialektologia.

1. Sarrera

Lan honen helburua Garaziko euskararen aldakortasun diatopikoa aztertzea da. Hizkuntza sozialki ere aldatzen denez, ez da aise geografiaren arabera dagoen aldakortasuna ongi zehaztea; areago, hizkuntzek eta hizkerak, oro har, xx. mendearen bukaeran eta XXI.eko hatsarrean izan dituzten aldaketa handiak kontuan hartzen baditugu, besteak beste, nazio-estatuetakoko hizkuntza ofizial handiek eta estandar nazionalak eraginda. Lerro hauetan aldaketa handi horien aitzineko hizkerari erreparatu nahi izan diogu;² hots, mugikortasuna izugarri handitu, goi-mailako ikasketak orokor bihurtu, media-komunikabideak masifikatu eta nazio-estatuaren administrazioaren garrantzia nagusitu aitzinekoari eta euskarak Nafarroa Beherean bizitza etnolinguistiko handia zuen garaikoari. Ez da erraza mugarriak finkatzea, baina, horretarako, 60ko hamarkada aitzin sorturiko belaunaldien mintzoa izan dugu aztergai. Horixe hartu dugu Garaziko *base dialect* edota oinarri dialektaltzat. Honela definitzen du Bellmannek (1998: 23): «a variety spoken in a restricted, usually rural local place, and differing from the overarching standard in a maximum number of linguistic features».³ Oinarri dialektalak, beraz, estandar nazionala → lekuan lekuko barietate estandarra → dialekto erregionala/erregiolektoa → dialekto tradizionala *continuum*-ean (Auer & Hinskens 1996: 6-7) azken posizioa hartzen du. Batez ere, Garaziko eta inguruko ibarretako heldu eta adintsuen hizkera izan dugu langai, hortaz.

Ez dugu lantegi erraza aukeratu dialektologiak dituen arazo teorikoak eta metodologikoak aintzat hartzen baditugu. Argi dago hizkuntza geografiaren arabera aldatzen dela, baina oraindik ere ez da kontsentsurik lortu erabakitzean, hizkera jakin

² Garaziko aldakortasun sozialaz gehiago jakiteko, ikus Santazilia (2011) eta Artzelus (2019, 2020b, 2021, 2022a, 2022b, 2022c), eta diafasikoari buruzko xehetasunak izateko, Artzelus (2020a).

³ Estandartzat ulertzen dugu hainbat dialektoren artean aukeratzen den barietatea, prestigioarekin eta boterearekin loturiko klase-interesei jarraikiz (Chela-Flores 2017), nazioa eraikitzeko eta zentralizatzeko helburuarekin (Hernández-Campoy 2016: 106).

bat dialekto baten barnean sailkatzeko, leku batetik bestera aldatzen diren hizkuntza-ezaugarri horietarik zein eta zenbat kontuan izan behar ditugun. Caminorekin (2004b: 81) eta Reguerorekin (2019: 6) bat eginez, guk ere uste dugu dialekto bat hobekien ordezkatzan duten ezaugarriak esklusiboak, bateratzaileak, positiboak, sistematikoak eta garaikideak diren berrikuntzak direla. Dialektologia tradizionalari dagokion lanetan, ordea, usu ezaugarrien zerrenda bat atzematzen dugu, zehaztu gabe ezaugarri horietako bakoitzaren izaera, hots, zer hedadura duen, berrikuntza edo arkaismoa den, positiboa den, sistematikoa den, etab. Beraz, sailkapenerako unea helitzen denean, ez ditugu garbi atzematzen horren arrazoiak. Era berean, dialektometriari bi hizkeraren edo gehiagoren arteko aldea zenbatekoa den ikus dezakegu, baita batarren eta bestearren artean zenbat ezaugarri diren desberdin ere. Dena den, guztiei ematen zaie garrantzi bera, eta, gure ustez, garrantzitsua da jakitea zer izaera duen bakoitzak. Garrantzitsua da, halaber, hizkera bat definitzeko balio duten ezaugarriek zer eremu geografiko duten zehaztea, eremu bakoitzaren eragina zenbatekoa den eta berrikuntza fokoak zein diren, ahalaz, ongi defini ditzagun.

Hori dela eta, lan honetan Garaziko euskara definitzeko balio diguten ezaugarri gramatikal guztiak zerrendatuko ditugu, eta bakoitzaren eremu geografikoaren arabera sailkatuko. Ez da lan erraza, baina euskal dialektologiak azken hamarkadetan aurrerapauso handiak eman ditu, baita Iparraldean ere; EHHA corpusa ere egin da, eta, ondorioz, zeregin honetarako aski oinarri badugula iruditzen zaigu. Era berean, berrikuntzak edota arkaismoak diren zehazten saiatuko gara. Ezaugarri bakoitzeko informazio hori ematea ezinezkoa zaigu, baina eginiko ikerketek ahalbidetzen diguten heinean zehaztuko dugu. Azkenik, sistematikoak diren edo ez jakiteko, 2021ean egin genuen ikerketa-lana izanen dugu oinarri, eta, besterik ezean, Garaziko euskara aztertzen daramatzagun urte hauetan lorturiko jakintza.

Ez gara lan honetan sailkapenetan sartuko; hizkuntza-ezaugarriak zerrendatuko ditugu eta horien nolakotasuna zehaztuko dugu, etorkizunean sailkapenerako ezaugarrien nolakotasunaz eta zenbatekoaz kontsentsurik lortzen badugu, ahalik eta oinarrikerik sendoena izan dezagun.

Lehenik eta behin, dialektologiaz arituko gara, Garaziko eskualdeaz eta hango hizkeraz eginiko lanez eta metodologiaz, ondoren. Jarraian, hizkuntza-ezaugarriak zerrendatu eta azalduko ditugu eta ondorioak aterako ditugu.

2. Dialektologia

Hsieh-en (1973: 70) arabera, dialektoaren kontzeptu tradizionala honakoa da: hizkuntza baten erak edo aldaerak, elkarrenganako ulergarri direnak eta isoglosa multzo batzuek mugatzen dituztenak. Arazoa da, ordea, isoglosek ez dituztela beti muga berberak irudikatzen, eta, hori dela eta, dialektoen arteko mugak lausoak izan ohi dira. Chambers eta Trudgillek (1998 [1980]: 91-93) isoglosa eredu hauek zehazten dituzte:

1. Aliritzirako ereduak: isoglosek alde batetik eta bestetik zeharkatzen dute mapa, ibilbidean, batak bestearekin loturarik izan gabe. Dialektoen eremu argiak bereizi beharrean, eremu bateko nahiz besteko elementu dialektalen konbinazio andana bat sortzen dute, eta muga ezartzea ia ezinezko bilakatzen da.

2. Isoglosen multzokatze eredia: ezaugarri anitzen isoglosek bide bera jarraitzen dute, nahiz eta desberdintasun txikiren bat izan litekeen. Hori dela eta, isoglosa multzo horren alde batean edo bestean dauden barietateak desberdinak dira elkarrengandik.
3. Trantsizio guneak: gerta liteke eremu batean X aldaera erabiltzea, eta bestean, berriz, Y. Hala ere, eremu batetik besterako aldaketa kasu batzuetan, ez da bat-batekoa, **graduala** baizik; hots, gerta liteke bi eremu horien bitartean trantsizio gune bat egotea, eta han bi aldaerak, X eta Y erabiltzea. Era berean, trantsiziozko gune horretan, gerta liteke X eta Y-ren bitarteko aldaera bat erabiltzea ere, arlo fonikoan bereziki.

Gainera, Chambersen eta Trudgillen (1998 [1980]: 112) arabera, isoglosa batzuk garrantzi handiagokoak dira beste batzuk baino. Besteak beste, isoglosa batzuk kulturalki erranahi handiagokoak dira; batzuk egonkorak dira, baina beste batzuk iragankorrak dira. Horren aitzinean, aztergai duen hizkuntza-arloaren arabera, hizkuntzalari bakoitzak isoglosa edo ezaugarri desberdinei ematen die garrantzia; hots, diakronialariarendako berrikuntza zaharrak izanen dira funtsezko, baina soziolinguitikalariarendako, berrikuntza sistematikoak edota komunitatean *salient* direnak.

Autore ugari dialektokoak entitate itxi, homogeen, bakar eta muga dialektalek ongi bereziak zirela pentsatetik (Hernández-Campoy & Almeida 2005: 15) dialektoto-*continuum*ak daudela onartzera pasatu ziren; hots, geografia-puntu batetik bestera hizkera gradualki aldatzen dela (Trudgill 1990a: 6, *apud* Hernández-Campoy 1999: 91).

Horretaz jabeturik, Chambers eta Trudgillek (1998 [1980]: 5) hizkera, dialektoto edota hizkuntza kontzeptuak baztertu eta barietatea proposatu zuten. Barietatea mintzo mota jakin bat, helburu batekin, entitate bakartzat hartzen duen termino neutroa da. Areago, autore zenbaitek dialektokoak ukatu zituzten eta hizkuntza-ezaugarri bakoi-tza aintzat hartu behar dela defendatu zuten.

Alta, Chambers eta Trudgillek berek (1998 [1980]: 7) zehaztu zuten, gizakiak kategoriak behar ditu funtzionatzeko, ez *continuum*ak, eta Gimenoaren (1987: 695) hitzei jarraikiz:

Es cierto que los *continua* lectales originan una mayor inconsistencia y complejidad que la representación de unas variedades lingüísticas como entidades discretas, pero la afirmación categórica de la existencia de límites (geo)lectales, como la negación de variedades ante la ausencia de discontinuidades absolutas, supone actualmente una tremenda simplificación desnaturalizadora.

Besteak beste, mugaren arazoari irtenbidea eman nahian, dialektometria deritzon diziplina sortu zen. Mugok ezartzerakoan ikertzaileak duen subjektibotasuna saihestea izan du helburu, batez ere. Horretarako, hainbat hizkeraren artean dagoen alde objektiboa erakusten du ezaugarri kopuru bati dagokionez, zenbait mapa mota erabilita. Era horretan, homogeenagoak edota heterogeenagoak diren eremuak bereizten ahal dira. Dena den, dialektometrian ere ez da kontsentsurik lortu azpidialektokoak, dialektokoak edo hizkuntzak definitzeko ezaugarri kopuruaz. Gainera, ezaugarri guztiei balio bera ematea kritikatu izan diote, bereziki (Camino 2009: 462).

Hori guztiori dela eta, Coseriurekin bat eginez, ez zaigu besterik gelditzen onartzea baino «dialektokoak ez direla aitzinetik existitzen, baizik eta hizkuntza-ezaugarriak

gertatzen diren eremuak aztertu ondorengo zerbait direla, abstrakzio bat, hizkuntzaren barreneko aldaera aniztasunaren gainetik ezartzen diren isoglosa sistemak» (Camino 1997: 24). Abstrakzio hori egiteko garrantzitsua izanen da mintzo horien historia, banaketa soziolinguistikoa eta hiztunen jarrerak ezagutzea eta ikertzea (Moreno Fernández 2009 [1998]: 94), baita prestigioa ere (Alvar 1990: 15-21). Era berean, sailkapena desberdina izanen da, gure ustez, ikerlariaren helburuaren arabera; hots, diakronian aritzen denak arkaismoei eta berrikuntzei emanen die garrantzia, eta soziolinguistikak, berriz, ezaugarrien sistematikotasunari eta emankortasunari.

Biziki interesgarri deritzogu Trudgill (2023), Britain (2004 [2002]) eta Hernández-Campoyk (1999) ondutako geolinguistikari. Geolinguistika hizkuntzaren ezaugarri espazialez diharduen diziplina arteko ikerlerroa da, eta hiru eremu ditu aztergai: geografia linguistikoa (dialektologia tradizionala), dialektologia urbana (soziolinguistika laboarra) eta giza geografia (geografia) (Chambers & Trudgill 1998 [1980], *apud* Hernández-Campoy 1999: 121). Horrela, beraz, hiriek, horien arteko komunikabideek eta alderdi sozialak hizkuntza-aldaketan duten eragina izartzen du kuantitatiboki nahiz kualitatiboki, eta etorkizunera begirako aurreikuspenak ere egiten dira, zer eremutako hizkuntza-ezaugarriak hedatuko diren erakusten baitigu. Horretarako, grabitate-ereduak deritzen formulak erabiltzen dira. Dena den, euskararen kasuan, horiek aplikatzeko zailtasunak daude; izan ere, hirien populazioak, hirien arteko distantziak eta bestelako faktore geografiko batzuek, bere horretan, ezin dute hizkuntza aldaketa azaldu, hizkuntza gutxituen kasuan beste hainbat faktore sozial ere hartu behar baita kontuan.

3. Garazi eskualdea

Garazi eskualdea⁴ Nafarroa Behereko hego-ekialdean dago, Pirinioen azpian. Landa-eremua da, populazio dentsitate apala baitu (bertako herriek, batez beste, 340 biztanle dituzte) (Gaindegia 2019) eta lehen sektoreak pisu handia baitu (bost lanpostutik bat sektore horretakoa da eta azalera osoaren % 23,4 dago nekazaritzara bideraturik) (Gaindegia 2019). Menditsua da eskualdearen hegoaldean, baina aski ordokia iparraldean. Nekazaritzaren barnean, artzaintzak du pisurik handiena, hegoaldean dauden bortuek aukera paregabea ematen baitute lanbide horretarako. Herririk handiena Donibane Garazi da, eta 1827 biztanle zituen 2019an (INSEE 2022). Jende anitz bizi ez bada ere, zerbitzugunerik garrantzitsuena da ibarrean, bai denden aldetik, bai eskolen aldetik eta tabernei eta aisialdiari dagokienez. Caminori (2022: 33) jarraikiz, Baigorri, Iholdi, Garazi eta Oztibarre eskualdeetako buru da. Turismo-gune garrantzitsua ere bada, Erdi-Aroko alde zaharrak bisitarien arreta pizten baitu. Gainera, merkatu garrantzitsua ere badu, mende luzeko historia daukana. Astelehenero egiten da, eta Garazitik landa, inguruko herri eta ibarretarik ere etorri dira eta etortzen dira bertara ekoizleen mozkinak erostera; baita Aezkoatik ere garai batez. Egun horretan arratsaldean jokatzeko den pilota-partidak ere jende

⁴ Honako herriek osatzen dute Garazi: Arnegi, Uharte-Garazi, Donibane-Garazi, Zaro, Eiheralarre, Ezterenzubi, Izpura, Donazaharre, Duzunaritze-Sarasketa, Aintzila, Ahatsa-Altzieta-Bazkazane, Lekunberri, Mendibe, Behorlegi, Jatsu, Buztintze-Hiriberri, Lakarra, Gamarte, Ainhiza-Monjolose eta Suhukune.

ugari erakartzen du. Caminok (2022: 31) dioenez, «merkatu-hirien garrantzia aintzat hartzen da dialektologian, eskualde-buru eginkizuna ukan dezakeelako».

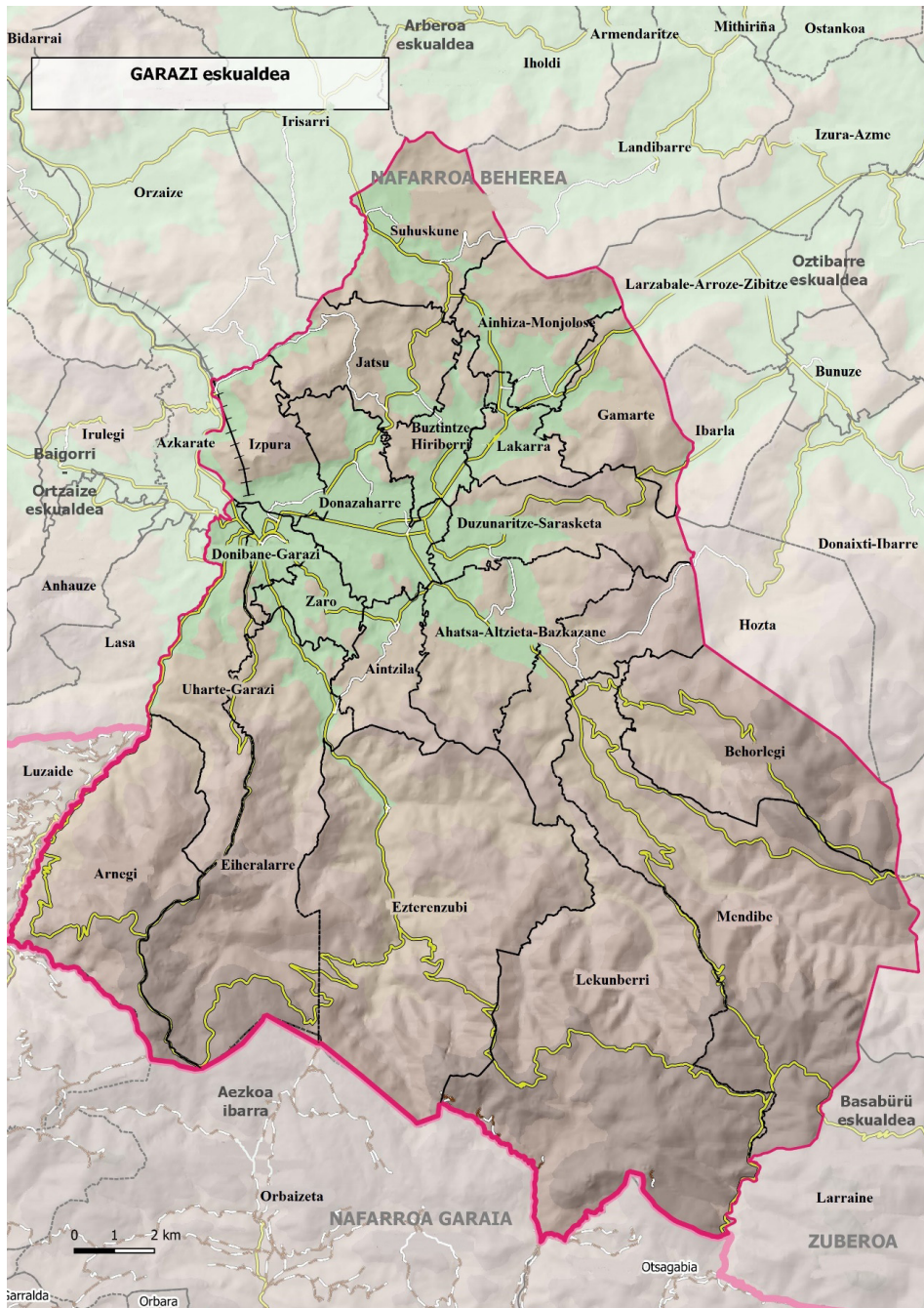
Baigorri ibarra du mendebaldean; iparraldean, Irisarri, Iholdi eta Armendaritze herriak eta Landibarreko ibarra; ipar ekialdean, Oztibarre; ekialdean, Zuberoako Arbaila eta Basabürüa eskualdeak; eta hegoaldean, Zaraitzu eta Aezkoa ibarrak, eta Orreaga eta Auritz herriak. Harremanik handienak Nafarroa Behereko gainerako ibarrekin izan dituzte garaztarrek; bereziki, Baigorriekin: hura da herri handirik hurbilena, Nafarroa Behere hegoaldeko bigarren herririk handiena, hain zuzen, eta, gainera, bi ibarrek kantonamendu bera osatu dute orain dela gutxira arte. Zuberoarekiko harremanak aise urriagoak dira. Garai batean hergaraitarrek⁵ eta, batez ere, behorlegiarrek zuberotarrak gurutzatzen zituzten Hauskune eta Aphanizeko bortuetan, artzaintza zela kausa. Aezkoak ere garai batean izan zuen harreman handiagoa Garazirekin; Caminori Aribeko lekuko batek kontatzen zion eran: «la Pamplona de antes era San Juan» (Camino 1997: 98). Zaraitzuekiko harremana urriagoa izan da, baina badakigu, besteak beste, garaztarrak Otsagabiko Muskildako Amaren beilara joaten zirela xvii. mendean (Arbelbide 1987: 144). Dena den, Otsagabiak, batez ere, harreman handiagoak izan ditu Larraine auzo herriarekin.

Lan honetan, Garazi eskualdea osatzen duten herriez gain, Luzaide, Lasa, Azkarrate, Anhauze eta Irulegi herrietako informatzaileak ere kontuan hartu dira arrazoi historikoak (Arbelbide 1987: 133), geografikoak, sozialak eta hurbiltasun linguistikoa (Bonaparte 1863, 1881; Irizar 1999-2002: I, 12; Zuazo 1998) direla eta. Lehen irudian Garaziko eta mugako herri eta ibarrak ikus daitezke.

Garaztarrek Baigorriko euskara ederresten dutela argi ikusi dugu, behin eta berriz aipatzen baitute han garbiki mintzo direla, zuka ez alokutiboan ari baitira (Artzelus 2021: 781). Beraiek, berriz, xuka aritzen direla aipatzen dute, buhameak bezala. Nolabait beren mintzoa gutxiesten dutela dirudi, nahiz eta gure ustetan, bederen, baduten nolabaiteko prestigio gordea. Dena den, ikerketa zehatzagoak egin beharra dago hori baieztatzeko. Amikuze aldean, aldiz, Garaziko euskara ederresten dutela dio Caminok (2021: 52). Ez dugu ahanzi behar urte luzez lapurteraz idatzi den literatura-tradizio handiak izan duen pisua; Elizak ere hartan oinarrituriko euskara erabili du. Hori dela eta, Lapurdi eta Nafarroa Behereko hizkerek, zenbat eta hurbilago egon linguistikoki lapurteratik, orduan eta prestigio handiagoa dute.

Ibar honetako euskaraz egin diren lanei dagokienez, ikuspuntu historikotik so egin zion Caminok (2021) Garaziko mintzoari. Horretarik landa, ez dago ibar osoa aintzat hartzen duen lan dialektologikorik. Luzaideko euskararen inguruan Caminok eta Salaberrik egin dituzte lan zenbait (2001a, 2001b, 2004, 2006, 2007, 2022). Horiez gain, Salaberrik (2000) Luzaideko euskara Aezkoakoari eta Erroibarkoari konparatu zion, eta Etxepareren garaitik Luzaideko gaur egungo euskarara izan diren bokal aldaketak ere aztertu ditu (Salaberri 2012). Bariazio diastratikoaz baditugu lan batzuk (Santazilia 2011; Artzelus 2019, 2020b, 2021, 2022b, 2022c), oharmenezko dialektologiari buruz (Artzelus 2022a), eta baita bariazio diafasikoari buruz ere (Artzelus 2020a). Azkenik, hizkuntzaren erabileraz dihardute Aurnague-k eta Duguine-k (2002).

⁵ Honako herri hauek osatzen dute Hergarai: Duzunaritze-Sarasketa, Ahatsa-Altzieta-Bazkazane, Aintzila, Lekunberri, Mendibe eta Behorlegi.

1. irudia

Garazi eskualdearen mapa

4. Metodologia

Garaziko euskararen deskribapen zehatza egin nahi izan dugu lan honetan. Horretarako, berori definitzeko balio duen ahalik eta ezaugarri gehien zerrendatu dugu. Baztertu egin ditugu Euskal Herri osoan erabiltzen diren ezaugarri orokorrak, baita geografia-eremu garbirik osatzen ez eta han eta hemen erabiltzen direnak ere. Hizkera hau geolinguistikoki kokatu ahal izateko, definitzen duten ezaugarri guztien hedadura zehaztu dugu lehenik, eta, ondoren, isoglosa iduriak dituztenak eremu berera bildu ditugu. Entseatu gara eremu gehiegi ez bereizten, irakurlearentzat nahasgarri izan ez dadin.

Iturriek ahalbidetu diguten heinean, berrikuntzak edo arkaismoak diren ere erra-tera entseatu gara, ez baita gauza bera eremu jakin batekin berrikuntzak partekatzea, edo arkaismoak. Hain zuzen ere, lehen kasuak adieraziko luke eremu jakin horrek aztergai dugun hizkeran eragin aktiboa izan duela, eta bigarren kasuak, berriz, beste nonbaiteko berrikuntzetarik at baratu dela inguruko beste mintzo batzuekin batera.⁶ Bilakabide fonologikoak, kontrakorik zehazten ez badugu, uler bedi berrikuntza di-rela. Komeni litzateke berrikuntzen barruan zaharrak edota berriak diren ere zehaztea, baina horrek lanaren mugak gaindituko lituzkeela eta konplexutasun handiegia lekarkeela iritzita, ez dugu era horretako zehaztapenik eginen. Hainbat autoreren lanetan ezaugarrien kronologiari buruzko zehaztapenik atzeman ez badugu, Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* (1980 [1545]) liburua hartu dugu aintzat,⁷ jakiteko ea aldaera jakin bat garai hartaz geroztik erabiltzen hasi den, eta, beraz, berrikuntza den, edo berak xvi. mendean ere bazerabilen. Bigarren kasu horretan, baieztatzeko aldaera hori Garaziko euskararen garai historikoetarik goiti erabiltzen dela, baina ez dakigu garai zaharragoetan gertaturiko berrikuntza den edo arkaismoa den.

Azkenik, ezaugarrien sistematikotasunari ere eskaini diogu arreta. Aldaera bat testuinguru fonologiko edo morfologiko jakin batean beti gertatzen bada, sistematikotzat hartuko da. Deus erran gaberik, ulertuko da ezaugarria sistematikoa edo ia sistematikoa dela. Hala ez bada, adieraziko dugu, baina uler bedi adinekoek usaian darabiltzaten aldaerez dihardugula, *oinarri dialektalari* buruz ari baikara.⁸ Horretarako, oinarri izan dugu 2021ean egin genuen ikerketa, baita ikertzen jardun dugun urte hauetan guztietan lortu dugun jakintza ere.

Ondorioetan, berrikuntzak positiboak izatea ere aintzat hartuko dugu; hots, sortu diren hizkuntza-ezaugarri berriak hedatu izana, eta ez lehen zeudenak galdu izana.

Arlo fonikoko, izen eta aditz morfologiako eta sintaxiko ezaugarriak hartu ditugu aintzat, eta azpialat bakoitzean ordena horretan aurkeztu ditugu. Alde batera utzi dugu lexikoa, momentuz, hain zabala eta aldakorra izanik hitz bakoitzaren hedadura eta historia aztertzeak lan honen mugak gainditzen baititu. Era berean, prosodia ere alde batera utzi behar izan dugu.

⁶ Zalantzarik ez da berrikuntzen nondik norakoaz berri zehatzagoa izateko, lan diakroniko sakonagoa egin beharra dagoela. Ipar Euskal Herriko berrikuntzen nondik norakoaz berri zehatzagoa izateko, ikus bedi Camino (2022).

⁷ Etxepareren (1980 [1545]) lana baino ez dugu kontuan hartu, Caminori (2008: 104) jarraikiz, idazle horren lana baino ez baita Garaziko euskararen lekuko fidagarri oso garai berrietara arte.

⁸ Aldakortasun diastratikoaz beste lan batzuetan aritu ginen: Artzelus (2019, 2020b, 2021, 2022b, 2022c).

Kronologia zehaztu ahal izan ez diegun atzizkiak eta postposizio askeak ezaugarri berera bildu ditugu, baldin eta eremu berean erabiltzen badira; izan ere, bakoitza ezaugarri bereiz baten moduan kontuan hartzeak anitz luzatuko luke lana.

Hizkuntza-ezaugarri bakoitza Garazin erabiltzen dela jakiteko, eta adibideak emateko, bertan lanean jardun dugun urte luzeetan ikasirikoa izan dugu oinarri; batez ere, 2021eko lanean lagundu gintuzten 48 informatzaileen informazioa. Horiek Luzaide, Arnegi, Uharte-Garazi, Lasa, Irulegi, Anhauze, Azkarate, Ezterenzubi, Ahatsa, Lekunberri, Mendibe, Behorlegi, Gamarte eta Ainhiza-Monjolosekoak dira. Horieta-rik landa, Euskal Kultur Erakundeak egin grabaketak ere aintzat hartu ditugu.

Ezaugarrien isoglosen muga berri izateko honako iturriak erabili ditugu, hots, jakiteko ea ezaugarri baten aldaera bat herri edo ibar batean erabiltzen denez: EHHA; *Bourciez* corpusa (Aurrekoetxea & Videgain 2004; Aurrekoetxea, Videgain & Iglesias 2004, 2005); Amikuzeko eta Ipar Euskal Herriko nahiz Nafarroa Garaia-aren ekialdeko berri izateko, Camino (2016); Nafarroa Behere osoko berri, Camino (2004a); Oztibarrerako, Camino (2015); Baigorri eta Ortzazerako, Zuazo (2021); Larresoro eta Lapurdi erdialderako, Epelde (2004); Beskoitzeko berri izateko, Duhau (1993); Zugarramurdirako eta Urdazubirako, Montoya (2003); Sararako, Zuazo (2018); Irun eta Hondarribiko berri izateko, Sagarzazu (2005); Baztanerako, Izeta (1998) eta Salaburu eta Lakar (2005); Baztan-Bidasoaldeko euskaraz jakiteko, Zelaieta (2008); Aezkoako berri, Camino (1997); Zaraitzun, Arana (2001; 2002); Erronkaribarren, J. Estornés Lasa (1969, 1984) eta B. Estornés Lasa (1997); Erroibar eta Esteribarrerako, Ibarra (2000, 2007); Ultzama alderako, Ibarra (1995); hego-nafarrerarri buruz jakiteko, Camino (2004c), Joakin Lizarraga Elkanokoaren idatziak (1994 [1793], 2004 [1821]) eta Aranaren (2010) Izarbeibarko euskarari buruzko lana;⁹ Basaburu Nagusiko eta Larraungo berri izateko, Apalauza (2012); Sakana erdialderako, Erdozia (2001); eta Arabako euskara zenaren berri izateko, Zuazo (2012). Atal honetan erakutsi ditugu iturri guztiak, ezaugarriak azaltzean behin eta berriro ez errepikatzeko. Leku horietako guzietako informazioa eman digute, halaber, inguru horietan www.ahotsak.eus web atarirako (Badihardugu Euskara Elkarte 2023) egin ditugun grabaketek eta hango informatzaileek.

5. Hizkuntza-ezaugarriak eremuka banaturik

Ezaugarri bakoitzaren isoglosak zein diren jakin eta gero, maiz aski, bakoitzak bere bidea eta hedadura duela jakinik ere, ibilbide iduria marrazten dutenak azpiko talde horietako batean bildu ditugu. Azpialtal bakoitzean honako ordena jarraitzen dute: berrikuntza positibo sistematikoak, berrikuntza positibo ez sistematikoak, berrikuntza negatiboak, arkaismoak eta hautuak edo kronologia zehaztu ahal izan ez diegunak. Informazio hori guztiori eskematikoago ageri da I. eranskinetako taulan.

⁹ Jakitun gara hego-nafarreraren berri izateko kontuan hartu ditugun lanen eta aztergai dugun Garaziko oinarri dialektalaren artean ia 200 urteko jautzia dagoela. Dena den, beharrezko iruditzen zaigu ia hilda dagoen azpieuskalki hori ere aintzat hartzea, bizirik zegoen garaian edo lehenago gertatu ziren berrikuntzak zenbateraino hedaturik egon ziren jakiteko, eta hango euskara bizi zen artean, Garazikoarekiko zenbaterainoko kohesioa zuen jakiteko.

5.1. Ekialde zabala

Ekialde zabala deitu dugun eremu honen barruan sailkatu ditugu Iparralde osoa eta Nafarroako ekialdea (Baztanek eta Esteribar-Ultzamak marrazten duten lerro-raino ulerturik), bederen, hartzen dituzten ezaugarriak. Zenbaiten kasuan, baliteke muga hori Malerreka eta Bortzirietaraino etortzea, baita Basaburu Nagusiraino eta Larrauneraino ere; eta, bakar zenbaitetan, baita Leitza eta Sakanaraino ere. Inoiz, ezaugarriren baten kasuan, Gipuzkoako ibarren batera ere baliteke heltzea. Ekialde zabalaren beste aldea genuke mendebalde-erdialdea deituko duguna, hots, mendebaldeko eta erdialdeko euskalkiek marrazten duten eremua.

5.1.1. Elkarren ondoan eta morfema mугan dauden bi *a* eta *e* bokal berdinen artean [j] tartekatzen da: *eguberri bezperan ateraiia* (Ezterenzubi), *gizon alegeraia zen* (Uhartre-Garazi). Etxepareren (1980 [1545]: 225) garaitik ezaguna da: *egundano izan daia*.¹⁰ Aditz morfologiako adibide bat: *laguntza batzu eta gu bezala unkitzen dizkeie* (Ezterenzubi).

5.1.2. Absolutiboa 3. pertsona plurala den orainaldiko aditz laguntzaile iragan-korretan, hasierako *di-* galdu egiten da: *ditut* → *tut*. Adib.: *ttipiak emen tuk* (Ezterenzubi), *puluak deitzen tunak guk* (Ainhiza), *inen tut ogoitabat* (Mendibe). Berrikuntza baten aitzinean gaude Caminoren (2008: 131) arabera. Etxeparek (1980 [1545]) forma osoak nahiz laburtuak erabili zituen bere lanean. Ezaugarri hau ere aski sistematikoa da, baina estilo formalagoan forma osotuak ere entzun litezke.

5.1.3. Era berean, aditz laguntzaile iragankorretako absolutiboa 3. pertsona plurala denean, eta ergatiboa ere bai, *-it-* pluralgilerik ez da ageri, segurenik ere *t-*ren disimilazioaren eraginez (Camino 2016: 458): *zituzten* → *ziuzten* → *zuzten*. Hortik analogiaz hedatu dateke ergatiboko beste pertsona batzuetara: *nuzke*, *luzke* edota *ginuzke*. Gainera, *-z-* pluralgilea badagoenez, ez da anbiguotasunik gertatzen singularraren eta pluralaren artean. Adib.: *bazuzten subentzioniak eta orik bear duztela kendu* (Luzaide), *giuzte* (Behorlegi), *ehoko zuztet* (Gamarte).

5.1.4. Ergatibo pluralaren atzizkia *-ek* da ekialde zabalean, nahiz eta *-ak* ez den ezezaguna izan Nafarroa Garaiko ekialdean, Erroibarren kasu. Berrikuntza dugu (Manterola 2015: 351-363).

5.1.5. Prolatiboaren morfema *-tako* da Euskal Herriko ekialde zabalean, Lapurdiko mendebaldean salbu: *hautatu dugu gure haurrain amatxitako* (Lasa), *anaia at igorri ziaxien lagunetako* (Ezterenzubi). Etxeparek (1980 [1545]) *-tako* eta *-tzat* ditu, baina denborarekin lehendabizikoa nagusitu da (Camino 2008: 120). Reguerok (2019: 429) berrikuntzatzat du.

5.1.6. Adberbioak indartu nahi direnean, errepikatu egin ohi dira euskaraz. Ekialde zabalean, mendebalde-erdialdean ez bezala, berrikuntza bat gertatu da; hots, *-a* gehitu ohi zaie amaieran (Camino 2022: 212): *zartzen dixiu lodi-lodia* (Arnegi), *emetxeti beeiti zun-zuna* (Luzaide), *gordin-gordina* (Lasa).

¹⁰ Gaur egun, forma horren ordeaz, galderazkoetan *dea*, *xirea*, *girea* bezalakoak ditugu. Dena den, gainerako testuinguruetan bilakabide oparoa da.

5.1.7. Ekialde zabalean, *-nabi* gehitzen zaio galdetzaileari izenordain zehaztugabeak sortzeko (*zernahi, nornahi, noiznahi, nunahi*). EHHAren arabera, Gipuzkoa aldean ere ezagunak dira formok, baina zenbat eta ekialderago, orduan eta maiztasun handiagoa dute. Ezezagunak dira, beraz, *edo-* hasieran dutenak. Garazin salbuespena da, dena den, *ed(i)ozoin*. Berrikuntza bide dira *-nabi*-dunak (Camino 2022: 183).

5.1.8. Gehiegizkotasuna adierazteko *sobera* mailegua erabiltzen da hitzaren ezker aldean: *jendea ez da berdin sobera goiz ere instalatu nahi* (Ainhiza). Aldiz, *-egi* bakan erabiltzen da, baina badira adibide batzuk: *haurrei gintxun gu oono* (Behorlegi), *eztut urrunei so iten* (Lekunberri).

5.1.9. Mendebalde-erdialdeko *hirurogei, laurogei* eta *bi* zenbatzaileen ordez, ekialde zabalean *hiruetan hogeloi, lauetan hogeloi* ditugu, baina itsas hegjan, Zaraitzun eta Erronkaribarren forma zaharrak gordetzen dira. Mendebalde-erdialdeko *bi* beharrean, berriz, *bigalbidalbide* ditugu, eta hauek Pirinioetako ibar nafarretan ere ibiltzen dira;¹¹ berrikuntzak dira (Camino 2022: 363-372).

5.1.10. Ekintza bat zer adinetan gertatu den adierazteko, soziatiboaren ordez, inesiboa erabiltzen da ekialde zabalean; hots *hemeretzi urtetan* (Lasa), *hamalau urtetan* (Arnegi) erraten da *hemeretzi urterekin* eta *hamalau urterekin* beharrean. Berrikuntzat jotzen du Caminok (2022: 213).

5.1.11. *-kotz* atzizkia erabiltzen da helburuzko balioaz gain, baldintzakoarekin, mendebalde-erdialdeko *-t(z)ekotan*-en adiera bertsuarekin: *bea diau goizetik joan aa joaitekotz* (Ezterenzubi). Zuberoan *-koz* dugu eta *-kos* apikaria hego-nafarretaraz. Lapurdi mendebaldean, berriz, *-tzekotan* da ohikoena. Etxeparek (1980 [1545]: 12) jada bazerabilen: *emaitekoz*. Berrikuntza dela dio Caminok (2022: 186). Berriz, *-t(z)ekotan* atzizkiak eremu honetan xedezko adiera du, ez baldintzazkoa: *pundu bat eginen dugu laster berriak ematekotan* (Behorlegi).

5.1.12. Baldintzaren apodosian, *izan* eta **edun*-en gainean eraikiriko formen ordez (*joanen nintzateke, ikusiko nuke*), **edin* eta **ezanl*iron* erroen gainean eraikirikoak zabaldu dira (*joan nindaike, ikus nezake l ikus niro(ke)*).¹² Baliteke ahalera hipotetikoko formen analogiaz sortuak izatea. Berrikuntzak direlako hipotesiaren alde egiten du Caminok (2022: 185). Adib.: *nik oai banitu erran nezee* (*-ke*-rik gabeko forma) ‘niezaieke’ (Anhauze), *erri guzia erre laikexu* (Luzaide), *okerra banu zaun nezakela* (Ezterenzubi).

5.1.13. Aspektu puntukaria nahiz geroaldikoa duten ahalerako formak *-t(z)en ahal(ko)* perifrasiaren bidez egitea ohiko berrikuntza da ekialde zabalean (Camino 2022: 214), nahiz eta Belate-Pirinioetarik hegoaldera ahalerako formak Iparraldean baino hedatuago egon. Adib.: *ehintzan ez egoiten al* (Luzaide), *ez gintxun jantzan artzen ahal* (Ezterenzubi), *exindien duxaik hartzen al* (Gamarte). Garazin eta ingurue-

¹¹ Arnegiko Errobik bustitzen duen ibarretik mendebaldera hasten zaigu *bida* agertzen *biga*-ren ordez.

¹² Zubereraz, aditz laguntzaile iragangaitzetan, apodosiko jatorrizko formak gorde dira, berriokin batera.

tan, hipotetikoan ardurago entzuten dira ahalerako formok orainaldian baino: *ixkia lezaketen* (Ezterenzubi), *kas nezakexu* (Ezterenzubi), *arrapa xinezake* (Gamarte).

5.1.14. Iraganaldiko aditz trinkoetan *-a-* morfema ageri zaigu Garazin eta ekialde zabal osoan, baita Gipuzkoa ekialdean ere; ez *-e-* (*nakien*, *zaukan*, *zagon*). Caminoren (2022: 331-337) hitzetan, berrikuntza dugu. Adib.: *españolá bazakien* (Luzaide), *bea zauden* (Arnegi), *banakin* (Lekunberri). Ereku honetarik kanpo, ezaguna da, errate batera, Deba ibarrean.

5.1.15. *Ibili* aditz trinkoaren orainaldiko 1., 2. hikako eta 3. pertsona singularrereko formetan *a* dugu bukaeran: *gizon bat badaila* (Irulegi), *i aila gio* 'hi habil (hoa) gero' (Luzaide). Berrikuntza bide da (Camino, 2013: 126).

5.1.16. Iraganaldiko aditz trinkoetan eta laguntzaile iragankor eta ditransitiboetan *-in(d)-* morfema erabiltzen da. Mendebalde-erdialdean, *-en-* da ohikoa, nahiz eta eremu batzuetan *-in-* ere erabiltzen den ditransitiboetan; adibidez, Bergaran eta Durangaldean. Adib.: *ez zinakin* (Luzaide), *nindagon*, *etzinezten okupatiak nun nindailen?* (Behorlegi), *han baixindaitzan* (Behorlegi), *maite zinuke* (Irulegi), *erakusten ginixun eskuara* (Luzaide). Berrikuntza da (Camino 2022: 307-316). Etxeparek (1980 [1545]: 187) *zenaudela* dakar, *-en-*ekin.

5.1.17. Iparralde eta Nafarroa Garai osoan, Sakanan salbu, 3. pertsonako *izan* aditzaren *den/dela* eta *zen/zela* formak ditugu, ez mendebalde-erdialdeko *dan/dala* eta *zan/zala*. Urrestarazuren (2021: 74) iritiz, eremu honetako berrikuntza dugu.

5.1.18. *Bait-* partikula erabiltzen da perpaus kausaletan eta baita erlatiboetan ere. Lehen erabilerari dagokionez, Gipuzkoako Beterriraino erabiltzen da. Hona Garaziko adibideak: *gazte orik erne baitira* (Anhauze), *gero bazen emen aniz xahar ez baitzakiten españolik bate* (Luzaide), *oixtian aipatu baituxu* (Lasa), *batxu eskuaraik ez baitute bate gu bezala mintzo* (Arnegi). Bi erabilerak berrikuntza direla dio Caminok (2022: 215).

5.1.19. Ekialde zabalean, *-(e)lako(t)z* gehitzen zaio aditz laguntzaileari edo trinokoari perpaus kausalak osatzeko: *ez dutalakotz* (Luzaide), *pasatu nilakotz* (Lasa), *kara-bineroak an zielakotz* (Arnegi). Berrikuntza bide da (Camino 2022: 215).

5.1.20. Denborazko menpeko perpausetan *-(e)larik* morfema ohikoa da, *-(e)nean* orokorrarekin batera, betiere: *iortzen zuztelaik* (Lasa), *bear ordu delaik* (Arnegi), *ni hemen nizalaik*, *denbora txarra balimada edo* (Irulegi). Dena den, bakan erabiltzen da *-(e)nean* gaur egun. XVIII. mendean hasi berrikuntza dugu, moduzko adieratik denborazkoa izatera iragan baita (Camino 2021: 68).

5.1.21. *Entseatulsaiaitu*, *eman* eta *utzi* aditzek *-t(z)era* nominalizazioa eskatzen dute ekialde zabalean, *-t(z)en* beharrean: *entseatzen gira atxikitzea* (Uharte-Garazi), *besteek jatera emanez* (Behorlegi), *bestiak ez ditu bizitzea uzten* (Luzaide). Etxeparek (1980 [1545]: 5, 99) *asaiaitu* [...] *zerbait obra egitera* eta *eztik uzten hark galtzera berria* dakartza. *Utzi*-ren kasua berrikuntza dela dio Caminok (2022: 213).

5.1.22. Errestrikzioa *salbu* partikula mailegatuaren bidez egiten da Euskal Herriko sortaldean. Aski ezezagunak dira, beraz, *izan ezik* edota *kenduta*. Adib.: *salbu Doniane Garazin* (Lasa), *artzain bakotzak badu bere etxola*, *salbu ortxe Zurtzain ba-*

dira hiru etxe partia utenak (Mendibe), *nehok e ze iten al zin, han berekoek salbu* (Ezterenzubi).

5.1.23. Ekialde zabalean *-(e)nez* geroz erako baldintzak eta denborazkoak erabiltzen dira; *gero-ri -z* gehitu zaio, beraz. Adib.: *nik alkola edanez geoz ez dute deuse jakin nai* (Luzaide), *otoak abiatuz keotz* (Arnegi), *kanpoa atez geoz eskuaraz ari baiginen* (Ezterenzubi).

5.1.24. Erran nahi dena gogora heldu ez delarik, eremu honetan ohikoa da *eta* makulu-hitza txertatzea: *bestenaz beti eta idokiak dira* (Arnegi), *frantsesek zuten eta xerbitxatu* (Arnegi), *neure ustez eta zerratia nin ganbarako borta* (Anhauze).

5.1.25. Erdaren eraginez, segurenik ere, zergatia galdetzeko eta arrazoiak emateko destinatiboak motibatiboak ordezkatu du: *zendako* ‘zergatik’, *hartako* ‘horregatik’: *ez baten cancerex zendako hartzen ximioain?* (Ezterenzubi). Dena den, kasu horietarik landa, *-gatik* ere ezaguna da. Nafarroa Garaian *zertakol/zertaz* erabili ohi dira *zengatik*-ekin batera.

5.1.26. Kontsonantez bukatzen diren hitz batzuei *-e* gehitzen zaie, segurenik ere, atzikia gehitzean txertatzen den *-e-* epentetikoak eragin berranalisiagatik: *korrale atzu inaazten gininan* (Ezterenzubi), *arbole botatzen* (Mendibe), *ostiaaila* (Ezterenzubi).

5.1.27. Euskal Herriko eguzkialde zabalean, konparazioetan *-ko* atzikia gehitu ohi da; besteak beste, *-agoko* forma berriagoa erabiltzen da; ez da arrunt sistematikoa, ordea. Adib.: *guria bano gaztioko zer bat tuxu* (Ezterenzubi), *ze bear da geiokoik* (Ezterenzubi), *gazteokoak* (Luzaide). Berrikuntza da (Camino 2022: 213).

5.1.28. *Uste* aditzak *-en* morfema eskatzen du perpaus konpletiboetan baldin eta ziurgabetasuna edo zalantza adierazten badu (Lafitte 1944: 395; Montoya 2003: 211). Adib.: *a nik uste bear den bermatu ba oai* (Lekunberri), *gimnasio nik uste ez tuten* (Luzaide), *ez tut uste batua jakitea Luzaideko eskuara bano borta geio idekiko tin* (Luzaide). *Iduritu*-rekin ere gerta daiteke *-(e)n* erabiltzea: *idui ziaxu astelen untan eskual telebistan agertu den* (Ezterenzubi). Berrikuntzatat dauka Caminok (2022: 214). Iritzia adieraztekotan, *-(e)la* erabiltzen da, mendebalde-erdialdean bezala: *uste zien bestia zela delako Xidrok* (Ahatsa), *ez nian uste nik honbeste iaizten al zutela ardi ok* (Luzaide), *uste uzu hamalau, amost aurretaano ukaiten zin amak eta denak nai zituela?* (Lasa).

5.1.29. Kausazko erranaldiak *zeren (eta)* egitura mailegatuarekin has litezke, eta ondoren *bait-* partikula gehi dakieke: *zeren hemen egona nintzan hiru-lau urte* (Ahatsa), *zeen aitak bazitien ardiak* (Behorlegi), *zeen eta hemen [...] gu ezagutiak gira eta Belazteiaikilan* (Lasa).

5.1.30. Plural hurbila galdu da ekialde zabalean (Camino 2022: 90). Dena den, adibide batzuk atzeman ditzakegu Garazin: *bakarron bat, oixtion* ‘arestian’ eta *ordion* ‘orduan’. Etxeparek (1980 [1545]: 85, 163) baditu adibideak: *guzior, bion*.

5.1.31. Ekialde zabalean mugagabea ez da mendebalde-erdialdean bezain ohikoa. Horrela, usaiakoak dira *hurian, suian, zoin lekian, gaztian, haurrian* bezalako

forma berriak. Beste zenbait adibide: *herri zomaitian* (Luzaide), *hamarretarik zortziek* (Lasa), *urtutsik artzen zitxun ba belarrian* (Arnegi). Berebat, izenari postposizioak edota kasu markak gehitzean *edozoin* eta *zonbait* determinatzaile zehaztugabeekin eta galdetzaileekin nekez jokutzen da izen hori mugagabeen.

5.1.32. Bizidunei dagokien *-ga-* markak maiztasun txikiagoa du ekialde zabalean, eta inesiboan ezezaguna da. Horren ordeztu, bestelako aterabideak erabiltzen dira: *-ta-*, \emptyset edota *-ren baitan*. Adib.: *bada inbidia aundia jendeetan* (Luzaide), *lagunetarat joaiten* (Behorlegi), *gero ni haina joan nintxun* (Gamarte), baina *heengana* (Luzaide), *kontzientzia nola sortaazi jendeen baitan* (Ezterenzubi), *guaun baitaik* (Ondarrola). Berrikuntza bide da (Reguero 2019: 430).

5.1.33. Datiboaren komuntzadura eza gertatzen da usu eremu honetan, baina ez da sistematikotasunez gertatzen, halere: *eni ze tzarkeriak ina tzitin* (Luzaide), *hari emaiten zixin* (Lasa), *guri etzuten in* (Anhauze). Berrikuntza bide da (Camino 2022: 213).

5.1.34. Mendebalde-erdialdean, menpeko perpaus konpletiboak ezezkoak direlarik, *-(e)nik* morfema erabiltzen da aditz batzuekin, bereziki ziurgabetasuna edo iritzia adierazten dutenekin. Aski ezezaguna da, ordea, ekialde zabalean, kasu horietan ere *-(e)la* zabaldu baita. Adib.: *etzixu iduri ene zeretan ene buria aterako nila* (Ezterenzubi), *etxit erten aal anitz ene gaztetasuna profitatu utala* (Ezterenzubi).

5.1.35. Baztanek eta Esteribarrek marrazten duten mugatik ekialdera (ibar hauek barne) *n* eta *l* ez dira palatalizatzen *i*-ren ondotik. Euskal Herri erdialdeko berrikuntza hau ez da inguru honetara edo mendebaldeko muturrera hedatu. Areago, despaltalizazioak ere atzeman ditzakegu Garazi eskualdearen mendebaldean: *zoinatu* ‘sendatu’ (Ondarrola, Uharte-Garazi, Anhauze), *peina* ‘haitz’ (Luzaide, Arnegi), *botoila* (Arnegi).

5.1.36. Ablatibo pluralaren eta mugagabearen morfema *-(e)tarik* da Nafarroa ekialdean eta Iparraldean: *solfe[3]a banien beatzi urtetaik goiti* (Ainhiza), *eldu ziren bazketarik* (Behorlegi), *amar ontaik eguerdi t’erdi artio* (Behorlegi). Arkaismoa da (Camino 2013: 117; Reguero 2019: 432). Gainera, norbait/zerbait multzo zabal bateko zati dela adierazteko ere *-(e)tarik* erabiltzen da mendebalde-erdialdeko *-etako-*ren ordeztu: *etzixien iten ez oitaik* (Arnegi), *herri aundienetaik den eskuara dakina* (Ezterenzubi), *nun ez tien kurritzale oitaik* (Ezterenzubi); baita maiztasuna adierazteko ere, mendebalde-erdialdeko *-(e)tik behin-*en ordeztu: *bi urtetaik goenaz e* (Luzaide).

5.1.37. Baldintza hipotetikoko (alegiatzko baldintzako) protasian, **edin* eta **ezan-*en gainean eraturiko formak gordetzen dira (Camino 2022: 105; Reguero 2019: 472): *erriko etxeak ezar baleza gazteen esku kitoik balukek* (Ezterenzubi), *ta sekula jin balai su bat oai* (Luzaide), *etxeaz geoz eskuaraz mintza balite denak* (Ezterenzubi), *oaikeo erran baladi* (Ezterenzubi).

5.1.38. Eremu honetan *-rik* partizipio-morfema gorde da, eta hortik kanpo Bizkaiko mendebaldean: *eskualdunak izanik* (Lasa), *hek e artoa xuituik* (Anhauze), *ardiak eosik bazketan dena* (Ezterenzubi). Horrez gain, *-a* berriagoa ere erabiltzen da adberbioak sortzeko: *egina da* (Lekunberri), *urrindiak tziela* (Buztintze). Alabaina

-*ta* berria ere erabiltzen da; ez dago gramatikalizaturik, ordea, ekintza bat bestearen ondotik gertatu dela adierazten baitu. Adibidez, *eskolara joanta-k* (Arnegi) ‘eskolara joan eta gero’ erran nahi du. Horren seinale da, gainera, *joanta* ahoskatzea *joanda* beharrean. Beste adibide bat dugu Ezterenzubin entzun hau: *eskola finitu ta*.

5.1.39. Aditzoina erabiltzen da indikatibokoak ez diren aditz formekin. Arkaismoa da (Mounole 2007, 2014). Adib.: *ixkia lezaketenez* (Ezterenzubi), *kas nezakexu* (Ezterenzubi), *arrapa xinezake* (Gamarte).

5.1.40. Menpeko perpaus jokatugabeetan, menpeko aditzak *-t(z)e-* marka duenean, objektu zuzenak absolutiboa beharrean, genitiboa hartzeko aukera du. Zenbat eta ekialderago, orduan eta intentsitate handiagoa du. Iraganean, Euskal Herri osoan zehar zabaldurik zegoen arkaismo hau, absolutiboarekin batera, betiere. Denbora aitzina joan den ber, eremu batzuetan gorde/hedatu da, eta beste batzuetan galdu (Lakarra 1986: 659-660). Gaur egun, Baztan-Esteribar lerrotik ekialdera erabiltzen da. Adib.: *hanbeste indar iten haren konprenditzeko* (Luzaide), *laborantxain kurriazten* (Gamarte), *joan bear bainin zangoen arreñatzeko* (Anhauze), *eskuaraz iteko Baxoain* (Ezterenzubi).

5.1.41. Destinatioaren morfema *-(r)endako* da ekialde zabalean. Lapurdiko mendebalde, Bortziriak, Malerreka, Imotz eta Basaburu Nagusia dira aldaera honen mugak. Sakana osoan zehar erabiltzen da, eta Araban zehar jarraituz, baita Deba ibarrean Eibarreraino ere. Adib.: *Arnei urrano zen guetako Uarte bano* (Uhartre-Garazi), *ni Baionan eon niz sosaaindako* (Irulegi), *guretako mundia hau zian, Eztengile zian* (Ezterenzubi). Etxeparek (1980 [1545]) *-(r)endako* eta *-(r)entzat* ditu, baina denbora aitzina joan arau, lehendabizikoa nagusitzen joan da (Camino 2008: 120-121).

Bestalde, *-re(n)* zaharraren adibide bakarren bat ere entzun ahal izan dugu: *horiek guziak xure txu* (Gamarte), *han e bada nik uste oitamar oitamost langileen* (Buztintze). Bizidunetarik landa, bizigabeekin ere erabiltzen da xedezko balioarekin: *Arneiko aurrak joan zizten eta Luzaideat zomait orenendako* (Arnegi), *gerokoek ere ukan dezaten lotzeko maneraindako zeit* (Ezterenzubi).

5.1.42. Sozietiboak ekialde zabalean denbora balioa ere badu: *mugaat arribatziakin* (Luzaide), *igandiarekilan* (Lasa), *izan dain atsaikin* (Arnegi). Ez da erabat sistematikoa, inesiboa ere ohikoa baita.

5.1.43. Etorkizuneko denbora muga edota xedea adierazteko *-ko* atzizkia erabiltzen da, mendebalde-erdialdeko *-rako*-ren orde: *ene adineko zu ono...* ‘ene adinerako zu oraindik...’ (Luzaide), *otsailain hoita zomaiteko* (Lasa), *bezperako* (Arnegi), *laneko* (Ezterenzubi), *mezako* (Ezterenzubi). Lehen adierarekin, *-kots* ere entzun daiteke, baina ez da hain ohikoa: *ordukots* (Luzaide, Ezterenzubi), *buruilekots* (Ezterenzubi). Etxeparek berak (1980 [1545]: 69, 99) ere erabiltzen zuen: *sekulakoz, iagoitkoz*.

5.1.44. Mendebalde-erdialdeko *-na* banatzailearen orde, *-ra* erabiltzen da, bereziki *bi* zenbakiarekin: *birazkako* (Ezterenzubi), *errian birazka plantatiak* (Ainhiza).

5.1.45. Honako postposizio aske hauek ere Euskal Herriko ekialde zabalean erabiltzen dira: *-en buruan/barne* (denbora muga adierazteko), *gabe* eta *aitzin* (zerbait postposizioaren ezkerrean doan momentua baino lehen gertatu dela adierazteko),

-tik landa (zerbait postposizioaren ezkerrean doan momentuaren ondotik gertatu dela adierazteko), *-n barna* (prosekutiboa adierazteko), *artio* ('arte', baina *artino* Zuberotan). Preposizio askeei dagokienez, berriz, eremu honetan ezaguna da *aise*, mendealde-erdialdeko 'askoz ere'-k erran nahi duena adierazteko. Adib.: *zomait urteen burian* (Ezterenzubi), *ilaite at barne* (Arnegi), *anitzetan jiten zuxun oono guk gasna in gabe* (Luzaide), *soldado joan aitzin* (Arnegi), *gerlati landa* (Lekunberri), *Baigorriin barna* (Luzaide), *amar ontaik eguerdi t'erdi artio* (Behorelgi), *oai bano aisa geio* (Luzaide). Jadanik, Etxeparek (1980 [1545]: 45, 57, 143) badarabiltza *ororen buruian, hara gaberik, han barna*.

5.1.46. Lekua edo momentua zehazteko, *bertan* adberbioa erabiltzen da mendealde-erdialdean; ekialde zabalean, ordea, hirugarren graduko erakuslean oinarriturik dagoen *berean* erabiltzen da:¹³ *koopetifan berian* (Lasa), *Eztuintzin berian* (Ezterenzubi), *heengo bereko jendeek dixie hori in* (Gamarte). Era berean, erakusleak edota 3. pertsonako izenordainak zehazteko ez da *-xe* atzizkia erabiltzen, *bera* baizik: *Arbideko ori bera eldu uxu* (Ezterenzubi), *hak berak karri nintxin* (Ezterenzubi).

5.1.47. Atzizki hauek ere Garazin erabiltzeaz gain, ekialde zabal osoan dira ezagunak: *-go* (lanbidea edo nolakotasuna), *-ki* (modua, era), *-xkola* (txikigarria), *-zale* ('-t(z)aile'), *-zione* ('-zio'). Adib.: *profesorgoan* (Irulegi), *obligatuki* (Lasa), *fiersko* (Gamarte), *tenorexka partitu* (Ezterenzubi), *unkizalia* (Luzaide), *admnistrasioniak* (Behorelgi). Azken atzizki hori ugaritasuna adierazteko ere erabiltzen da Garazi eta inguruetan: *animaleko etxezonia* (Lekunberri), *animaleko saarzionia* (Gamarte), *kristoin musikarizionia* (Ainhiza). Guztiak ezagunak dira Etxeparerengandik hasita.

5.1.48. *-en* etorkizuneko morfema gehitzen zaie *-n* edo *-l-z* bukatzen diren partizipioei: *ilen nintzala bidian* (Luzaide), *eta oai berdin ura jinen zauzu* (Luzaide), *eginen dituztala hiutanoita hamasei* (Lasa). Zuloagaren (2020: 703-704) ustez, baliteke berrikuntza izatea.

5.1.49. Ekialde zabalean, baldintza hipotetikoan, errealean bezalaxe, *-t(z)en* aspektu marka gehitzen zaio aditzoinari *-ko* beharrean: *guk erria deitzen baginu bezala Gainekoleta* (Arnegi), *xerbitxatzen balute* (Mendibe).

5.1.50. *Nun* ez aditz laguntzailea + *-(e)n* egitura erabiltzen da ezezko baldintzetan: *han etxira kundu errendatzen nun etxiren hasten ezin erranez edo* (Lasa), *oai etxi neok olako kurridaik iten, nun ez tien kurrizale oitaik* (Ezterenzubi), *ez kinen ateatzen, nun etzen familiako apaidu edo zeit* (Uharte-Garazi).

5.1.51. Mendealdean eta erdialdean ez bezala, emendiozko perpausetan, gehitzen den elementua aditza denean, *ere* lokailua aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean koka daiteke, *egin-en* edota aditza errepikatzearen beharrik izan gabe: *erori re zuxun* (Luzaide), *aipatzen ere dixie* (Arnegi), *baskaldu re gintxun* (Behorelgi).

5.1.52. Ohiko konparazio perpausetarik landa, *ezin ez eta l ezik eta* egiturarekin hasten direnak ere baditugu Garazin. Ekialde zabalean ohikoak dira, berebat, *ezi(k)* dutenak. Adib.: *naio ute Paue kapitala ezin ez ta Baiona* (Lekunberri), *arneitarrak bi-*

¹³ Zubereraz eta erronkarieraz *bertan*-ek 'orain berean' adiera du, baita Etxepareren hizkeran ere.

zikiz obeki zautzen tut ezin ez ta uartiarrak (Uharte-Garazi), *naiago dut ola ezin ez ta joan urrun* (Behorlegi), *ainitez geio maitatu nixin Suitzako aldeaz ezik eta Frantziakoa* (Arnegi). Antzina forma hauek orokorrak zirela diosku Reguerok (2019: 472), baina ez du zehazten arkaismo edo berrikuntza diren.

5.1.53. *Aski izan* lokuzioa erabiltzen da agintera adierazteko: *aski ixie frantses erriensa re kartzia luzaideat* (Luzaide), *aski uzu telefonatzia baleiki ale* (Uharte-Garazi), *aski daaxu telefonatzia* (Ezterenzubi).

5.2. Ekialde zabala Zuberoa (eta Erronkaribar eta Zaraitzu) salbu

5.2.1. Nafarroa Garaian nahiz Beherean, inguruko hizkeretan ez bezala, ohikoak dira goranzko diptongoak: *eur[j]a* (Gamarte), *basurd[ɛ]a*, *basurd[j]a* (Ezterenzubi), *desfil[ɛ]a* (Anhauze), *art[ɔ]a* (Anhauze).

5.2.2. Jabego genitibo singularrean, *-aren* → *-ain* berrikuntza gertatzen da Baztanean eta Esteribarrek marrazten duten mugatik ekialdera (ibar hauek barne). Adib.: *medikiain etxean* (Luzaide), *apilain oita bostian* (Lasa), *azaroain beatzian* (Anhauze). Aski sistematikoa da, baina estiloa formal izanez geroz, litekeena da forma osotuak entzutea (Artzelus 2020a: 43). Lapurdin ere gertatzen da bilakabide hau, baina Hazparne aldean *-aan* berrikuntza hedatu da eta Beskoitze eta Ortzaieraino heltzen da. Dena den, Arnegiko Errobiren ibarretik mendebaldera, hirugarren graduko erakusle posesiboarekin *haren* laburtu gabea dugu, baita erdialdeko *harren*-en adibideren bat edo beste ere.

5.2.3. Disimilazioz, etorkizuneko *-anen* bukaera *-ain* eran laburtu ohi da Euskal Herriko ekialde zabalean. Ezohikoagoa bada ere, *jin* aditzarekin ere gerta daiteke: *jinen* → *jien* → *jiin*: *jendia noiz jien tzen* (Behorlegi). Formaltasun mailaren arabera edota argi izan beharrak eraginik, posible da forma osoa ere entzutea (Artzelus 2020a: 73). Behin Zaraitzu edo Malerrekaraz ezkerreko *-anen* osoa dugu; ez, ordea, Sakanan eta Imotz-Basaburu Handian. Bestalde, Hazparne eta inguruetan *-aan* da nagusi. Adib.: *egoin gintukan ba etxean e gootik* (Anhauze), *emain tiat* (Behorlegi).

5.2.4. *Ho(o)k* da 1. pertsona pluraleko erakuslea. Nafarroa Behereko eta Lapurdi ekialdeko mintzoetan, Bonapartek iparraldeko goi-nafarrera deitu euskalkiko hizkera gehienetan eta Gipuzkoa hego-ekialdeko hizkeretan zabaldurik dago; ez, ordea, Lapurdi hego-mendebaldean, *hauk* baitugu, eta hego-nafarreraz, han (*g*)*ebek* baitugu. Zaraitzua eta Erronkaria (*kuek* dugu) ere zubererarekin batera kanpoan daude ezaugarri honi dagokionez. Berrikuntza bide da (Camino 2008: 132).

5.2.5. *Etorriljin* aditzen trinkorik ez dago Euskal Herriko ekialde zabalean. Horren ordez, *heldu da* perifrasi nagusitu da (Camino 2022: 214; Reguerok 2019: 442). Zuberoan, ohikoagoa da *horra da*. Adib.: *kusten dixiu gizon bat kanpotik eldu dela* (Luzaide), *heldu den astian* (Lasa), *erran dakoiat: eldu iza aurten Mixel?* (Anhauze). Oztibarren *daugin* zaharretik datorren *dain* ere erabiltzen da denborazko *heldu den*-en sinonimotzat. Garazin, Etxeparek (1980 [1545]) *dauginian* bazerabilen ere, galdurik dago egun. *Dain zorzian* ‘hemendik goiti denbora askoan’ espresio fosilizatua goiti-beheiti.

5.2.6. *Joan* aditzaren pluraleko aditz trinkoek *-zi* pluralgilea hartzen dute ardurenean: *z(o)azi*, *g(o)azi*, *d(o)atzi*. Berrikuntza bide da (Camino 2022: 326-331). Baigo-

rri-Urepelen, Aezkoan eta Zuberoan *-za* zaharra dugu (Camino 2022: 105-106); Luzaiden eta Irulegin ere entzun dugu.

5.2.7. Nafar euskararen ezaugarria da 2. pertsona singular hikakoaren morfema *y-* izatea *h*-ren orde. Lapurdi ekialdean eta Nafarroa Beherean ere hala da, baina 2. pertsona orainaldiko aditz laguntzaile iragankorretako absolutiboa denean baino ez: *igorriko iut* ‘igorriko haut’ (Luzaide), *oaikoan arrapatzen iu aatik* (Arnegi). Berrikuntza da (Reguero 2019: 396).

5.2.8. Ahalerako laguntzaile iragangaitzak hipotetikoan hauek dira Garazin: *nindaikel ninta(z)ke*, *hindaikel hinta(z)ke*, *lita(i)kellaike*, *gindaizkel gintazke*, *zindaizkel zintazke*, *zindaizketel zintazkete*, *lita(i)zkel laizke*. Behin Oztibarrera orduko, *nindeke* erakoak entzuten hasten gara, eta Amikuzen, berriz, *nenteke* erakoak. Orainaldiko formak (*nita(i)ke*, *hita(i)ke*, *dita(i)ke*, etab.) ez dira hain erabiliak eta hedadura murritzagoa dute. Iraganaldiko subjuntiboko formak ere ahalerako hipotetikoaren iduriak dira 1. eta 2. pertsona singularrean: *nindain*, *hindain*. Forma hauek berrikuntza bide dira, Etxeparek (1980 [1545]: 147, 153, 209, 222) *nainde*, *ezpaneinde*, *bainendin*, *endin* baititu, eta ez unguo *nindaike*, *nindain*, *hindain*.

5.2.9. Ahalerako aditz laguntzaile iragankorretan objektua 3. pertsona plurala denean, *-z*- pluralgilea ageri da, *-it-* gabe: *dezazket*, *dezazkegu*, *lezazke*, *ginezazke*. Berrikuntza bide da, Etxeparek (1980 [1545]: 189) *nitzakezu* baitarabil.

5.2.10. **Ezan* duten aginterazko aditz laguntzaileetan, *-it-* pluralgilearen orde, *-zki-* erabiltzen da eremu honetan: *igorzkitzie* (Luzaide), *jauzkitzie* (Arnegi). Berrikuntza da (Reguero 2019: 457); izan ere, Etxeparek (1980 [1545]: 71) *-it-* darabil: *garbitzazu*.

5.2.11. Ekialde zabal osoan orokorra da aferesia, nahiz eta leku batetik bestera maiztasuna eta emankortasuna desberdina izan. Kasu honetan, Lapurdiko mendebaldean ere ezaugarri honen eremutik kanpo gelditzen da. Dena den, ohikoagoa da Arnegiko Errobiren ibarrean eta handik mendebaldera. Garazin honako hitz hauetan gertatu ohi da; ez beti, halere: *karri*, *kasi*, *kusi*, *kuzi*, *man*, *maztea*, *purdia*, *turria*, *zarri*, *zaun*, *zautu* eta *zuzkia*. Era berean, *ekendu* analogikoa entzun ahal izan dugu Behorlegin, eta EHHAk *ekia* ‘kea’ dakar Garazi ondoko Irisarrin.

5.2.12. Sinkopak ere ezagunak dira Euskal Herriko ekialde osoan. Maiztasun handikoagoak dira euskara nafarrean, baina Nafarroa Behere inguruan ere ohikoak dira, adibide fosilizatuak badira ere. Lapurdi mendebaldean ez dute maiztasun handirik, eta Zaraitzun eta Erronkaribarren presentzia handia izan zuten. Honako adibide hauetan entzun ahal izan dugu: *erten*, *gintxun* ‘gintuzun’, *eguertan*, *hertarrak*, *jaun ertora*, *agorla*, *bost ontan*, *ertan* ‘erdietan’ orduarekin, *izertzen*, *intresa*, *dretxo*, *ma(i)xtru* ‘maisturu’, etab.: *bere ustez zaldiari tiratia ziela erten du* (Ahatsa), *gero jiten zitxun eguertan* (Mendibe), *erran zianan suventionian dretxoa banila* (Ezterenzubi). Lehen testuetarik ageri da berrikuntza hau (Camino 2008: 131). Horietarik batzuk sistematikokoak dira; beste batzuk ez, ordea.

5.2.13. Palatalizazio adierazgarriaren ondoriozko berranalisi gertatu ohi da eremu honetan kontrako efektua erdietsi nahi denean; hots, handitasuna edo hozta-

suna adieraztea: *zarrio atetan* ‘charriot batean’ (Irulegi), *azuriak* (Ezterenzubi), *lurra zukatuska dela oai* (Behorlegi), *badela zori klase at olakoa* (Luzaide). Ez da arrunt sistematikoa.

5.2.14. Euskal Herri osoko ahoskera bilakabidea da *-t(z)en* aspektu markaren eta aditz laguntzailearen artean *n* galtzea, eta urrats bat aurrerago eginda, orainaldian, baita aditz laguntzailearen hasierako *d* ere. Eremu honetan, gainera, aditz laguntzailea *dukl/duzul/dugul/dute* denean, *n*-ren metatesia gertatzen da, arrunt sistematikoa ez bada ere: *iten dute* → *iteunte: sakatzeunte* (Lekunberri), *erteunte* (Buztintze), *dena unkitzeunk* (Behorlegi). Lehen testuetarik ageri da berrikuntza hau (Camino 2008: 132).

5.2.15. Tokako formei dagokienez, iraganaldiko aditz laguntzaile iragankorretan, *-a-* markarekin batera, *-ka-* erabiltzea ere ohikoa da eremu honetan. Aezkoa eta hego-nafarrerara heldu orduko, *-ka-* ordez, *-ta-* dugu. Adib.: *egoin gintukan ba etxen e gootik* (Anhauze), *hemen ukan banu eakutsiko niekan pistoletaikin* (Anhauze), *lenik asi zitziakan trufan* (Ezterenzubi), *sorzaletan eta zukan bearba* (Ainhiza). Berrikuntza dugu, Etxeparek *-a-* *-dun* formak baitarabiltza.

5.2.16. Partzipio pleonastikoak ohikoak dira eremu honetan. Dena den, aditz desberdinekin gertatzen dira leku batean edo bestean. Garazi aldean, adibidez, ezagunak dira *ateratu*, *botatu*, *erratu* eta *iratzartu*. Lapurdin, Nafarroa Garaian eta Gipuzkoako ipar ekialdean, berriz, *izandulizatu* eta *egondulegotu* maiz aski entzuten dira. Aldaera desberdinak izanagatik, fenomenoia bera da.

5.2.17. Zuazok (1998: 219) *egin* indargarria mendebaldean eta erdialdean erabiltzen dela diosku. Bada, ordea, Garazin beste *egin* mota bat, aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean joan beharrean, ondotik aditz laguntzailea duena, eta, geroago, aditz nagusia estrapozizioan. Montoyak (2003: 220-221) *egin* hau ere indargarria dela deritzo, baina gaude hitzunak, aditzaren bila dabilenean, makulu moduan erabiltzen ez ote duen, *zerturen* adiera beretsuan, edo, Salaburuk eta Lakarrek (2005: 138-139) diotenez, ez ote den erranaldiari hasiera emateko estrategia. Ez dakigu zuzen zein den ezaugarri honen hedadura, ez baita hizkeren deskribapenetan usu agertzen, baina Zugarramurdi-Urdazubi eta Baztan aldean bada eta Ultzaman ere entzun ahal izan dugu. Ez dugu entzun ahal izan Zuberoan gaindi. Hona hemen adibideak: *neska gazte zombait inen duzu tronpatuko* (Luzaide), *elizaz eta iten baigira, kuutzatzen* (Anhauze), *ene senar zenak iten zixin ba gaixoak beatzen* (Ezterenzubi), *in tzixien eta arrestatu* (Luzaide).

5.2.18. Perpauis erlatibo jokatu gabeak eratzeko nahiz adberbio zenbaitetan, *-(r)ikako* atzizkia erabili ohi da: *betidanikako gure lengoiaia baita* (Luzaide), *numaitetik jinikakoak* (Arnegi). Ez da sistematikoa.

5.2.19. /j/ren ahoskera sabaikaria gordetzen da Nafarroa Garaian nahiz Beherean eta Lapurdin, Bizkaiko mendebaldearekin batera. Gaur egungo Sakana euskaldunetan eta Imotz eta Basaburu Nagusitik mendebaldera ahoskera belarra da nagusi.

5.2.20. Kantitatea adierazten duten berdintasunezko konparazioetan *bezi/elanbat* partikula erabiltzen da, nahiz eta kasu bakar batzuetan Garazin *bezein* ere entzun du-

gun: *ez leen bezenbat* (Arnegi), *ez oai bezanbat* (Luzaide), *Luzaideko karrika urran tzi-xien Bankako karrika bezein* (Luzaide), *ek bezain duxa hartzen ginian* (Ezterenzubi). Etxeparek (1980 [1545]: 12) ere badakar *bezanbat*. Konparazio mota horiek aditzarekin egitean, *-ko doia* erabiltzen da: *joiteko doia* (Buztintze). Azken horrek aitzinekoak baino hedadura txikiagoa du ekialdera buruz. Arnegiko Errobiren ibarrean, berriz, *-ko dina* ere ezaguna da: *ortako dina* (Ondarrola).

5.3. Iparralde osoa eta Pirinioetako ibar nafarrak

Pirinioetako ibar nafartzat hartu ditugu Erronkaribar, Zaraitzu eta Aezkoa. Ezaguri batzuk ibar hauetarik batzuetan baino ez dira/ziren erabiltzen. Pirinioetakoak izan arren, kanpo utzi dira Erroibar eta Esteribar, hemen zerrendaturiko ezaugarriak ez baitira haraino heltzen.

5.3.1. *Lagundu, deitu, pagatu* eta *utzi* aditzek aditz laguntzaile iragankorrak galdegiten dituzte eremu honetan, ez ditrantsitiboak. Adib.: *zaarrek kutsia launtzen duun gaztia* (Luzaide), *nola deitu nuzie ni* (Ezterenzubi), *paatzen txitia administrazio-niak?* (Behorlegi), *kontent onoz uzten baginuzten oinez* (Anhauze). *Lagundu*-ren kasua berrikuntza dela dio Caminok (2022: 185).

5.3.2. Erlatibozko perpaus jokatu gabek partizipio burutuaren bidez egiten dira, gehienbat. Aski ezezaguna da, beraz, *-takoldako* atzizkia. Adib.: *eskolan kasi eskuara* (Ezterenzubi), *berak zautu jendez* (Behorlegi), *bakotxak bere lekian kasi lengoaia* (Ezterenzubi). Berrikuntza bide da (Camino 2022: 185-186).

5.3.3. Eremu honetakoa da *-n gaindi* postposizio askea ere, prosekutiboan adiera duena: *Xinan gaindi* (Ezterenzubi). Ez da prosekutiboa adierazten duen atzizki bakarra, *-n barna* ere erabiltzen baita. Berrikuntza da, Caminoren (2022: 185) ustez.

5.3.4. *Bailez* arrapostua duten zehar-galderen marka *-(e)nez* da *-(e)n* orokorrarekin batera. xvi. mendeko lehen idatzietarik ageri zaigu berrikuntza hau (Camino 2008: 151, 2022: 83). Behin Lapurdi mendebaldera eta Aezkoara ezker, *-(e)n* baino ez dugu. Adib.: *ortan tzen eztabaida*, *ean bear zenez kolegiotik asi aipatzen* (Ahatsa), *baina orduan eztakit bazenez euskara* (Ahatsa), *eztaixit bizi bat denez bi oren pastia egun guziz otoan* (Arnegi).

5.3.5. Errestrikzioa *baizik ez l ez [...] baizik* egituraren bidez egiten da ardurenean: *ez zuten problemik beizik izan* (Luzaide), *eztiakixu eskuaraik beizik* (Luzaide), *frantsesa bezik ez dakienak* (Behorlegi). *Bakarrik* bakanago erabiltzen da: *hor txu bakarrik* (Behorlegi), *holako tenoretaik olako tenoreta xinen bakarrik pasten al* (Gamarte), *baño bakarrik bota* (Arnegi). *Baino ez*, berriz, arrotza da. Caminoren (2022: 186) hitzetan berrikuntza da.

5.3.6. *Omen* eta *ote* partikulak aditz laguntzailearen eskuinaldean kokatu ohi dira; ez beti, dena den: *etzuztenez Lasan kanbiatiak ote* (Ezterenzubi), *zomat iten nin ote* (Ezterenzubi), *izanak dira Lasan e, omen* (Anhauze), *leeno maastiak baziren omen* (Buztintze). Bi ordenak ageri dira idazlerik zaharretan (Camino 2008: 151), baina aztergai dugun hau berrikuntza da, zernahi gisaz (Camino 2021: 65-66).

5.3.7. Trinkoen erabilera urriagoa da eskualde honetan gainerakoetan baino. *Jakin, joan, ibili, egon, eduki* eta *-io-* ‘erran’ aditzen trinkoak entzun ahal izan ditugu: *gu baginatzin* ‘bagindoazen’ (Luzaide), *ene zaintzen tzailen denak joanak* (Luzaide), *han tzoola* ‘han zegoela’ (Lasa), *ostatu bera dioxu ono ori* ‘ostatu bera da (dago) oraino hori’ (Behorlegi), *guriak bezala diauzkitxu Luzaideko jendiak* (Lasa), *kalmatia baitaukate* (Behorlegi). *Egon* aditz estatikoekin baizik ez da erabiltzen: *beha egon, hilik egon, lo egon*. *Eduki* oso bakan entzun dugu, *-tzat eduki* egituran batez ere. Horietarik landa *datxikola* ere bada, ondo-ondoan loturik dagoela errateko: *aitak arteia in tzien etxeari datxikola* (Behorlegi); baita *mantxut?* ‘badantzut?’ fosilizatua ere. Dena den, Garazitik mendebaldera, Arberoa aldera batez ere, trinkoek oraindik ere maiztasun txikiagoa dutelakoan gaude.

5.3.8. *Ezin* partikula aditz jokatu gabeekin baino ez da erabiltzen. Jokatuetan, «*ez + aditz laguntzailea + aditz nagusia + -t(z)en ahal*» edota «*ez + ahalerako aditz laguntzailea + aditzoina*» erabiltzen da (*ez niz joaiten ahal, ez nindaike joan* eta ez **ezin niz joan*). Adib.: *ori ixiu ezin konprendiz* (Luzaide), *belarrak ezin idorraz* (Lekunberri), *ezin baliatuz* (Behorlegi). Etxeparek (1980 [1545]: 7) badakartza adizki jokatuak *ezin*-ekin XVI. mendean: *ezin deusere skriba daiteiela*; berrikuntza dugu, beraz.

5.3.9. Adjektibo sintagmaren funtzio gramatikala atributua denean, artikulurik ez da izaten usu, nahiz eta ez den joera erabat sistematikoa. Arkaismo garbia dugu honakoa (Camino 2008: 123). Adib.: *etxu urruneko ez* (Ezterenzubi), *pollit duxu* (Luzaide), *irringarri zen, eder da haurren kustia* (Lasa), *zabalago zuxun* (Arnegi), *ez da berdin* (Luzaide).

5.3.10. *He(e)k* da 3. pertsona pluraleko erakuslea Zuberoan, Erronkaribarren, Nafarroa Beherean, Lapurdin, Baztanen eta Bidasoaldean. Dena den, zehaztu beharra dago Zuberoan eta Erronkaribarren absolutiboan *hurak/kurak* dugula, eta lehenbizikoan *huk* ere bai. Lapurdiko hego-mendebaldean, berriz, (*h)eiek* ere badago. Manterolaren (2015: 333-339) iduriko, arkaismoa da *hek*.

5.3.11. Ohiko erabileretarik landa, eremu honetan aditzoina erabiltzen da kontakizunetan, galdera erretoriko eta harridurazkoetan eta *ezin* partikularekin, besteak beste: *kasu iten ginixin ba nola mintza* (Lasa), *olaxe jantzan ezin ar* (Anhauze), *beant as eta beala sartu bear* (Anhauze), *ta azuriak beex eta anaiak ardiak yeiz eta ni azuritit* (Ezterenzubi), *beldur nuxu su lo re* ‘beldur naiz, sua loturik = pizturik ere’ (Ezterenzubi). Arkaismoa da (Camino 2022: 109).

5.3.12. Galdetzailea erlatiboaren mugakizuna denean, «*galdetzailea + ere + aditz nagusia + bait- + laguntzailea*» erako erlatiboak erabiltzen dira:¹⁴ *noin juntan baitxira re* ‘mugan duzun pertsona’ (Lasa), *nok artzen bitzitin e* ‘hartzen zituen pertsona’ (Arnegi), *noiz e fini baigintin emengoak* (Irulegi). Ezaugarri zaharra bide da (Camino 2008: 126). Etxeparek (1980 [1545]: 21, 29, 65) ere badakar: *nortan baituk heure debozionia, nori baitu bere odolaz karioki erosi, zer ere hon baituzie*.

¹⁴ Baliteke «*ere bait- + laguntzailea*» eta gero egotea, ondorengo adibideetan ikus daitekeenez.

5.3.13. Atzizkiei dagokienez, *-doi* eremu honetakoa dugu. Ezkerrean daukan zuhaitz motak osaturiko basoa adierazteko erabiltzen da: *ezpeldoi*, *haiztoi*, *pagadoi*, *sagardoi*. Baigorriko ibarrean ezezaguna da. Berriz, *-gi-k* aditzak adierazten duen ekintza egiteko balio duen lekua adierazten du: *finkagia* (Ezterenzubi), *gordegia* (Luzaide), *sargia* (Behorlegi).

5.3.14. *Bedera* banatzailea erabiltzen da eremu honetan, gainerakoetan ‘bana’ erran nahiko lukeena adierazteko: *bederazka* ‘banan-banan’ (Irulegi), *lehen erri guzitan bedera bazuxun* (Behorlegi), *jendeak bederazka egoiten zitxun* (Gamarte).

5.3.15. Perpauk kontzesiboak eratzeko, *-(r)ik ere*, *-agatik* eta *«-t(z)en ba- + aditz laguntzailea + ere»* egiturak erabiltzen dira. Aski ezohikoa da *nahiz* (*naiz oai artzain guti den* (Ezterenzubi)), eta ezezaguna, berriz, *-(e)n arren*.

5.4. Iparralde osoa

5.4.1. Frantsesetik kontsonantez edota *e* mutuz finitzen diren hitz mailegatuei, *-a* soila baino ez zaie gehitzen: *inportanta*, *kilometra*, *likida*, *moderna*, *telefona* etab. *O-rik* ez da, beraz. Dena den, Hegoaldeko euskararen eraginez edo, hedatze analogikoak ere gertatu dira, hala nola *memoria* (Anhauze), *planoak* ‘planak’ (Lasa).

5.4.2. Garazin, *bat* zenbakia *baño* erraten da izenordaina denean eta absolutiboan (Lafitte 1944: 108). Berrikuntza hau *-ño* txikigarria gehituz sortu da. Lapurdi mendebaldean, berriz, *batto* da.

5.4.3. Norabide-adlatiboari dagozkion atzizkiak *-rat buruz* edota *-ri buruz* dira: *kostalderat buruz* (Ezterenzubi), *zola buruz* (Lekunberri), *bagindiela indar bat egiteko horri buruz* (Lekunberri). Berrikuntza da (Camino 2022: 184).

5.4.4. *Mileskerlesker mila-k*, eta *X izan* eta *X ukan* lokuzioek *-(r)ik* atzizkia galdegiten dute, *-gatik* edota *-t(z)ez* ordez: *ni enuxu oit sekula punituik* (Luzaide), *hori oit niz kusik* (Uhartre-Garazi), *dolu ukan dixit nik asteko española ez kasik* (Arnegi), *orrat obe uxu lanoekin ez joanik* (Ezterenzubi), *konten niz izanik eta finituik* (Lekunberri). Caminoren (a.k.) ustez, berrikuntza da.

5.4.5. Galdegaia azpimarratzeko, «aditz laguntzailea + aditz nagusia» hurrenkera erabiltzen da: *denek berdina ixie kasten* (Luzaide), *gure gisako jendeekilan gintxun kuu-tzatzen* (Lasa), *urian gitxu aizan geienik* (Arnegi). Mugatik hegoaldera, Baztanen ere ezaguna da. Berrikuntza bide da (Camino 2008: 133).

5.4.6. *O* bokala *u* bihurtzen da *n*-ren aitzinean, biarnesaren eraginez (Mitxelena 1990 [1961]: 54-55; Haase 1990: 407).¹⁵ Iparraldetik landa, 1. graduako erakusleekin ere gertatzen da Bortzirietako herri zenbaitetan eta Baztanen. Zenbat eta ekialderago joan, orduan eta maiztasun handiagoa du. Berrikuntza bide da (Camino 2008: 129-130). Adib.: *Undarla* ‘Ondarrola auzoa’ (Arnegi), *undarrian* (Ezterenzubi), *hun* ‘on’ (Ainhiza). Hitz batzuetan sistematikoa da; alta, beste batzuetan, ez.

¹⁵ Haasek (1990: 407) gaskoiaren eraginez dio.

5.4.7. Iparraldean *-rat* da adlatiboaren morfema, *-ra* orokorrarekin batera. Gèze-k (*apud* Coyos 1999: 172) eta Lafitte-k (1944: 60) zehazten dute lehenengoak norabait joatea adierazten duela, baina han gelditzeko; bigarrenak, aldiz, joan-jina erran nahi du. Guk ez dugu Garazin eta inguruetan horrelako desberdintasunik entzun ahal izan. Adib.: *herri batetarat* (Gamarte), *Zarorat mugitu* (Lasa), *Koloradorat* (Lasa), *ardi deiztera vs ardi deizterat* (Ainhiza). Aditz nagusiak menpeko aditz jokatu-gabeari adlatiboa gehitzea eskatzen duenean, *-t(z)era* nagusitzen da oinarri dialektalean, nahiz eta *-t*-duna ere aski orokorturik egon. Baztanen erabiltzen da eta Nafarroa Garaian ere ezaguna da *-rat*; hurbiltze-adlatiboaren erranahia du, ordea.

5.4.8. Baiezko enfasia emateko *ba-* aurrizkiak ez du gainerako eremuetan duen murriztapen gramatikalik Iparraldean eta Bidasoa aldean: *denak klasa bera bazien* ‘denak klase bera ziren’ (Anhauze), *gu zazpi aurride bagintxun* (Ezterenzubi), *hemengo berriak frango baginiatzkixun* (Gamarte), *hek biak bazoatzin bide garbitzale* (Ahasa). Berrikuntza da (Camino 2022: 186).

Oihartzabalen (1984) arabera, honako kasu hauetan erabili ohi da: *izan* aditzarekin, baldin eta aditz osoa bada, perpaus existentzialetan (*hemen euskaldunak badira*); **edun*-ekin, hori ere osoa bada eta *avoir/tener* adiera duenean (*senargaia badu*), eta *jakin*-ekin (*anitz gauza badaki*). Isasak (2023: 149) beste kasu hauek ere gehitzen ditu: *gutxi* (*erne, egun gutxi badituzu!*) eta *bakarrik* (*bi txikle bakarrik baditut*) elementuekin, NZ-galdetzailerekin (*zer badagol bada zuen artean?*), balio kontrastiboa duten fokuekin (*sentitzen dut, bostentzako lekua badugu, ez hamarrentzako*), eta *izan*, **edun* eta *jakin* aditzez gain, beste aditz sintetiko batzuekin (*denetariko jendea badabil*), baina ez *egon* lokatiboarekin (**lanean badago*). Bortzirietan ere *ba-* kasu horietan beretan erabiltzen dela frogatu du Isasak, eta hala entzun ahal izan dugu guk Nafarroa Garaiko beste ibar batzuetan ere, baina autore horrekin (2023: 148) bat eginez, SAO ordenaren eraginez, aditz jokatu hasierako posiziotik babesteko estrategia delakoan gaude.

5.4.9. *Anitz*, *gehio* eta *gutio* kantitatezkoak izenaren eskuinaldean egon ohi dira, baina baita ezkerrean ere; kokapen berria hartu dute, beraz: *kontzientzia ari ixi hartzen anitz gaztek* (Lasa), *gutio arri* (Behorlegi), *geio gauza kusten duxu* (Ezterenzubi), *agian nere aurrek kasiko die geio izkuntza* (Ainhiza).

5.4.10. Hasperena gorde da eremu honetan, nahiz eta garai batean Euskal Herri osoan ezaguna izan. Bonaparteren garairako, jadanik, Lapurdi kostaldean galdurik zegoen, eta gaur egun Lapurdi mendebaldean ere ez da biziki ohikoa. Zenbat eta ekialderago joan, orduan eta intentsitate handiagoa du. Garazin, gaur egun ez da inondik inora ere sistematikoa. Adib.: *hemen* (Luzaide), *hoitahamabi* (Ezterenzubi), *ehunaindako* (Lekunberri).

5.4.11. Indikatiboko aditz laguntzaileari edo trinkoari *-ke-* marka gehitzen zaio probabilitatea adierazteko: *ina zukexun ba ori* (Arnegi), *seitu dikexie eskuara* ‘segituko zuten euskara’ (Luzaide), *frantsesa arek e etzikexin gauza andik iten* (Lasa), *enakikexu erran* (Ainhiza). Etxeparek (1980 [1545]: 111) ere baditu adibideak: *ieinkoak ondatu zukeien lur guziaz engoitik*. Gure ustez, ezaugarri honek lotura hertsia du Etxeparek berak darabilen eta gaur egun Zuberoan gordetzen den etorkizun arkai-koarekin.

5.4.12. Denbora muga adierazteko *-no* atzizkia erabiltzen da, gainerako eremuetako *-(e)n arte-*rekin batera: *batek buria untsa diino* (Luzaide), *ama bizi zeno* (Anhauze), *launtzen dieno* (Behorlegi). Ere mu osoan ezaguna bada ere, maiztasun apala du Lapurdi mendebaldean.

5.4.13. Postposizioei dagokienez, *-tik harat* eta *-tik goiti* erabiltzen dira lotzen zaizkion hitzak adierazten duen momentutik aitzinako etorkizuna adierazteko: *heldu den astetik at* (Ezterenzubi), *bihartik goiti* (Gamarte). Etxeparek (1980 [1545]: 51) ere badarabil lehenbizikoa: *hantik harat*.

5.4.14. 'X aldiz' adierazteko, inesibo plurala erabiltzen da, nahiz eta forma orokorra ere ez den ezezagun: *hilaitian bietan seurik ba, iruetan ez pada* (Anhauze), *ordian egunian bietan joaiten gintxun ardieta* (Ezterenzubi), *erran lioxie bietan* (Behorlegi), *hiru aldiz seurik trenpe txartuik aal zien bezala etxeano ereman zien* (Ahatsa).

5.4.15. Datiboa eskatzen dute *goiti*, *beheiti*, *kontra*, *hurrun*, *hurrant/hurbil* postposizio askeek, eta *lotu*, *ohartu*, *fidatu*, *pentsatu*, *jarraiki* eta *egite izan* 'antza izan / iduria izan' aditzek: *malda orier goiti* (Arnegi), *xendra bati beheiti* (Behorlegi), *uste zuten er kontra ai zinela* (Luzaide), *urran baigira Donianei* (Anhauze), *guri hurbil aire* (Irulegi), *eskuarari lotu berriz* (Anhauze), *puxkat ohartu han español hitzer* (Behorlegi), *nik ez baitut pentsatzen orri* (Irulegi), *entseatuko xira hari jarraikitzerat* (Lasa), *uste ut geio ite dila gure euskarak angoer* (Irulegi). *Pentsatu* aditzari dagokionez, frantsesetik jin berrikuntza dugu.

5.4.16. Aditz jakin batzuen erregimenari dagokionez, *izan* aditzak lekuarekin adlatiboa galdegin ohi du, baina baita inesibo orokorra ere: *Nubara aldi batez bakarrik izana niz* (Luzaide), *Gasteizera eniz sekula ere izana* (Ezterenzubi). Etxeparek (1980 [1545]: 16) ere adlatiboarekin erabiltzen du: *eliçara içanian. Hurbildul/hurrandu-k*, berriz, ablatiboa galdegiten du, adlatiboarekin batera, betiere: *urbiltzen gira kostalde-tik errexki* (Lasa), *beren lemiziko urtetaik urbiltzen gira. Segitu-k*, azkenik, objekturik ez badu, laguntzaile irangaitza hartzen du: *bakar zomait segitzen duxu* (Luzaide), *ez da gazteik geio an seitu nai denik* (Mendibe). Era berean, ablatiboa eskatzen du *baratulgelditu-k*: *baatu bear ginixin irin pasteti* (Arnegi), *haurrak eskolatik gelditu ta* (Gamarte), *baatu ginen mendian gasna itetik* (Uharte-Garazi).

5.5. Ipar-ekialdea Lapurdi mendebaldea salbu

Lapurdi mendebaldetzat hartu dugu Bonapartek lapurteratzat zuena, edota Zua-zok, nafar-lapurteraren sartaldeko azpieuskalkitzat. Ipar-ekialde honen barnean dugu gainerako Iparaldea, eta, zenbaitetan, baita Pirinioetako ibar nafarrak ere: Erronkaribar, Zaraitzu eta Aezkoa.

5.5.1. Aditz laguntzaile irangaitzen (datibodunetan ez) eta irangankorren orainaldiko formetan *ai > i* monoptongazioa gertatu da: *naiz* → *niz*, *daiteke* → *ditake*, *zaitu* → *zitu*. Etxeparek, jada, gauzatu zuen berrikuntza hau (Camino 2008: 149).

5.5.2. Aditz laguntzaile irangaitzen 1. eta 2. pertsona pluraleko formetan *-i*-dugu *-a-* orde: *zira*, *gira*. Etxepareren garairako, jada, gertatu zen berrikuntza hau (Camino 2008: 149).

5.5.3. Datibo pluralaren forma *-er* da: *her leitzen eta kundatzen eakustea* (Gamarte), *bere etxean biloak eta pikatzen tzitin xaarrer ta* (Arnegi), *errana nian ale idazler* (Behorlegi). Berrikuntza da ezaugarri hau (Camino 2022: 189).

5.5.4. *Ene* posesiboaren eraginez, datiboan, *eni* berria erabiltzen da gaur egun, baina *niri* zerabilen Etxeparek (Camino 2021: 65).

5.5.5. Atzizkiei dagokienez, latineko *-antia* atzizkiari dagokion euskarazko forma *-antxa* da eremu honetan, txistukari sabaikariarekin ahoskatua, palatalizazio adierazgarriaren eraginez-edo sortua: *esperantxa*, *konfidantxa*, *konpaantxa*, *laborantxa*. Ezterenzubini *preferentxa* ere entzun dugu. Horrez gain, *-(t)sa* atzizki mailegatua ere erabiltzen da sexu femeninoa adierazteko: *kozinersa* (Anhauze), *artzaintsa* (Ezterenzubi), *xubeatarsa* (Gamarte).

5.5.6. *Bailez* erantzunak dituzten galderetan, *-a* atzizkia hartzen du aditzak: *baakixia zer den zenberauna xuk?* (Luzaide), *nahi tuna hartu* (Lasa), *baakizia ze* (Anhauze). Berrikuntza bide da (Camino 2008: 133). Etxeparek (1980 [1545]: 205) ere lekukotua du: *jendiak so daudia bethi gugana?*

5.5.7. Eremu honetan, *zein*, *zenbat* eta eratorrien ordeztu, *zoin* eta *zonbat* ditugu, ziurrenik ere *nor* izenordain galdetzailearen analogiaz (Camino 2016: 347). Lapurdi mendebaldean, ordea, *e-dun* aldaerak agertzen hasten dira. Etxeparez geroztik gertatu berrikuntza dugu (Camino 2021: 55). Ez da berrikuntza arrunt sistematikoa, guneka *-e-dun* formak ere frankotan entzun bailitezke.

5.5.8. [β] eta [r] hotsen ordeztu, baliteke [fi] izatea bokal artean: *ibili* → *ihili*, *oritu* → *ohitu*. Hitzen erranahiak bereizteko ere balio du: Gamarteko lekukoak erran zigunez, *iretsi* ‘orraztu’ da, eta *ihetsi*, ‘irentsi’. Adibide gehiago: *ehoa zen bestenaz*, *ahitia* (Anhauze), *gauzez ohitzen* (Behorlegi).

5.5.9. *Betatzen* eta *erratzen* formak baliatzen dira, *-a-z*, *-e-z* beharrean. Garai batean berrikuntza honek Euskal Herrian zehar hedadura handia bazuen ere (Camino 2008: 157, 158), eremu honetan erabiltzen da gaur egun, sistematikotasun osoz ez bada ere: *egurrez betatzen omen tzitxien* (Ezterenzubi), *hurez betatzen* (Gamarte), *sobeakin guziak erratzen txi* (Ezterenzubi), *gero hek labian erratzen tzitxun* (Gamarte).

5.5.10. Sozietiboan *-kila*n forma berria erabiltzen da ohiko *-kin*-ekin batera: *borturat ardiekila*n, *amekila*n (Ezterenzubi), *mutiko atekila*n (Uhart-Garazi). Lafittek (1944: 60) erranahi desberdintasunak aipatzen ditu bi formen artean: «*-ki* marque l’union réalisée; *-kila* marque un mouvement pour se joindre à quelqu’un». Guk ez dugu halakorik atzeman Garazin. Etxeparek (1980 [1545]: 14), jada, gauzaturik zuen berrikuntza hau, *norekila* erabiltzen baitu (Camino 2022: 79-80).

5.5.11. *Bat* determinatzailea mugagabeen jokatu ohi da Iparralde osoan eta Zaraitzu eta Erronkaribarren, beti horrela ez bada ere: *herri batetarat* (Gamarte). Berrikuntza da, Caminoren (2022: 184) ustez.

5.5.12. **Iron*-en gainean eraikirik dauden aditz laguntzaile iragankorren ahale-rako formak ditugu Garazin, nahiz eta **ezan*-dunak ohikoagoak izan: *etxeaz geoz es-*

kuaraz mintza balite denak, kas lioxie (Ezterenzubi), *banu xantza, nik española kas nioxu* (Ezterenzubi), *ez dioxut erran* (Gamarte), *joka nio* (Lekunberri). Caminoren (2022: 213) eta Regueroren (2019: 450) hitzetan, eremu honetan baino ez da erabiltzen berrikuntza hau gaur egun, baina garai batean Nafarroa Garaian gaindi zabaldurik zegoen.

5.5.13. Aspektu puntukaria edota ohikotasunezkoa duten *aipu*, *eskapi* (*eskapatu*-rekin batera), *kambio*, *mintzo*, *orit*, *pentso*, *pleñi*, *sendi* formak erabiltzen dira, *-t(z)en* atzizkirik gabekoak: *mintzo nuxu* (Lasa), *pentso banien* (Ezterenzubi), *sendi uk badela* (Anhauze), *lehen etzuxun beexteik aipu* (Lasa), *enuxu bate oit* (Luzaide), *Beorlei da erri bat bizia cambio baita* (Lekunberri), *eskapi zian* (Ezterenzubi), *pleñi dienak* (Ezterenzubi). Caminoren (2016: 139) arabera, *eskapi* bederen berrikuntza da. Ezaugarri hau ez da aditz guztiekin gertatzen, eta aipaturikoeekin ere ez beti.

5.5.14. Berdintasuna adierazteko *ber* partikula izenaren ezkerrean joaten da, ez eskuinean, gainerako eremuetan bezala: *ez zitaiken ber taldea* (Lasa). Bidenabar, Garazi eta inguruetan, *berdin* hitzak ‘zergatik ez?’ erran nahi du. *Ber*-ek, gainera, honako erranahiak ditu ipar ekialdean, Pirinioetako ibar nafarretan salbu:

- Aldiberekotasuna: *denbora aitzina doan ber* (Gamarte). *Arau* partikula ere erabiltzen da: *izkuntza aldatzen dugu seurro, denbora pasa arau* (Gamarte).
- Baldintza: *hun duxu laborariaindako noapait lekutzen den ber* (Arnegi), *elurra zen ber eskolaik ez* (Ondarrola), *eskuara den ber eskuara da e* (Ezterenzubi). Testuinguru honetan berrikuntza da (Camino 2022: 192).
- ‘Norbere kasa/kabuz’: *heen ber* ‘haien kabuz’ (Arnegi), *guk gvaun ber nai gini-kexi in* (Ezterenzubi), *jendia arrun bere ber jartzen* (Gamarte). Kasu honetan, Zuberoan *-(r)en ogüz* erabiltzen da. Izenordain indartuak ere erabiltzen dira adiera honetan.

Hiru kasuotan ez da sistematikoa, bai baitaude bestelako baliabideak erranahi berak adierazteko.

5.5.15. Inesibo zaharraren adibide batzuk baditugu Garazin: *etxen, ibizin* eta *ihaulden*.¹⁶ Dena den, Oztibarren ezagunak diren *gañen* eta *barnen* ez dira ohikoak. Inesibo zaharraren adibideak Nafarroa Behere osoan eta Lapurdiko ipar-ekialdean ditugu. Baigorriin, dena den, *etxean* baino ez dugu.

5.5.16. *Nihaur, hiaur, guhaur, zuhaur* erako izenordain indartuak erabiltzen dira 1. eta 2. pertsonetan, ‘bakarrik’ erranahia ere badutenak. Honela zehazten du Luzaideko gure lekuko batek: *niaur, bakarrik; xuauk iten batxu xuetako txu* (Luzaide). 3. pertsonan, *bera* eta *berak* erabiltzen dira. Forma zaharrak dira (Camino 2022: 294-307).

5.5.17. *an*-ez bukatzen den aditzoinari eta *jo* aditzari *-ten* [-burutu, -geroaldi] aspektu marka gehitzean, *-aiten* da emaitza eremu honetan. Arkaismo baten aurrean gaude, Trask (1990) eta Urgelli (2018: 800-801) jarraituz gero. Adib.: *Donianeko*

¹⁶ Caminoren (2021: 56) arabera, *etxen* aldaerak norbere etxeari egiten dio erreferentzia, eta *etxean*-ek, berriz, besterenari.

mezaa ni joaiten bainiz (Irulegi), *joaitia aat erditzen ai zuelaik* (Ainhiza), *Garralda joaitea gogorra* (Luzaide), *bidian emaiten daixu errespetia* (Luzaide). Horien analogiaz-edo, *askaldu*, *baskaldu* eta *aubaldul[a][v]aldulafaldu* aditzekin ere gertatzen da: *ni ez bainintzan beala askaiten al* (Ezterenzubi), *baskaiten* (Behorlegi), *auaiteko* (Ezterenzubi).

5.5.18. Mugagabea gorde da, ohiko kasuez gain, izenak adierazten duen kantitate zehaztugabea denean: *beti ukan txiu ardi eta behi* (Luzaide), *elur iten baitu negian* (Arnegi), *zilo iten* (Anhauze), *gutio niila odol* (Ezterenzubi). Arkaismoa dugu (Camino 2022: 108).

5.5.19. 1. pertsona singularreko izenordain posesiboa *ene* da eremu honetan. Garai batean aise erabilera zabalagoa zuen Euskal Herrian, baina inguru honetan gorde da.

5.5.20. Aditz laguntzaile ditransitiboak **eradun*-en gainean eraikirik daude. Garai batean aise hedadura zabalagoa izan zuen, Gipuzkoarainokoa, hain zuzen ere (Mounole & Lakarra 2018: 431-432), nahiz eta *-nin*- erroarekin banaketa osagarrian egon. Dena den, gaur egun, eremu honetan baino ez da erabiltzen, baita beste txoko batzuetan ere, errate batera, Larraungo ipar-mendebaldean eta Araitz-Betelun edota Etxarri-Aranatzen, Ergoienean eta Burundan.

5.5.21. Aditz laguntzaile iragankor eta ditransitiboetan eta trinko iragankorretan, ergatiboko 3. pertsona pluralari dagokion forma *-te* da Euskal Herri erdialde osoan bezala. Alokutiboan, baina, *-e* zaharra gorde da: *erten tzaiuxien koñatak eta* (Ezterenzubi), *erten zixien* (Ezterenzubi), *inaazten ziauxien* (Gamarte), *elgarretaa-tzeko estakuruik ez die geio jendek* (Ezterenzubi). Arnegiko Errobiren ibarrean eta handik mendebaldera, trinkoetan eta ditransitiboetan *-te* dugu, jada: *badiakixute* (Luzaide); zenbaitetan, baita, noiztarik noiztara, iragankorretan ere: *obe ixute ori miatu* (Luzaide).

5.5.22. Subjuntiboko aditz laguntzaile iragangaitz pluraletan, ez zaigu *-z* pluralgilea ageri: *giten*, *ziten* ‘zu zaitezen’, *zizten*, *diten*, *ginten*, *zintzen*, *zindezten*, *zi(z)ten* ‘haiek zitezen’. Arkaismoa dugu (Camino 2022: 327). Etxeparek (1980 [1545]: 197) bai *giten* eta bai *gitezen* dakartza.

5.5.23. *Oro* zenbatzaile zehaztugabea erabiltzen da, baina ibar honen ekialdean baino gutxiago, halere. Maiztasuna adierazteko, adibidez, *astelen guziz* (Uhartte-Garazi), *asteburu guziz* (Luzaide) erraten da, ez *astelen oroz*, *asteburu oroz*. Adib.: *kanbiatu txu oriek oro* (Behorlegi), *denak ixilka ziren oro* (Buztintze), *oroen burian* (Anhauze). Etxeparek (1980 [1545]) ere bazerabilen zenbatzaile hau. Pirinioez hegoaldera, Erronkaribarren eta inguruan baten *orobat*, baina *denak* edo *guziak* erabiltzen ziren, ez *oro*. Mendebalean Bizkaiko *RSen* dugu (Lakarra 1997).

5.5.24. *Askaldu*, *baskaldu* eta *aubaldul[a][v]aldulafaldu* aditzekin laguntzaile iragangaitza erabili ohi da: *baskaldu gintxun* (Ezterenzubi), *leenik uste ixit afaldu ginien* (Ezterenzubi), *an baskaldu re gintxun* (Behorlegi). Dena den, Arnegiko Errobin eta handik mendebaldera, iragankorra erabiltzen da: *guk ordian baskaiten ginin* (Uhartte-Garazi), *emen bazkaiten al dixie* (Luzaide), *han bazkalduko zutela* (Arnegi). Hain

zuzen ere, Lapurdiko mendebaldean bezala, Baigorri aldean ere ezohikoak dira forma iragangaitzak. Badirudi garai batean forma iragangaitzak hedatuago egon zirela, XVIII. mendean Donibane-Lohizuneko Haranederrek (1990 [1740]: 522) *afalduco naiz* erabili baitzuen.

5.5.25. Aditz iragankorren partizipioa egiteko, *ukan* erabiltzen da, Hegoaldeko izan-en ordeztu: *maite ukan nikexi* (Luzaide), *semiak naio ukan du argintzaa joan* (Lekunberri), *han ez zutela sekula pasatu abal ukan* (Behorlegi). Larresoro aldean bada *ukan*, baina ez da partizipioa egiteko erabiltzen, eta behin itsas hegira orduko ere ez da erabiltzen. Zaraitzun ezezaguna da, baina Erronkaribarren *ekun* aldaera erabiltzen da.

5.5.26. «Ez + aditz laguntzaile iragankorra + *-t(z)erik*» egiturak, ezintasuna baino areago, beharrik ez dagoela adierazi nahi du: *etxiu aalgetzeik bate* (Ezterenzubi), *eztuula karkulan artzeik* (Lekunberri), *enien xekatzekik* (Lekunberri), *eunaz ite nin gero ez paitzuten deizteik eta* (Irulegi).

5.5.27. Konparazio perpausetan, aditzak adierazten duen ekintza areagotzen ari dela errateko, *beti eta eta joano ta* egiturak erabiltzen dira *gero eta* orokorrekin batera: *beti eta gaizkio zuela* (Behorlegi), *au oai beti ta geio badiaxu* (Luzaide), *loturak joano ta gutio uk* (Ezterenzubi), *joano ta nekezo* (Ondarrola).

5.6. Lapurdi eta Nafarroa Beherea

5.6.1. Hitz hasieran *x-* igurzkaria erabiltzen da eremu honetan eta Baztanen, beste batzuetako *tx-* beharrez: *xori*, *xinaurri*, *xakur*, *xorta*, etab. Adib.: *nausia jin tzi-tzakon kustiiaikin denbora xarra zela* (Anhauze), *badela zori klase at olakoa* (Luzaide). Berrikuntza bide da (Camino 2022: 196).

5.6.2. Baldintzaren apodosiko aditz iragangaitzetan, pertsona pluraletan *-a* → *-e* gertatzen da: *biologikoan bagine bezala gira* (Ondarrola), *oraiko denborak izan balire* (Gamarte).

5.6.3. Atzizkiei dagokienez, latinezko *-on* atzizkia *-oin* eran mailegatu da eremu honetan, nahiz eta *-on* ere ez den ezezaguna (*kamiun*, *akordeon*, *pantalon*, *kanton*, *abion*): *matoña* (Gamarte), *eskalapoiñak/espalakoina* (Gamarte, Arnegi), *zitroina* (Luzaide). Amikuzen, *-uñ* dugu. Berrikuntzat hartzen du Caminok (2022: 197).

5.6.4. Eremu honetan, *-lakoan* atzizkiak kausazko adiera du. Lafittek (1944: 452) *sous pretexte que* eran itzultzen du, *-lako(t)z-*ekiko desberdintasuna eginez, honetaz *parce que* erran nahi baitu bere iritziz: *ez ginelakoan urrun* (Ezterenzubi), *punitiak izan girelakoan* (Gamarte), *punizione inak* le petit baton *eskutan ginilakoan* (Buztintze). Berrikuntza da (Camino 2022: 192).

5.6.5. *-(k)eta* atzizkiak ekintzaren jarraikortasuna adierazten du *jostatu* eta *pen-tsatu* aditzei gehitzean, betiere *ari izan* edo *egon* aditzek lagundurik: *josteta ai zielaiak* (Buztintze), *egoiten nuxu pensaketa* (Ezterenzubi), *artze nuxu zomait aldi pensaketa* (Luzaide). Berrikuntza honen ordeztu, beste eremu batzuetan *-t(z)en* orokorra erabiliko litzateke adiera horretarako.

5.6.6. Beste eremu batzuetan baino areago, maileguetan, batez ere, ozenen osteko herskari ahoskabeak ahostuntzeko joera dago: *arrengura, elgar, kondatu, kondia, pundia, senditu* etab. Etxeparek (1980 [1545]), jadanik, *elgar, arrangura, kondurik* darabiltza.

5.6.7. Adberbioak zehazteko gehitzen den *-xe* atzizkiari *-t* gehitu zaio (*-xet*) eremu honetan, eta baita Erronkaribar aldean ere. Baigorri aldean, berriz, *ez* da egiten. Ez da sistematikoa, dena den. Adib.: *ama gehixot* (Ezterenzubi), *aisaxoñot* (Ezterenzubi), *holaxet* (Behorlegi). Lekuzkoa denean, *-xetan* entzutea ere ohikoa da: *illoba baitute horiek horxetan* (Behorlegi), *ztreza ua antxetan* (Ezterenzubi). Berrikuntza bide da (Camino 2022: 185).

5.6.8. Laguntzaile iragankorretan, absolutiboa 3. pertsona plurala denean eta ergatiboa 1. pertsona singularra edo 2. pertsona singular hikakoa, baliteke *n* txertatzea, segurenik ere ergatiboko pertsona pluralen analogiaz: *konpreintzen nintiin* (Anhauze), *neetako nintxin* (Ezterenzubi), *neure bidaiak-eta iten nintxin* (Gamarte).

5.6.9. Denbora zehaztugabea adierazteko (*a*)*irian* postposizio askea erabiltzen da: *jin tzen zortziak airian ttapa-ttapa gaixoa* (Anhauze), *ua sartu zuxun oitamar urte irian* (Ezterenzubi), *oren batak irian* (Ezterenzubi). *Aire-k*, berriz, antzekotasuna erran nahi du: *hiri aire da* ‘hiri itxurakoa da’ (Irulegi), *puxkat goor aire* ‘aski gogorra’ (Ezterenzubi), *hekilan ele aire* ‘haiekin hizketan-edo’ (Ezterenzubi).

5.7. Nafarroa Beherea eta Lapurdiko iparra eta ekialdea

Lapurdiko iparraldetzat eta ekialdetzat hartu dugu Errobiren ibarra eta handik mendebaldera dagoen eremua.

5.7.1. 2. graduko leku-adberbioari leku-genitiboaren atzizkia gehitzen zaionean, *k* ahostundu egiten da: *borgo*. Nafarroa Behereko mugekin bat dator, goiti-beheiti, ezaugarri honen isoglosa, nahiz eta Aezkoa ere barne dagoen. Berrikuntza dugu (Camino 2022: 229).

5.7.2. Ezezko polaritatea duten izenordainak *ne-z* hasten diren motakoak dira, hots, **e-* forma zaharretarik sortuak: *nehor* ‘inor’, *nehat* ‘inora’, *nehola* ‘inola’. Zer-nahi gisaz, *u-k* eraginda-edo *nihun* ere badugu. *Nior* erakoak ditugu Lapurdi mendebaldean eta Erroibar aldetik beheiti joaten bagara, baita Elkanoko Lizarragaren lanetan, Ultzama aldean, Izarbeibarreraino ere; Luzaiden ere adibideren batzuk atzeman ahal izan ditugu. Amikuze iparraldean *nihur* dugu, eta Zuberoan eta Aezkoan (eta hego-nafarreran), berriz, *ih[ū]elior* erakoak atzeman daitezke. Forma hauek, *nior* erakoak baino zaharragoak dira, *e-* aurrizkia atxiki baitute. Era berean, garai batean Etxeparek erabiltzen zituen *ehor* erakoak (Camino 2008: 158) baino berriagoak dira.

5.7.3. Aditz laguntzaile iragankor zenbaitetan, ondare zaharrekoetan edo maileru zaharretan, bereziki, *ezak/n/zu-ren ordez, -ak/n/xul/zu* lotzen zaio aditz nagusiari: *pitzaxu argia* (Behorlegi), *ikusan* (Behorlegi), *karrak berriz* ‘ekar ezak berriz’ (Luzaide), *atxikazie zien eskuara* (Lasa). Pluraleko forma *-(a)zkik/n/xul/zu* da: *igorzkitzie* (Luzaide), *jauzkitzie* (Arnegi). *-i* eta *-tu* partizipioak dituzten aditzetan da, baina *n-z* bukatzen direnetan ere gertatzen da. Mitxelenak (1990 [1961]: 293) dioe-

nez, era honetako formak Leizarragak dituen *ianagaçue* eta *janegaçu* erakoen aglutinazioz sortu dirateke. Azken horiek, era berean *jan ezazue*-ren disimilazioz sortuak direla aldezen du.

5.7.4. Datibodun aditz laguntzaile iragangaitzetan, *-au-* edota *-a-* bokalak ditugu *-ai-*-ren ordeaz: *zaat*, *zauk/n*, *zako*, *zau*, *zauzu*. 1. pertsona singularrean *zaut* dugu behin Arberoa ezkerreko, eta *zeta* Ortzaizeko ibarrean. Datiboa 3. pertsona plurala denean *zee* dugu Garazi eta Baigorri aldean; *zakote* Arberoa eta handik goiti. Caminoren (2008: 110, 2021: 56) arabera, Etxeparek *-ai-* eta *-au-*-dun formak zerabiltzan, eta bigarrenak nagusituz joan dira.

5.7.5. Aditz laguntzaile iragankorretan, *au > u* monoptongazioa gertatu da eremu honetan, eta baita Aezkoan, Zaraitzun eta, neurri apalagoan, Erronkaribarren ere: *nau* → *nu*, *hau* → *h[j]u*. Etxeparengandik (1980 [1545]: 30) hasita ezaguna da berrikuntza hau.

5.7.6. *Zerbait* eta *norbait* izenordain zehaztugabeak *zeait/zeit* eta *noait/noit* eran labur litezke. Gainera, lehena ondoan duen izena zehaztugabea dela adierazteko adjektibo moduan erabiltzen da; eskuinean edo ezkerrean egon liteke: *zeait bear ordutako* (Luzaide), *zerbait etsamina edo bear baginin pasatu* (Lasa), *kisketa zeait* (Arnegi), *zeit puxkila ebatsik e* (Anhauze). Ezezaguna da, beraz, *-ren bat* egitura. Etxeparek berak (1980 [1545]: 4, 6) ere baditu zenbait adibide: *cerbait obra*, *zerbait doctrina*.

5.7.7. Perpaus kausaletan, *bait-* → *beit-* → *bit-* laburdura gertatu da, baina hirurak erabiltzen dira. Baigorri eta Lapurdi erdialdean ez da erabiltzen. Eremu honetarik kanpo, berriz, Erronkaribarren ere ezaguna zen. Adib.: *emain baitituu* (Ezterenzubi), *ezpeitzen nai* (Ezterenzubi), *ez biginien pitsik ukaiten* (Gamarte), *nok artzen bitzitiin e* (Lasa), *artzen bitzien* (Ezterenzubi).

5.7.8. Atzizkiei dagokienez, *-ño* txikigarria erabiltzen da (*ttipi* adjektiboa ere bai, ordea): *haurño* (Luzaide), *bakarño atzu* (Lasa), *antxuño* (Arnegi). Gehiegizkotasuna adierazteko, berriz, *-xe* atzizkia baliatzen da (*sobera* eta *-egi* ere bai, dena den): *pizuxe izan balitz bezala* (Behorlegi), *karioxe dira* (Lekunberri). Azken hori ez da Baigorriko ibarrean erabiltzen. Bi atzizkiok berrikuntzak bide dira (Camino 2022: 190, 197), baina ez sistematikoak. Bestalde, *-tra* erabiltzen da beste hizkera batzuetako *-kaden* ordeaz: *ahurtra* (Buztintze), *kamiuntraka eldu txu* (Luzaide).

5.7.9. Baliteke pluralgile pleonastikoak agertzea, errate batera, *diztu* eta *diztut*. Iparraldean dauden ibarretan horrelakoak ohikoagoak badira ere, Garaziri dagokionez, Ezterenzubin baino ez ditugu bildu adibideak: *hirutanoitamar urte pasa baitiztu*, *berak iten baidiztu baliatzen*. Dena den, ohikoagoak dira *tuztan* (*tuan*-ekin batera) ‘ditudan’, *tuzkan* ‘dituan’ erakoak.

5.7.10. Menpeko perpaus konpletiboa erratearekin edota adieraztearekin loturik badago, baliteke *baizik eta* egiturearekin hastea: *ardi mozleak ez taute sosik artzen baizik eta re iten dula goizetan askaria* (Uhartre-Garazi).

5.7.11. Aditz laguntzaileetan, eremu honetan *n*-ren ondotik baliteke *d* tartekaztea bokal bat aitzin. *Fortitiotzat* har genezake bilakabide hau. Dena den, Caminoren (a.k.) ustez, laguntzaile iragankorren kasuan (*gindien*, *zindien*), baliteke **edun*-en

-du- zaharraren iraupena izatea, eta ditrantsitiboetan (*zindakon*, *gindakon*), berriz, **eradun*-en *-du*-rena edota iragankorren analogia. Laguntzaile iragangaitzetako (*ginden*, *zinden*) eta *jakin*-en trinkoetako (*zindakien*, *gindakien*) *d fortitio* erako bilakabidearen edo aitzineko formekiko analogiaren bidez baino ez genezake azal. Baigorriin fenomeno hau ez da biziki ohikoa, eta Garazin ere ez da arrunt sistematiko. Adib.: *ezpaitzindien nai* (Luzaide), *bagindakin* (Lekunberri), *erten gindixin* (Ezterenzubi), *jakin bagindu* (Lekunberri). Laguntzaile iragankorrekin ezaguna da Euskal Herriko beste txoko batzuetan ere, baina eremu honetan indartsuagoa da, iragangaitzetan eta ditrantsitiboetan ere ageri baita.

5.7.12. Datiboa duten aditz laguntzaileetan, datiboa 3. pertsona singularrekoa denean, *-k-* predatiboa ageri zaigu *-i-*rik gabe: *dako* ‘dio’, *zakon* ‘zion’, *zako* ‘zaio’. Eremu honekin batera ditugu Pirinioetako ibar zenbait ere, baldin eta aditza ditrantsitiboa bada: Zaraitzu, Aezkoa, Erroibar eta Artzibar. Etxeparek ere *-k-* soila zerabilen.

5.8. Garazi Ekialde Hertsira begira

Ekialde Hertsizat dugu Zuberoa eta Erronkaribar, eta, zenbaitetan, baita Zaraitzu ere.

5.8.1. *U* bokala *i* bihurtzen da *a* edota *e* aitzin. Isturitze-Irisarri-Arrosa mugatik mendebaldera, [y] edota [uj] agertzen hasten zaizkigu. Lapurdi hego-mendebaldean *u* soila baino ez dugu. Berrikuntza hau *u* edota [y] bokalaren eta *a*, *e* bitartean [j] txertatzetik hasi zela dirudi (Mitxelena 1990 [1961]: 121; Camino 2021: 84). Adib.: *lotiak* (Ahatsa), *negian* (Luzaide), *sortia* (Ainhiza). xix. mendean gertatu bide da [uja]/[yja] → [ja] soiltzea Garazin, eta ipar-ekialdetik hedatu dateke, segurenik ere (Camino 2021: 53-54). 2. pertsona pluraleko *-zie* berrikuntzak eremu honetarik landa hedadura zabalagoa du hego-nafarreran gaindi.

5.8.2. Mendebalderagoko hizkeretan ez bezala, *-tik* ablatiboko *t* ahoskabea da Garazin *n*-ren ondotik. Ahostuna dugu, jada, Irulegitik beretik ezker, Baigorriin eta Arberoan. Adib.: *nuntinahi* (Behorlegi), *ementik* (Anhauze), *hantik* (Gamarte). Arkaismoa dela erran bada ere, autore ugari defendatzen du balitekeela berrikuntza izatea (Camino 2016: 135; Lakarra 2014 [2011]: 205-206; Mitxelena 1990 [1961]: 291; Urrestarazu 2021: 57-58). Ozenen ondotik herskari ahoskabeak egotea ohikoa da Zuberoan eta Erronkarin. Garazin, ordea, testuinguru honetan baino ez da sistematiko.

5.8.3. [n] → [ɲ] eta [l] → [ʎ] bustidurak gertatzen dira diptongoen ondotik, hots, [j] eta gero: *sasoñ iten* (Behorlegi), *gaiñian* (Ezterenzubi), *gandeaille* (Gamarte), *Mokosaillia* ‘Lasako etxea’ (Uhartre-Garazi). Garazin ez da sistematikoa, Baigorriin bustidura eza da nagusi, eta erdialdera buruz, Baztanen berriro atzeman dezakegu testuinguru berean.

5.8.4. *-st-*dun aldaerak ditugu mendebalderagoko *-r(t)z-*dunen ordeaz: *bost*, *beste*, *ostegun*, *ostiaile*. Dena den, muga aski lausoa da; izan ere, Arnegiko Errobin, handik mendebaldera eta Arberoan *bost* eta *beste* erraten da, baina *ortzeun* eta *ortziale*. Behin Baigorriin edota Uztaritze aldera ezkerreko, *bor(t)z* eta *ber(t)ze* entzuten hasten gara.

Herze eta *urzo/urxo* aldaerak, berriz, Garazi osoan zehar entzun litezke.¹⁷ Orobat, aldaera hibridoak ere baditugu, Lasan entzun dugun *berste*, kasu. Etxeparek *-r(t)z* zerabilen; *-st-* gerora gertatu berrikuntza dateke, beraz (Camino 2021: 65, 2022: 79, 189).

5.8.5. Frantsesetik heldu diren hitzetarik landa, txistukari ahostunak atzematen ahal ditugu *aise*, *ase*, *ausart*, *deuse*, *gisa*, *guzia*, eta fonosinbolismo itxurako *saka*, *zanpatu*, *zanpez* eta *ziuntan* hitzetan; *ez* sistematikotasun osoz, halere. Hitz amaierakoak ere ahosuntzen dira, zenbaitetan, hala nola *aire*[z̥] *aire* eta *etxe*[z̥] *etxe* (Gamarte). Amikuzen eta Zuberoan ezaugarri honen sistematikotasuna aise handiagoa da eta tesuinguru gehiagotan gertatzen da. Hegoaldera buruz, Erronkaribarren eta Zaraitzun ez dugu halakorik. Berrikuntza da, Caminoren (2022: 188) hitzetan.

5.8.6. ‘Berriz ere’ adiera duen *arra-* atzizki mailegatua erabili ohi da, batez ere eskualdearen ipar-ekialdean. *Arraberritu* hitzean entzun ahal izan dugu gehienik: *arraberritzen ai txu etxe orren* (Ezterenzubi). Beste adibide batzuk ere baditugu: *arraezkontzen tzelaik* (Gamarte), *arrahaurre* (Gamarte), *arraentzuteko* (Ainhiza), *arrapixkolatu dute untsa* (Ahatsa).

5.8.7. Kausa adierazteko *-ez geroz* formaz gain, *-enaz gain* ere erabiltzen da. Berrikuntza dugu (Camino 2022: 337-339).

5.8.8. *E-* aurrizki zaharraren *egorri* adibidea atzeman dugu Hergarain: *nahitez jendia egortzen du erri ttipitaat* (Lekunberri). Caminok (2021: 63) *eili* ere entzun du Altzietan.

5.8.9. Aditz laguntzaile ditransitiboan eta trinko iragankorren alokutiboko formak *d-z* hasten dira: *erten diakoxut nekatto ttipiari* (Ezterenzubi), *hala diakixut* (Behorlegi). Ezaugarri hau lehen idatzietarik haste lekukoturik dago (Camino 2008: 124). Baztaneraino heltzen dira *d-dun* formak, baina behin Arberoara eta Bidarraira ezkerreko *z-dunak* entzuten hasten dira. Eremu honetarik kanpo, Legazpin edota Murrikun ere ezagunak dira formok. Dena dela, *jakin*-en trinkoetan *baziakixut* erakoak atzeman daitezke ibar osoan, batez ere Ezterenzubin eta Arnegiko Errobiren ibarrean: *piruik etziakixuten* (Arnegi), *etziaixut jitia nola iten tzuten erritik* (Ezterenzubi), *etziakixu* (Ainhiza); zenbaitetan, baita ditransitiboetan ere: *nehok etziaxu ixkiatu* (Ezterenzubi). Etxeparek (1980 [1545]: 171, 219) ere *baziakiat*, *etziakikezu* dakartzu.

5.8.10. Ohikoak ez badira ere, erlatibo zaharraren (Camino 2008: 125) adibide bakar batzuk atzeman ahal izan ditugu; hots, kalifikatzen den izena ezkerrean eta mugagabeen dutenak. Arkaismotzat hartzen bada ere, Krajewskak (2016) erdaren eragina izan litekeela ere aipatzen du. Hona hemen adibide batzuk: *ardi leeneko izena utenak* (Ezterenzubi), *seme oai kusi duxun ori* (Behorlegi), *artzaintsa paatzen dutena* (Ezterenzubi), *oztiartar zautzen duana* (Buztintze).

5.8.11. Ezkerrean doan izenaren jarduna adierazteko *-ka* ‘bila’ atzizkia erabiltzen da Garazin: *iili nuxu ni Oriuntzilon ardika ta re* (Ezterenzubi), *joaiten arrainka*

¹⁷ Luzaiden *uso* erraten dela zioskun bertako lekuko batek eta baita Kamino eta Salaberrik (2007: 184) ere. Dena den, Gamarten ere entzun dugu *uso*; Baigorriko ibarrean ere bai.

(Behorlegi), *beeiti jin bear urka* (Lekunberri). Baigorri aldeko *-keta* ageri da, ordea, Arnegiko Errobin eta handik mendebaldera: *anoketa* (Arnegi), *egurketa* (Anhauze).

5.9. Garazi erdialdearekin bat, ipar-ekialdeko eskualdeak ez bezala

Ipar-ekialdeko eskualdeak ditugu Oztibarre eta Amikuze; zenbaitetan, baita Arberoa eta Hazparne inguruak ere. Azpiatal honetan erdialdetzat ulertuko dugu Garazik mendebaldean duen eremua. Ez dugu erdialde horren mendebaldeko muga zedarritu, adierazi nahi duguna baita mendebaldera dauden ibarretako ezaugarriak Garazin badirela, baina ez ipar-ekialdera dauden eskualdeetan.

5.9.1. *R-z* bukatzen diren aditzoinei *-tzen* marka gehitzen zaie. Oztibarren, jada, *-ten* entzun dezakegu. Berrikuntza baten aitzinean gaude, Etxeparek *-ten* baitzerabilen.

5.9.2. Datibodun aditz laguntzaile iragangaitzen iraganaldiko formetan, *zit-* duten forma berriagoak ditugu Garazin: *zitzaan*, *zaitzakon*, *zitzauzun*, nahiz eta artetan gabeko adibideren bat edo beste ere badagoen: *mutiko laguna jin ziakoxun* (Ezteren-zubi). Maiztasuna txikitzen da Oztibarretik goiti: *zaan/zatan*, *zakon*, *zauzun*.

5.9.3. Aditz iragangaitzei *nahilgogo* edo *behar* gehitzean, aditz laguntzailea ez da aldatzen: iragangaitza izaten jarraitzen du hasi Oztibarretik eta Larresororaino. Garazin, ardurenean, laguntzaile iragankorra erabiltzen da; ez beti, dena den: *ez da gazteik geio an seitu nai denik* (Mendibe), *jendea ez da berdin sobera goiz ere instalatu nahi* (Ainhiza). Erdialdetik heldu den berrikuntza onartu dute Garazin, beraz, Etxeparek laguntzaile iragangaitza erabiltzen baitzuen (Camino 2008: 158).

5.9.4. Bakan bada ere, *-ki* puntukariaren, hanpatzailearen edo diosalakoaren adibide bakar batzuk entzun daitezke inoizka: *biziki fite joanki da* (Behorlegi), *ta gero an bestan ere iilki* (Anhauze), *eta hek gibeletik iilki* (Gamarte). Berrikuntza da, Caminoren (2021: 65) hitzetan.

5.9.5. Erdialdean bezalaxe, *-an* gehitzen zaio *-(la)rik* atzizkiari Arnegiko Errobinen ibarrean, ez beti, halere: *emen dielaikan* (Arnegi), *pentsatzen ai nintzan ea banin portretaikan* (Luzaide), *leemiziko aldian joan ginelaikan* (Luzaide). Ablatiboarekin ere bildu ditugu adibide batzuk Luzaideko hiztun gazte batengandik. Baigorri aldean ere ezaguna da; testuinguru gehiagotan, gainera. Etxeparek berak (1980 [1545]: 215) ere badakar *biderikan*.

5.9.6. *Ari* puntukariarekin, aditz laguntzaile iragangaitzez gain, inoizka, iragankorrek ere ageri zaizkigu: *oai Nafarroko goberniak e ai du bultzatzen eskuara* (Luzaide), *kontzientzia ari xix hartzen anitz gaztek* (Lasa), *ttipitzen ari dute mendia in zerbixia* (Lekunberri). Berrikuntza da (Camino 2022: 72-73).

5.9.7. Herskari hasperendunen adibide bakar batzuk baino ez ditugu bildu Ainhizan, Gamarten eta Ezterenzubin. Ozen ondoko hasperenen bihirik ere ez dugu atzeman. Oztibarre eta Arberoatik goiti ohikoak dira.

5.9.8. Frantsesaren eraginez hedatzen ari den sudurkari aitzineko posiziotik landa, bokal sudurkariak galdu dira euskal jatorrizko hitzetan Garazin. Oztibarren entzun ahal izan ditugu.

5.9.9. Zukako alokutiboaren hondar zenbait baino ez ditugu entzun ahal izan Gamarten eta 90eko hamarkadako Ezterenzubiko grabaketa batzuetan. Zernahi gisaz, egun ohikoa den xukaren oinarria zuka alokutiboa da. Oztibarren, jada, usaiakoa da tratamendu hau. Lehen testuetarik ageri da (Camino 2008: 133), eta berrikuntza dugu (Camino 2021: 65).

5.9.10. Zuberoan bezalaxe, Amikuzen eta Oztibarren ere *a* eta *e* aitzin, *u* → *i* bihurtzearen ondorioz, hitz amaierako *i*-ak *u*/[y] moduan berranalizatzen dira. Hori dela eta, *zubul/zübü* ‘zubi’ edo *ulul/ülü* ‘euli’ aldaerak ditugu. Garazin fenomeno honek ez du hain maiztasun handia, baina baditugu *saku* ‘saki, zauri/ebaki’ eta *sasu* ‘sasi’.

5.9.11. *A*-z bukatzen diren hitzei *-ala(t)* gehitzen zaie Garazi iparraldeko ibarretan (Oztibarren eta Amikuzen), baita Hazparnen berean ere. Aztergai dugun ibarrean, ordea, Zuberoa eta Hoztarekin harremana izan duen Behorlegin *gisala* fosilizatu baino ez dugu bildu; beraz, ez da berrikuntza hau (Camino 2022: 189) heldu.

5.9.12. Fruta-arbolak izendatzeko erabiltzen den *-tze* atzizkia ere ezezaguna da. Horren orde, ohiko *-ondo* erabiltzen da. ‘Lehen aldia’ adierazteko ere bakan erraten da *lehentze*; Buztintzen baino ez dugu entzun: *ian urtian bildu du leentze kotsia*. Atzizki berri hau (Camino 2022: 190) ohikoa da Oztibarren.

5.10. Garazi eta ondoko ibar bat(zuk) batera

5.10.1. Xukako aditz laguntzaile iragankorretan, *-xu-* → *-xi-* asimilazioa gertatu da, aitzineko *i*-ren eraginez. Horrela bada, *dixi*, *dixit*, *dixiu* bezalako adizkiak ditugu, eta ez *dixu*, *dixut* eta *dixu(g)u*. Hala da Oztibarre eta Amikuzen, baina ez Zuberoan, Erronkaribarren, Zaraitzun, ezta Irisarri-Arberoan eta handik iparraldera ere. Etxeparek ere bazerabilen berrikuntza hau zuka alokutiboan.

5.10.2. Muga adlatiboaren morfema *-raano* da Garazin eta Baigorriin gaindi: *ogoi gradutano* (Luzaide), *bururano* (Lasa), *bentetaanokoan* (Arnegi). *-radino* dugu Oztibarren eta Arberoan ere entzun ahal izan dugu; *-radio*, berriz, Amikuzen. Zernahi gisaz, *-raano* ez da ezezaguna Arberoa eta Hazparne alde horretan, eta EHHAK Mugerren ere bildu zuen. Lehen testuetarik, jada, ageri da berrikuntza hau.

5.10.3. Xuka alokutiboak indar handia du Garazi ibarrean, eta bertako hizkeraren markatzailetzat dute gehienek, gainera; sinonimotzat hartzeraino. Xuka mintzo dira, dena den, Oztibarren, Landibarren, Arberoan, Hazparnen, Aturrialdean eta Zaraitzun ere. Badirudi Donibane Garazi izan daitekeela berrikuntza honen fokoa, baina ez beharbada bakarra, bestela ez baikenezake uler nola heldu den Mugererraino baina ez Baigorriara. Emazteekin, haurrekin eta adinekoekin erabiltzen da, gehienbat. Lekukoen arabera ardurago edo bakanago erabiltzen da. XIX. mendean ditugu lehen lekukotasun idatziak (Camino 2021: 62).

5.10.4. Aditz laguntzaile ditransitiboetan eta datibodun iragangaitzetan, datiboa 1. pertsona singularra denean, *-aa-* dugu nola Garazin, hala Baigorriin edo Oztibarren: *daat* ‘dit’, *zaat* ‘zait’. *Daut*, *zaut/zait* ditugu inguruko hizkeretan. Caminok (2021: 71-78) luze eta zabal dihardu *zaat* forma horretaz. Ez da erraza jakiten ea

zait → *zaat* zuzenean gertatu den, edota *zait* → *zaut* → *zaat*. Autore honek bigarren aukeraren alde egiten du, dena den. Baliteke *daat* horren gibelean beste hizkera batzuetan ere ezaguna den (*deitadazüit*) 1. pertsonaren forma pleonastikoa egotea, **de-raudat*, hain zuzen ere. Datibodun iragangaitzetako forma pluralean, adibidez, *zazkiat* ‘zaizkit’ atzeman dugu Ezterenzubi, Arnegi eta Lasan, eta ez *zazkit*. Ondoren, ditrantsitiboetarik datibodun iragangaitzetara gertatu den *dauzu* → *zauzu* analogia bezala, *daat* → *zaat* ere gertatu dateke. Garaziko euskara leialki azaltzen duten testu gehiago beharko genituzke hipotesi hori frogatzeko.

5.10.5. Garazin, Baigorri, Landibarren, Oztibarren eta Aezkoan, aditz laguntzaile ditrantsitiboetako eta datibodun iragangaitzetako datiboa 3. pertsona plurala denean, **eradun* erroak *-ee-* itxura hartzen du: *deet* ‘diet’, *neen* ‘nien’, *zeen* ‘zien’. Araberoan eta Bidarraitik mendebaldera *dakotet*, *nakoten* bezalakoak ditugu, eta Amikuzen, berriz, *deit*, *nein* bezalakoak (*deet* eta *neen*-ekin batera, betiere); Zaraitzu aldean, berriz, *dabet*, *naben*. Baztanen *deet* eta *dabet* erakoak daude. Dena den, Garazin, inoizka, *daiet* (Luzaide) bezalakoak ere entzun ditugu, baita *zaie* (Buztintze) ere. Pluralean, *-z-* pluralgiledun formak (*deztet*, *nezten*) eta *-zki-*dunak (*dezkiat*, *nezkien*) nahasteka entzuten dira.

5.10.6. Aditz laguntzaile iragankorretan *u* → *i* bihurtu ondoren, segidan heldu den *e* ere *i* moduan asimila dezake, ondotik atzizkia heldu delarik: *diin* ‘duen’, *niin* ‘nuen’, *gintiin* ‘genituen’. Bokal bikoitza soiltzea ere gerta daiteke. Garazi osoan bilakabidea ezaguna da, baina Ezterenzubin eta handik mendebaldera du indarrak handiena. Dena den, ezezagunak dira Baigorri inguruko 2. pertsona pluraleko *-zii* erakoak. Baigorri, eta handik iparraldera, Beskoitzeraingo maiztasun handia du. Itsasu inguruan, berriz, *nuin* dugu. Oztibarren eta Amikuzen entzuten da gutxien.

5.10.7. Caminok (2021: 62-63) xukako adizkietan *u* → *o* asimilazioaren adibide ugari dakartza, errate batera, *diakoxut* → *diakoxot*. Guk Luzaiden entzun ahal izan dugu *xoixo* ‘so egizu’, baina horretarik landa ez dugu adibide anitz bildu ahal izan. Berrikuntza da (Camino 2022: 409-415).

5.10.8. Aditz laguntzaile ditrantsitiboetan *-au-/aa-* bokal bilkura *-ai-* bihurtu ohi da Arnegiko Errobik bustitzen duen ibarrean: *dauxut* → *daixut* ‘dizut’, *daatl daut* → *dait* ‘dit’; ez beti, dena den. Aezkoan gaindi ere entzun ahal izan dugu. Caminoren (2008: 110) arabera, berrikuntza baten aitzinean gaude. Adib.: *linpiatuko daizite duzien sos bakarrek* (Luzaide), *zeit miseria inen daixute* (Luzaide), *erran dait* (Uharte-Garazi), *sekula ez daixut kusi*. *Zait* bezalako datibodun iragangaitzetan ez dago argi forma zaharra gorde den, edota *aulaa* bihurtu den lehenik eta gero berriro ere *-ai-*. Adib.: *batxit memoria kolpe atzu jiten zaitanak* (Luzaide), *bein bano geio gertatu zait ori* (Luzaide). Hazparden gaindi ere ezaguna da ezaugarri hau, baina plurala adierazten du ardurenean.

5.10.9. Arnegiko Errobik bustitzen duen ibarrean, *ukan* aditzak ‘izan’ adiera hartzen ahal du: *joan den astian e ukana niz* (Luzaide), *Arneik agorillian ukaiten txu bestak* (Luzaide), *Orbaizetan ta bezala ukain duxu* (Arnegi), *ori pollita ukain zuxun* (Luzaide).

5.10.10. Nafarroa Behereko iparraldean eta Lapurdiko ekialdean *di(a)uk* ‘diagu’ hikako forma pleonastikoa dugu. Garaziri dagokionez, Ainhizan bildu ahal izan dugu bi perpausok: motofaucheuse *deitzen diuk*, «oinetako» hitza iiltzen *diauk*.

5.10.11. Izenordain posesibo indartuak *neure*, *heure*, *xeure* dira Garazin; inguruko *nihaturen*, *hiauren*, *xuhauren* ez dira arrotzak, halere. Adib.: *neure ustez eta zerratia nin ganbarako borta* (Anhauze), *hi heureka lan ta ni neureka lan* (Lasa), *neure imajinazionia* (Gamarte). Arkaismo hau (Camino 2008: 119; 2021: 56) Garazin gorde da, besteak beste, Aezkoarekin batera. Ere mu honetarik kanpo, mendebaldeko euskaran ere ezaguna da.

5.10.12. Alokutiboko aditz laguntzaile ditransitiboetan eta datibodun iragangaitzetan eta trinko iragankorretan, *-i-* morfema tartekatzen da: *niakoxun* ‘nioxun’ (Ezterenzubi), *ziakoxu* ‘zaioxu’ (Ezterenzubi), *diakixut* ‘dakixut’ (Behorlegi), *diaudexu* ‘daudexu’ (Behorlegi). *Diakoat* bezalakoak genituen Zaraitzun, eta hala dira Oztibarren ere, baina *dakoat* Amikuzen, *zakoat* Arberoa eta *dekoat* Baigorri. Baztanen ezaguna da adizki ditransitiboetan.

Aski ezaugarri sistematikoa da, baina badira *-i-*rik gabeko adibide bakar batzuk: *alaba joan zakoxu* (Luzaide), *eman dakoxut* (Ainhiza). Etxeparek (1980 [1545]), jada, *-i-*dun formak erabiltzen zituen, adibidez, *diagok*, *diagozu*. Garazi aldean erabiltzen den forma *-i-*duna $[dj]agok \rightarrow [j]agok \rightarrow [dʒ]agok \rightarrow [ʃ]agok \rightarrow [x]agok / [ʃ]agok$ bilakabidearen lehen urratsa dugu. Predatiborik gabeko *dagok* baliteke predatiboduna baino zaharragoa izatea, baina baita forma neutroen analogiaz edota paradigma sinpletzearen ondorioz sortua izatea ere. Azkenik, *-zki-* pluralgilearekin bi joera ikusi ditugu: *dizkiatxu* vs *diazkiatxu*; ez dirudi, dena den, bariazio diatopikoa dagoenik bien artean.

5.10.13. **Eradun* erroko aditz laguntzaile ditransitiboetan eta datibodun iragangaitzetan, datiboa 1. pertsonakoa delarik (singular edo plurala), horri dagokion morfemako lehen kontsonantea ahostuna da Garazin, gibeletik bokal bat heldu bada. Ondoren, hots hori ezabatu egiten da bokal artean: *aitatxik eskuaraz leitzen erakutsi ziauxun* (Gamarte), *hola ta ola gertatu ziax* (Anhauze), *ta eakusten tzaaten* (Lekunberri). Oztibarren, Baigorri, Aezkoan eta Zaraitzun (1. pertsona singularrean) ere horrelako formak ditugu, baina Iholdi eta Irisarrira orduko *zautan*, *zaukun* erakoak ditugu, eta Amikuzen *zatan* eta *zakiin*. Ez dago argi berrikuntza edo arkaismoa den, Etxeparek bi formak erabili baitzituen.

Forma horietarik landa, fenomeno bera dugu aditz laguntzaile iragankorrei atzizkia gehitzean: *dudan* → *duan*: *nik iten duan bezala* (Buztintze), *erreprotxuik eintzun [sic] duala* (Lekunberri), *nik oai iru egun ez duala ukitu* (Luzaide). Aldaera zaharra dugu azken hau (Camino 2008: 124). Dena den, badira beste eremu batzuetako *dutan*-en adibideak ere: *etxit erten aal anitz ene gaztetasuna profitatu utala* (Ezterenzubi).

6. Emaitzak

Atal honetan, alde batetik, 1. taulan, zerrendatu berri ditugun ezaugarri guztien izaerari buruzko datuak laburbilduko ditugu, erran nahi baita, zehaztuko dugu

188 ezaugarrietarik zenbat diren berrikuntza, zenbat arkaismo, zenbat berrikuntza positibo, zenbat berrikuntza positibo sistematiko, etab. Bestetik, Garaziko euskarak ingurukoekin duen hurbiltasuna edo urruntasuna ikusi ahal izanen dugu 2., 3., 4. eta 5. irudietan. Hurbiltasun/urruntasun horretan ezaugarrien izaerak duen pisua ere aintzat hartuko dugu.

1. taulako lehen zutabearen bereiziriko eremuak ditugu. Bigarreanean, aztertu ezaugarrien kopuruak eta ehunekoak erakutsi ditugu eremu bakoitzeko. Ondoren, hirugarreanean, ikus dezakegu ea horietarik zenbat diren berrikuntzak, zenbat arkaismoak eta zenbat ezin izan ditugun ez talde batean ez bestean sailkatu.¹⁸ Laugarreanean, berrikuntza guzietarik zenbat diren positiboak ageri da, eta, azkenik, bosgarreanean, berrikuntza guzietarik zenbat diren positibo eta sistematiko erakutsi dugu. Lehen zutabeko ehunekoak ezaugarri guzietarik atereak dira; 188tik, hain zuzen; bigarreanekoak, ezkerreko zutabeko ezaugarri kopurutik; hots, dagokien eremuko ezaugarri kopurutik, eta hirugarrenekoak eta laugarrenekoak, azkenik, eremu horretako berrikuntza kopurutik; hau da, bigarren zutabeko goiko laukiko zenbakitik.

Ezaugarri bakoitzari buruzko informazio zehatza laburbilduta kontsultatu nahi izanez gero, ikus I. eranskina.

1. taula

Ezaugarri kopurua eta ehunekoak eremuaren, kronologiaren eta berrikuntza motaren arabera

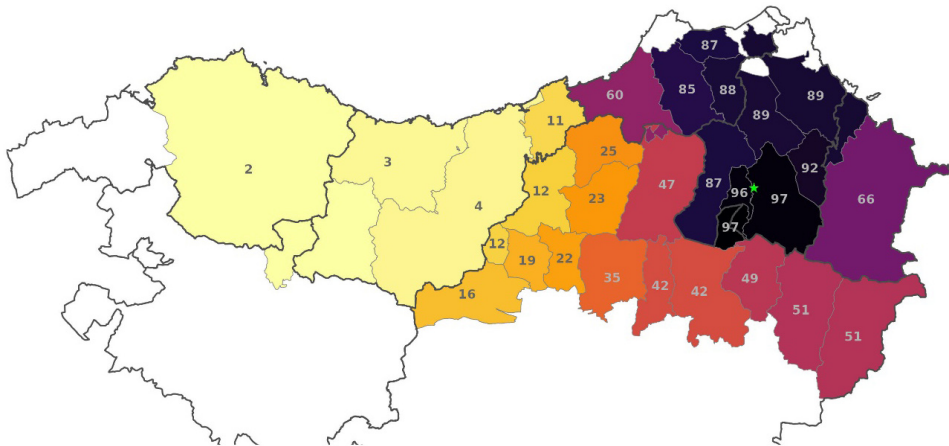
	Ezaugarri kopurua	Kronologia	Berrikuntza positiboak	Berrikuntza positibo sistematikoak
1. Ekialde zabala	53 % 28,19	Berrikuntzak (B.): 34 % 62,96	29 % 85,29	25 % 73,53
		Arkaismoak (A.): 6 % 11,32		
		Ez dakigu (E.D.): 13 % 24,53		
2. Ekialde zabala Zuberoa (eta Erronkaribar eta Zaraitzu) salbu	20 % 10,64	B.: 18 % 90	18 % 100	10 % 55,55
		A.: 1 % 5		
		E.D.: 1 % 5		

¹⁸ *Garazi erdialdearekin bat* eremuan ez ditugu arkaismoak izendatu, baizik eta Garazira heldu ez diren ekialdeko berrikuntzak; azken hauek arkaismo izendatzeak beraien izaera ilunduko luke. Errate batera, Garazin *elizara* erraten da adlatiboan, eta ez Oztibarren bezala *elizala*. Beraz, Garazin *-ra* zaharra gordetzen da, ekialdeko *-ala* berrikuntza heldu ez den gainerako Euskal Herri osoan bezala. Hortaz, Garazik ez du kasu honetan izaera gordetzailer berezirik, baizik eta, besterik gabe, hedadura aski apaleko *-ala* berrikuntza ez da bertara heldu.

	Ezaugarri kopurua	Kronologia	Berrikuntza positiboak	Berrikuntza positibo sistematikoak
3. Iparralde osoa eta Pirinioetako ibar nafarrak	15 % 7,98	B.: 8 % 53,33	6 % 75	2 % 25
		A.: 4 % 26,67		
		E.D.: 3 % 20		
4. Iparralde osoa	16 % 8,51	B.: 9 % 56,25	9 % 100	5 % 55,56
		A.: 2 % 12,5		
		E.D.: 5 % 31,25		
5. Ipar-Ekialdea Lapurdi mendebalde salbu	27 % 14,36	B.: 14 % 51,85	14 % 100	6 % 40
		A.: 9 % 33,33		
		E.D.: 4 % 14,81		
6. Lapurdi eta Nafarroa Beherea	9 % 4,79	B.: 8 % 88,89	8 % 100	5 % 62,50
		A.: 0 % 0		
		E.D.: 1 % 11,11		
7. Nafarroa Beherea eta Lapurdi ipar-ekialdea	12 % 6,38	B.: 10 % 83,33	10 % 100	5 % 50
		A.: 0 % 0		
		E.D.: 2 % 16,67		
8. Garazi Ekialde Hertsira begira	11 % 5,85	B.: 7 % 63,64	7 % 100	1 % 14,29
		A.: 3 % 27,27		
		E.D.: 1 % 9,09		

	Ezaugarri kopurua	Kronologia	Berrikuntza positiboak	Berrikuntza positibo sistematikoak
9. Garazi erdialdearekin bat	12 % 6,38	B.: 9 % 75	6 % 66,67	3 % 33,34
		Ekialdeko berrikuntza ez da heldu: 3 % 25		
		E.D.: 0 % 0		
10. Garazi eta ondoko ibar bat(zuk) batera	13 % 6,91	B.: 10 % 76,92	10 % 100	5 % 50
		A.: 1 % 7,69		
		E.D.: 2 % 15,38		

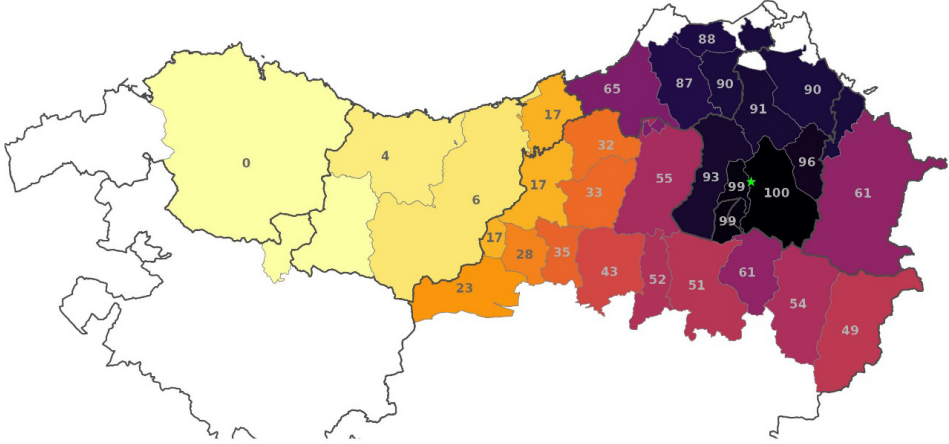
Bigarren irudian Garaziko euskararen kokapen geolinguistikoa erakusten da. Horretarako azterturiko 188 ezaugarriak aintzat hartu dira, eta Garazin eta inguruko eremuetan horietarik zenbat erabiltzen diren ikus daiteke ehunekotan. Koloretaturiko ibar bakoitzean zein ezaugarri den ezagun eta zein ez jakiteko metodologian zehazturiko iturriez baliatu gara. Bibliografian informaziorik atzeman ez dugunean, ibar horietako bereko lekuko zenbaitengana jo dugu ezaugarria erabiltzen dutenez egiaztatzeko. Noski, 188 ezaugarri horiek Euskal Herri osoan gaindi zer hedadura duten zehazki jakin ahal izateko, hizkuntza-atlas oso bat egin beharko genuke; beraz, har bitez datuok orientagarritzat. Izartxoia Donibane Garazi da.

2. irudia

Garazik inguruko ibar eta eremuekin partekatzen dituen hizkuntza-ezaugarrien ehunekoak

Sailkapen dialektologikorako, garrantzirik handiena berrikuntza positibo eta sistematikoen dutela kontuan hartuta, 3. irudian Garazin eta inguruko ibarretan deskribatu ditugun era horretako ezaugarrien zer ehuneko erabiltzen duten ikus daiteke. Ereku bakoitzeko ehunekoak berrikuntza positibo eta sistematikoen guztien baturaren (69ren) arabera aterata dira.

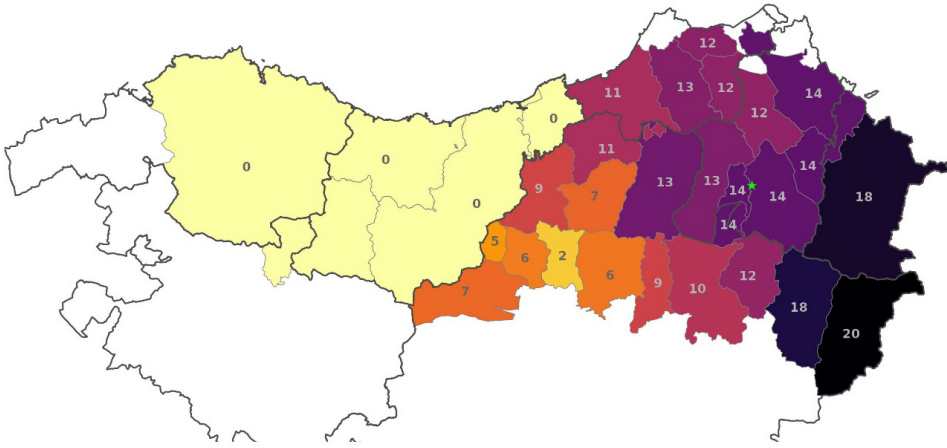

3. irudia

Garazik inguruko ibar eta eremuekin partekatzen dituen berrikuntza positibo eta sistematikoen ehunekoak

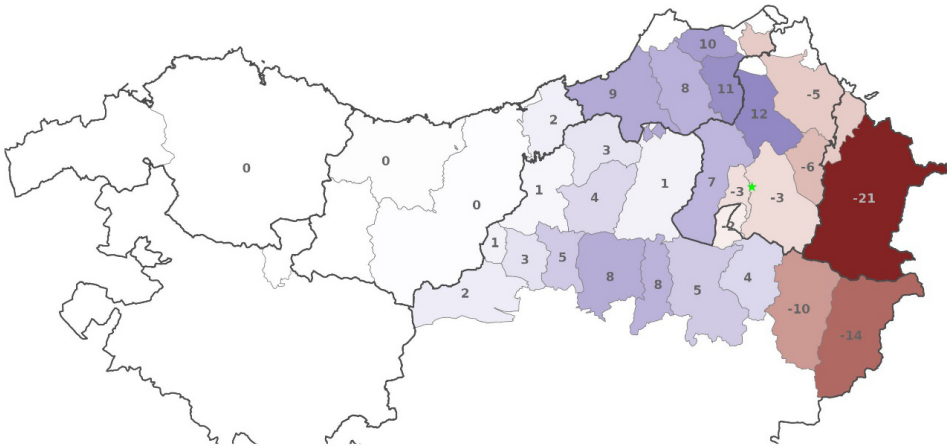
Ondoren, 4. irudian arkaismoen ehunekoak dakusku, baina horiek ez dira arkaismo guztien baturatik aterata, baizik eta eremu bakoitzak partekatzen duen ezaugarri kopurutik. Errate batera, Zuberoa adibidetzat hartzen badugu, eremu honek Garaziko euskararekin partekatzen dituen 127 ezaugarrien artean, % 18 arkaismoak direla adieraziko luke irudiak. Zaraitzun ere, arkaismoen ehunekoak bera da, nahiz eta guztira ezaugarri gutxiago partekatu (96). Horrela, eremu jakin batean arkaismoek duten pisu erlatiboa ikusten dugu.

Azkenik, gure azterketa honetan berrikuntzek eta arkaismoek euskararen eremu bakoitzean duten pisu erlatiboa hobeki ulertzeko, 5. irudian berrikuntza-arkaismo indizea erakutsi dugu. Partekatzen diren berrikuntza eta arkaismo ehunekoek alde konparatzeaz gain, Garazirekiko hurbiltasuna ere sartzen da indizean. Hori kalkulatzeko, honako formula hau erabili dugu: $(\text{berrikuntza guztien ehunekoak} - \text{arkaismo guztien ehunekoak}) * \text{eremuak partekatzen duen ezaugarrien ehunekoak} / 100$. Balio positiboek adierazten dute Garazirekiko hurbiltasuna berrikuntzek bultzatu dutela gehienik (Arberoa eta Hazparren, adibidez); negatiboek, hurbiltasuna arkaismoek bultzatu dutela gehienik (Zuberoan eta Erronkaribarren, adibidez); eta zerotik hurbil daudenean, aztergai dugun eremu horrek eremu horrek ezaugarri gutxi partekatzen dituela Garazirekin (mendebalde-erdialdeak, adibidez) edota ez dela alde handirik arkaismoen eta berrikuntzen pisuaren artean (Baztanen edo Luzaide-Arnegin, adibidez).

4. irudia

Garazik inguruko ibar eta eremuekin partekatzen dituen ezaugarri guzietarik, arkaismoen ehunekoak

5. irudia

Berrikuntza-arkaismo indizea

7. Ondorioak

1. taulako datuak ikusirik, azpimarratu beharreko lehenbiziko puntua da ekialde zabalean dagoen ezaugarri kopuru handia. 188tik 54 ezaugarri, hain zuzen ere: % 28,72. Bertan dago berrikuntza positibo sistematiko gehien, gainera: 26 (berrikuntza guztien % 74,29). Beste eremu guztietako ezaugarrien eta berrikuntza po-

sitibo sistematikoen kopurua aise apalagoa da. Euskal Herriko ekialde zabalak Garaziko euskararen duen presentzia handia areagotzen da, gainera, bigarren eremuko ezaugarriak gehitzen baditugu. 2. irudiak ekialde zabalaren batasuna agerrarazten digu, eta 5. irudiak argi adierazten du, gainera, Garazik handik ipar eta hego mendebaldera dituen Euskal Herri ekialde zabaleko ibarrekin berrikuntza ugari partekatzen dituela. Horrek, alde batetik, ibar honetako euskararen izaera orokorra salatzen du, baina baita, gure ustez, Nafarroa ekialdeak eta Iparraldeak gure egunotara arte izan duen batasun linguistiko (eta, beraz, sozial) handia ere.¹⁹

Halaber, eremu hau biltzen duen ezaugarri kopuru haziak euskal dialektologiaren historiari buruz geure buruari galdera zenbait pausatzerara eramaten gaitu, ondorio gisa baino areago, etorkizunerako aztergai moduan aurkezten ditugunak. Bonapartek (1869: 226) A, B eta C multzo handietan banatu zituen euskalkiak. Lehenbizikoan sartu zuen bizkaiera; bigarrenean, gipuzkera, bi goi-nafarrerak eta lapurtera; azkenik, hirugarrenean kokatu zituen bi behe-nafarrerak eta zuberera. Regueroren (2019: 504) hitzak hona ekarriz, zuhaitz genealogiko bitarrean, Euskara Batu Zaharraren ondotik zein talde bereizi zen besteetarik jakin beharko genuke. Lakarrak (2014 [2011]) eta Caminok (2014 [2011]) defendatzen dute C izan zela desberdintzen lehena, baina argi dago C multzo horrek ekialde zabalarekin ere ezaugarri anitz partekatzen dituela. Ezaugarri zaharrak ote dira edota garai berriagoetan hedatu ote dira bertara mendebaldetik?

Guk, funtsean, euskal mapa dialektalari gaur egungo begiekin erreparaturik, bi multzo handi ikusten ditugu: mendebalde-erdialdea (Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako zatirik handiena) eta ekialde zabala (Nafarroa, Iparraldea eta Gipuzkoako ipar-ekialdea). Eremu horietako bakoitzak du berrikuntza foko eta arkaismo bilgune handi bat bere muturrean: mendebalde-erdialdeak Bizkaiko mendebaldea, eta ekialde zabalak, ekialde hertsia, Zuberoa eta Erronkaribar, alegia. Hain zuzen ere, Gipuzkoako euskarari, hein handi batean, nortasuna ematen dio mendebalde-erdialdeko ezaugarri batzuk izateak, baina mendebalde hertsia goko beste berrikuntza batzuk iritsi ez izanak. Gauza bera gertatzen da Lapurdin ere beste zentzuan.

Era berean, gauza jakina da Euskal Herriaren erdialdean ere sortu direla berrikuntza batzuk, Gipuzkoa, Nafarroa Garaia eta Lapurdi hartu dituztenak; zenbaitean, baita Nafarroa Behereko zenbait ibar ere: iraganaldiko datibodun aditz laguntzaile iragangaitzetako *zit-* (*zitzaion*), *-tzen* *r*-ren eta *l*-ren ondotik, ergatiboaren *-te* marka (*dute*) edota *-zain* → *-zai* (*artzai*), adibidez. Beraz, galdera da Euskara Batu Zaharraren ondotik ez ote ziren mendebalde-erdialdea eta ekialde zabala banatu, eta ondoren ez ote ziren erdialdeko berrikuntzak sortzen joan, Bonapartek B izendaturiko multzoa sortzeraino. Gainera, eremu horietarik bakoitzean erreferentziatzko hiri handi bat dago, berrikuntzen foko izan dena: Iruñea ekialde zabalean (Lakarra 2014 [2011]: 214-215; Camino 2013: 100; Reguero 2019: 505) eta Gasteiz, mendebalde-erdialdean (Urgell 2006; Zuazo 2010, 2012).

Hipotesi horren alde egiten du Urrestarzuk (2021). Bere erranean, Zuberoak eta Erronkaribarrek partekatzen dituzten berrikuntzak Mendebaldeko Euskara Zaharra

¹⁹ Muga politikoaren bi aldean artean egon den harreman sozial aberatsa frogatzen duten argudio sendoak ematen ditu Caminok (2022: 33-57).

(MEZ) sortu ondokoak dira, eta eremu hori besteetarik bereizten lehena izan zela defendatzeko proposatu den ozenen osteko herskariak ahoskabetzea ere zehaztu dena (iv. mendea) baino beranduagokoa dela argudiatzen du; vii. edo viii. mendetik goitikoak, hain zuzen ere. Gainera, Erdialdeko Euskara Zaharrak eta Ekialdeko Euskara Zaharrak (hau da, Nafarroa Garai gehieneko eta Iparraldeko hizkerek) batera garatu dituzten berrikuntza zahar batzuk ere proposatzen ditu (viii. eta ix. mende inguru-koak). Dena den, ez du uste Iruñeak halako nagusitasunik izan duen ekialde zabal-eko euskara zahar hori garatzeko tenorean, berrikuntza anitzek ez baitute hedadura handirik mendebaldera buruz. Bere iritziz, ekialdetik jinak izan daitezke, geroaldiko *-(r)en*, kasu.

Bestalde, aipagarria da Iparralde/ipar-ekialde osoa hartzen duten ezaugarri ugari izatea Garazin. Alde batetik, Iparralde osoa eta Pirinioetako ibar nafarrak hartzen dituztenak ditugu; bestetik, Iparralde osoa hartzen dutenak, eta, azkenik, ipar-ekialde osokoak, baina Lapurdiko mendebaldea hartzen ez dutenak. Hiru eremuek hartzen dute barnean Iparraldea: batzuetan Lapurdi mendebaldea gelditzen da kanpo, eta beste batzuetan, berriz, Pirinioetako ibar nafarrak barnean daude. Hiru eremuetako ezaugarriak bildurik, 58 ezaugarri ditugu (% 30,85) eta 14 berrikuntza positibo sistematiko. Aipagarria da Lapurdi mendebaldea kanpo duen Euskal Herriko ipar-ekialdeak arkaismo-ehunekorik handiena duela (% 33,33), eremu honen izaera gordetzai-learn seinale.

Ez ditugu Iparralde politikoa eta Iparralde geografikoa nahasi behar, gure ustez. Joera aski hedatua dela deritzogu gaur egungo estatuaren arteko mugak eten linguistikoko handia dakarrela berarekin. Haatik, hori baino areago, hizkuntza-desberdintasuna Pirinioek sortzen dutelakoan gaude. Mendi gaitzak dira, eta ez dira gurutzatzen errazak. Mendiek beti sortu ohi dute dibergentzia linguistikoa (Camino 2009: 110), harreman sozialak oztopatzen baitituzte. Logikoa da, beraz, euskararen kasuan ere hala izatea. Hain zuzen ere, 16 ezaugarritan gaur egun Iparraldetzat dugun lurralde osoa batera doa, neurri batean, bederen, mendiez bestalde baitago. Erronkaribarrek, Zaraitzuk eta, neurri batean, Aezkoak, ordea, mendiz haraindiko Euskal Herria baino urrunago zuten Iruñea, eta, gainera, mendi garaiak igaro behar ziren Nafarroa Garaiko hiriburura joateko ere. Gainera, Pirinioak udan elkargune ere bazituzten artzaintzari esker. Hori dela eta, aise ezaugarri kopuru haziagoan, 47tan, hain zuzen ere, Iparraldearekin batera doaz. Bidenabar, ez zen bortu handirik Lapurdi mendebaldearen eta Gipuzkoa ekialdearen, Beraren eta Etxalarren artean. Noski, hori hizkuntzan ageri da, usu, gainerako Iparraldetik bereiz baitoa Lapurdiko eremu hau, 27 ezaugarritan, alegia.

8. eta 9. eremuek salatzen dute, Oztibarre eta Amikuze bezalaxe, Garazi Euskal Herriko ekialde hertsira (Zuberoak eta Erronkaribarrek/Zaraitzuk osatzen dutenera) begira badagoela, baina ez horiek bezainbeste. Panorama honek, nolabait, Eskiulatik Hendaia dagoen *continuum*a irudikatzen digu. Ekialde hertsuari hurren dagoena Amikuze da, eta «ekialdekotasun» mailan datoz hurrengo Oztibarre, Garazi, Arberoa, Hazparne, Baigorri, Lapurdiko Errobiko ibarra eta Lapurdiko mendebaldea. Ezaugarri ezaugarri ongi zehaztu beharko litzateke, dena den. Ez dezagun ahanztu, errate batera, ezaugarri batzuetan, Arberoa eta Hazparne badirela Garazi baino ekialdekoago.

8. eremuan arkaismo-ehuneko aski handia dugu: % 27,27; ehunekorik handiena Lapurdi mendebaldea kanpoan duen ipar-ekialdea eta gero. Hirugarren postuan, be-

rriz, Iparralde osoa eta Pirinioetako ibar nafarrak ditugu. Horrek guztiak ekialde heretsiaren izaera gordetzaileria salatzen du. 4. irudiak, era berean, argi eta garbi uzten du Garazik Zaraitzu, Erronkaribar eta Zuberoarekin duen harremana pasiboa dela, hots, arkaismoek marrazten dutela beraien arteko hurbiltasuna, eta proportzioan berrikuntza gutxi partekatzen dituztela elkarren artean.

9. eremuak erakusten du Garazik baduela erdialdearekin harremanik, baina eremu horrekin partekatzen dituen hiru berrikuntza pasiboak dira; hots, ekialdera dituen ibarrekin behinola partekatzen zituen ezaugarriak (herskari hasperendunak, bokal sudurkariak eta zuka alokutiboa) galdu egin ditu, eta, beraz, mendebaldera dituen ibarretako euskarekin berdindu da. Caminok (2021: 50) ere Garaziko euskarak azken mendeotan ekialdeko ezaugarri batzuk galdu egin dituela dakusa. Azkenik, beste kasu batzuetan, ekialde hertsiko berrikuntzak ez dira Garazira heldu; iparraldean geratu dira.

Koldo Zuazoren (1998: 230) «nafar-lapurtera» izendapenaren haritik, badaude Lapurdi eta Nafarroa Behere osoa biltzen dituzten ezaugarri batzuk, 9, hain zuzen ere (% 4,79). Zortzi berrikuntzetarik bost dira positibo eta sistematiko (% 62,70). 5. irudian, eremu honen izaera berritzailea garbi ageri da.

Bestalde, jakina da (Camino 2022: 194) Nafarroa Behereak eta Lapurdiko ipar-ekialdeak batasun linguistikoa dutela, eta hori erakusten dute eremu horrek partekatzen dituen 11 ezaugarriek eta bost berrikuntza positibo sistematikoek. 2. eta 3. irudiek ere begi bistan uzten digute eremu honek duen batasun handia.

Azkenik, Garazik eta inguruko ibarrek partekatzen dituzten ezaugarriak ditugu: 13 (% 6,91). Horietarik ere, lau dira berrikuntza positibo sistematikoak. Caminori (2021: 61-62) jarraituz, berrikuntza endemiko oso gutxi dago Garazin, eta hango mintzoa ez da argiki bereizten inguruko ibarretarik. Autore horrek (2021: 50) dioenez, «Garaziko berrikuntzak ondoko ibarretara lerratzen diren ber, ez da aise jakitea horien arteko zein diren Garazin berean sortuak eta zein ez». Horietarik zenbaitetan, inguruko Oztibarren, Baigorri (edota Aezkoan eta Zaraitzun) gairi dago hedaturik ezaugarria, adibidez, *zaan* 'zidan'-en kasuan, *daat* 'dit'-enean, edota muga-adlatiboan. Horietan, aski argi dago sortze-gunea Donibane-Garazi edota Baigorri izan litekeela. Badira beste batzuk, ordea, hedadura bihurriagoa eta azaltzeko zailagoa dutenak, *nien* → *niin* 'nuen' edota xuka, errate batera. Horiek hedatzean Hazparnek ere bazukeen eraginik. Azkenik, eremu murrizta dute ibarrean berean *ukan* 'izan'-ek eta *daiz/xut* 'dizut'-ek.

Lan honetan Garaziko oinarri dialektala ahalik eta xehetasunik handienaz deskribatu nahi izan dugu. Kontziente gara, ordea, langintza hori zorrotzaz egiteko Euskal Herriko panorama dialektala sakontasun handiz aztertu beharra dagoela, besteak beste, ezaugarrien arteko kronologia ongi zehazteko, eta historian zehar nondik nora higitu diren jakin ahal izateko. Lan handia egin du Caminok (2022) berriki nozabide horretan, eta ezinbesteko oinarri izan dugu lerro hauetan.

Sailkapen dialektologikoak egiteko ezaugarrien izaeraren eta zenbatekoaren inguruko kontsentsua ezinbestekoa dela deritzogu. Horretarako, beste lan batzuei konparatuz, eskualde honetako euskara definitzen duten ezaugarri guztien hedadura, kronologia, positibotasuna eta sistematikotasuna zehaztu ditugu, eta mota bakoitzeko ezaugarrien zenbakiak ere eman ditugu, euskalkien etorkizuneko sailkapenak egitean, ahalik eta oinarri sakonenak izan ditzagun. Baliagarri gerta bedi etorkizuneari.

8. Bibliografia

- Alvar, Manuel. 1990. La lengua, los dialectos y la cuestión del prestigio. In Francisco Moreno Fernández (arg.), *Estudios sobre variación lingüística*, 13-26. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá.
- Apalauza, Amaia. 2012. *Nafarroako ipar-mendebaleko hizkeren egitura geolinguistikoa*. Iruñea & Bilbo: Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.
- Arana, Aitor. 2001. *Zaraitzuko hiztegia*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Arana, Aitor. 2002. *Zaraitzuko uskara. Zaraitzuera ikasteko liburua*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Arana, Aitor. 2010. *Itzarbeibarko euskara. Ikasliburua eta hiztegia*. Gares: Garesko Udala.
- Arbelbide, Xipri. 1987. *Garazi*. Donostia & Baiona: Elkar.
- Artzelus, Alexander. 2019. Garaziko hizkuntza-aldakortasuna geografiaren, adinaren eta generoaren arabera. *FLV* 127. 153-188. <https://doi.org/10.35462/FLV127.5>.
- Artzelus, Alexander. 2020a. Garaziko euskararen azterketa diafasikoa. In Ekaitz Santazilia, Dorota Krajewska, Eneko Zuloaga & Borja Ariztimuño (arg.), *Fontes Linguae Vasconum 50 urte. Ekarpén berriak euskararen ikerketari*, 63-80. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Artzelus, Alexander. 2020b. Garaziko gazteen hizkuntza-aldakortasuna hezkuntza-ereduaren eta praktika-komunitatearen arabera. In Iñaki Camino, Xabier Artiagoitia, Irantzu Epelde & Koldo Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*, 89-114. Bilbo: UPV/EHU.
- Artzelus, Alexander. 2021. *Garaziko euskararen hizkuntza-aldakortasuna*. Gasteiz: UPV/EHUko doktoretza-tesia. <https://addi.ehu.es/handle/10810/51354>.
- Artzelus, Alexander. 2022a. Muga politikoaren eragin linguistikoa Garazin lekukoen oharren arabera. In Dorota Krajewska, Sergio Monforte & Eneko Zuloaga (arg.), *Aziti-Bibia. Euskal Filologia eta Hizkuntzalaritzaren adarrak*, 6-32. Gasteiz: UPV/EHU.
- Artzelus, Alexander. 2022b. Generoa Garaziko hizkuntza-aldakortasunaren baitan. In Aitor Lizardi, Sergio Monforte, Laura Vela & Alazne Arriortua (arg.), *Kimu berriak euskal hizkuntzalaritzan*, 33-55. Bilbo: UEU.
- Artzelus, Alexander. 2022c. Estatuaren arteko mugaren eragina Garazi ibarreko euskararen. *Uztaro* 123, 109-145. <https://doi.org/10.26876/uztaro.123.2022.6>.
- Aurnague, Jakes & Maia Duguine. 2004. *Euskaldun orok altxa burua: Enquête sociolinguistiques en Garazi 1982, 2002 (Lankidetzan 33)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.
- Aurrekoetxea, Gotzon & Xarles Videgain. 2004. *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan (ASJUren gehigarriak 49)*. Bilbo: UPV/EHU.
- Aurrekoetxea, Gotzon, Xarles Videgain & Aitor Iglesias. 2004. «Bourciez» bildumako euskal atlas (BBEA): 1. Lexikoa. *ASJU* 38(2). 1-309.
- Aurrekoetxea, Gotzon, Xarles Videgain & Aitor Iglesias. 2005. «Bourciez» bildumako euskal atlas (BBEA): 2. Gramatika. *ASJU* 39(1). 1-277.
- Badihardugu Euskara Elkarte. 2023. *Ahotsak.eus. Euskal Herriko hizkerak eta ahozko ondarea* [webgunea]. <https://ahotsak.eus/> (2023-02-14).
- Bellmann, Günter. 1998. Between base dialect and standard language. *Folia Linguistica* 32(1-2). 23-34. <https://doi.org/10.1515/flin.1998.32.1-2.23>.
- Bonaparte, Louis Lucien. 1863. *Carte des sept provinces basques, montrant la délimitation actuelle de l'euscara*. Londres: Stanford's Geographical Establishment.

- Bonaparte, Louis Lucien. 1881. Observaciones acerca del vascuence de Valcarlos. *Revista Euskara* 4. 161-166.
- Britain, David. 2004 [2002]. Space and spatial diffusion. In Jack K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (arg.), *The handbook of language variation and change*, 603-637. Malden, MA & Oxford: Blackwell.
- Camino, Iñaki. 1997. *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Camino, Iñaki. 2004a. Nafarroa Behereko euskara. *FLV* 97. 445-486. <https://doi.org/10.35462/flv97.2>.
- Camino, Iñaki. 2004b. Irizpide metodologikoak egungo euskal dialektologian. *Euskera* 49(2). 67-102.
- Camino, Iñaki. 2004c. *Hego-nafarrera*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Camino, Iñaki. 2008. Nafarroa Behereko euskara zaharra. *ASJU* 42(1). 101-169.
- Camino, Iñaki. 2009. *Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi*. Donostia: Elkar.
- Camino, Iñaki. 2013. Euskalkien historiaz: Lapurdi eta Nafarroa Garaia. In Ricardo Gómez, Joakin Gorrotxategi, Joseba Andoni Lakarra, Céline Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren III. biltzarra*, 77-140. Gasteiz: UPV/EHU.
- Camino, Iñaki. 2014 [2011]. *Ekialdeko euskararen iraganaz*. In Irantzu Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: lehena eta oraina (ASJUren gehigarriak 69)*, 87-153. Bilbo: UPV/EHU.
- Camino, Iñaki. 2015. Oztibarreko mintzoaz eta haren lexikoaz. *FLV* 119. 5-60. <https://doi.org/10.35462/flv119.1>.
- Camino, Iñaki. 2016. *Amiküze eskualdeko ^heskuara*. Iruñea & Bilbo: Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.
- Camino, Iñaki. 2021. Soako bat Garaziko mintzoari. In Adolfo Arejita (arg.), *Aniztasuna: hizkeren berba-mintzoak. Euskaltzaindiaren II. Nazioarteko Dialektologia Biltzarra*, 49-100. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Camino, Iñaki. 2022. *Aztergaiak Ipar Euskal Herriko euskararen berrikuntzez*. Bilbo: UPV/EHU.
- Chambers, Jack & Peter Trudgill. 1998 [1980]. *Dialectology*. Cambridge: CUP. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511805103>.
- Chela-Flores, Godsuno. 2017. Language ideologies, intervarectal conflict and their repercussions on language and society: The case of the Hispanic dialect complex. *Dialectologia et geolinguistica* 25. 123-150. <https://doi.org/10.1515/dialect-2017-0006>.
- Coyos, Battittu. 1999. *Le parler basque souletin des Arbailles*. Paris: L'Harmattan.
- Duhau, Henry. 1993. *Hasian hasi: Beskoitzeko euskara*. Donibane Lohizune: Alinea eta Ahoka.
- EHHA = Euskaltzaindia (2008-2019).
- Epelde, Irantzu. 2004. *Larresoroko euskara*. Gasteiz: UPV/EHUko doktoretza-tesia. http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Irantzu_Epelde_TESI.pdf (2023-02-14).
- Erdozia, Jose Luis. 2001. *Sakana erdialdeko euskara*. UPV/EHUko doktoretza-tesia. http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/jose_luis_erdozia.pdf (2023-02-14).
- Estornés-Lasa, Bernardo. 1997. *Erronkariko uskararen hiztegia*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Estornés-Lasa, José. 1968. *Erronkari'ko uskara*. Donostia: Auñamendi.

- Euskaltzaindia. 2008-2019. *Euskararen Herri Hizkeren Atlas*a, 11 lib. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Ettxepare, Bernat. 1980 [1545]. *Linguae Vasconum Primitiae (edizio kritikoa)*. Bilbo: Mensajero (Patxi Altunaren argit.).
- Gaindegia. 2019. Euskal Herria eskualdeka. Argazki sozioekonomikoa 2019. Garazi-Baigorri. https://atlasak.datuak.net/eskualdeak_EH/dokumentazioa/E75%20%20GARAZI%20BAIGORRI.pdf (2023-02-14).
- Gimeno, Francisco. 1987. A propósito de comunidad de habla: *The social dimension of dialectology* de J.P. Rona. In María Vaquero de Ramírez & Humberto López Morales (arg.), *Actas del I Congreso Internacional sobre el Español de América*, 689-698. Madril: Academia Portorriqueña de la Lengua Española.
- Haase, Martin. 1990. Erdal hitzen mailegatzea Iparraldeko euskaraz. *Euskera* 35. 405-415. <https://doi.org/10.20378/irb-57868>.
- Haraneder, Joannes. 1990 [1740]. *Jesu Christoren Evangelio Saindua*. Bilbo: Euskaltzaindia (Patxi Altunaren argit.).
- Hernández-Campoy, Juan Manuel. 1999. *Geolingüística. Modelos de interpretación geográfica para lingüistas*. Murcia: Universidad de Murcia.
- Hernández-Campoy, Juan Manuel. 2016. *Sociolinguistic Styles*. Oxford: John Wiley & Sons.
- Hernández-Campoy, Juan Manuel & Manuel Almeida. 2005. *Metodología de la investigación sociolingüística*. Málaga: Comares.
- Hsieh, Hsin-I. 1973. A new method of dialect subgrouping. *Journal of Chinese Linguistics* 1(1). 64-92 (Berrargit. in William S. Wang (arg.), *The lexicon in phonological change*, 159-196. Haga: Mouton, 1977. <https://doi.org/10.1515/9783110802399.159>).
- Ibarra, Orreaga. 1995. *Ultzamako hizkera. Inguruko euskalkiekiko harremanak*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Ibarra, Orreaga. 2000. *Erroibarko eta Esteribarko hizkera*. Iruñea: UPNA/NUP.
- Ibarra, Orreaga. 2007. *Erroibarko eta Esteribarko hiztegia*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- INSEE. 2022. Populations légales 2019. Commune de Saint-Jean-Pied-de-Port (64485). In *Institut national de la statistique et des études économiques*. <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6005800?geo=COM-64485> (2023-02-14).
- Irizar, Pedro. 1999-2002. *Morfología del verbo auxiliar bajo navarro oriental: estudio dialectológico*, 3 lib. Bilbo: UPV/EHU & Euskaltzaindia.
- Isasa, Arrate. 2023. *Ba- partikularen erabilera hiru eremu dialektal mugakidetan: Oiartzungoa, Bortzirietakoa eta nafar-lapurterazko zenbait herritakoa*. Gasteiz: UPV/EHUko master amaierako lana.
- Izeta, Mariano. 1998. *Baztango hiztegia*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Kamino, Peio & Patxi Salaberri. 2001a. Hitz eratorriak Luzaideko hizkeran. *FLV* 86. 67-86. <https://doi.org/10.35462/flv86.5>.
- Kamino, Peio & Patxi Salaberri. 2001b. Aditz trinkoen orainaldiko formak Luzaideko hizkeran. *FLV* 87. 193-202. <https://doi.org/10.35462/flv87.2>.
- Kamino, Peio & Patxi Salaberri. 2004. Nafarroa Behereko hiru eskutitz. *FLV* 95. 89-113. <https://doi.org/10.35462/flv95.3>.
- Kamino, Peio & Patxi Salaberri. 2006. Luzaide eta Ondarrolako hiru gutun. *FLV* 101. 95-108. <https://doi.org/10.35462/flv101.5>.
- Kamino, Peio & Patxi Salaberri. 2007. *Luzaideko euskararen hiztegia*. Iruñea & Bilbo: Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.

- Kamino, Peio & Patxi Salaberri. 2022. Luzaideko oikonimiaren azterketa: etxe-izengoitiak. *FLV* 134. 309-336. <https://doi.org/10.35462/flv134.2>.
- Krajewska, Dorota. 2016. Euskarazko erlatiboen diakroniaz: testu zaharren azterketa. *FLV* 122. 463-488. <https://doi.org/10.35462/flv122.7>.
- Lafitte, Piarres. 1944. *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*. <http://meta.gipuzkoakultura.net/handle/10690/468> (2023-02-14).
- Lakarra, Joseba Andoni. 1997. *Refranes y sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lakarra, Joseba Andoni. 2014 [2011]. Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz. In Irantzu Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: lehena eta oraina (ASJUren gehigarriak 69)*, 155-241. Bilbo: UPV/EHU.
- Lizarraga, Joakin. 1994 [1793]. *Jesukristo, Maria eta santuen bizitzak*. Iruña: Nafarroako Gobernua (Juan Apezetxea & Frantzisko Ondarraren argit.) <https://www.mediateka.eus/es/archivos/?id=79997> (2023-02-14).
- Lizarraga, Joakin. 2004 [1821]. *Hainbat itzulpen*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea (Rosa Miren Pagolaren argit.) <https://www.mediateka.eus/es/archivos/?id=79994> (2023-02-14).
- Manterola, Julen. 2015. *Euskararen morfologia historikorako: artikulua eta erakusleak*. Gasteiz: UPV/EHUko doktorego-tesia. <https://addi.ehu.es/handle/10810/15848>.
- Montoya, Estibalitz. 2003. *Zugarramurdi eta Urdazubiko euskara*. Gasteiz: UPV/EHUko doktorego-tesia. http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Estibaliz_Montoya_TESIA.pdf (2023-02-14).
- Moreno Fernández, Francisco. 2009 [1998]. *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*. Bartzelona: Ariel.
- Mounole, Céline. 2007. Perifrasi zaharra mendebalde eta erdialdeko euskara zaharrean: azterketa kuantifikatiboa eta proposamen berria. *ASJU* 41(1). 67-137.
- Mounole, Céline. 2014. *Le verbe basque ancien: étude philologique et diachronique*. *ASJU* 48. Bilbo: UPV/EHU.
- Mounole, Céline & Joseba Andoni Lakarra. 2018. Euskara arkaikoa. In Joakin Gorrotxategi, Iban Igartua & Joseba Andoni Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 352-468. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Mitxelena, Koldo. 1990 [1961]. *Fonética Histórica Vasca (ASJUren gehigarriak 4)*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Oihartzabal, Beñat. 1984. *Ba- baiezko aurrizkia*. *Euskera* 29(1). 351-371.
- Reguero, Urtzi. 2019. *Filologiatik dialektologiara Nafarroako euskarazko testu zaharretan berrera (1416-1750) (ASJUren gehigarriak 71)*. Bilbo: UPV/EHU.
- Sagarzazu, Txomin. 2005. *Hondarribiko eta Irungo euskara*. Irun: Alberdania.
- Salaberri, Patxi. 2000. Luzaideko euskara, Mezkirizkoaren eta Aezkoakoaren argitan. In Koldo Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak*, 223-259. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia.
- Salaberri, Patxi. 2012. Bokalen garapena Garaziko euskararen. Etxeparearen hizkeratik Luzaidedora. In Joseba Andoni Lakarra, Joakin Gorrotxategi & Blanca Urgell (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren II. Biltzarra*, 263-286. Bilbo: UPV/EHU.
- Salaburu, Pello & Maite Lakar (lag.). 2005. *Baztango Mintzoa: gramatika eta hiztegia*. Iruña & Bilbo: Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.
- Trask, Larry. 1990. The *-n* class of verbs in Basque. *Transactions of the Philological Society* 88(1). 111-128. <https://doi.org/10.1111/j.1467-968x.1990.tb00633.x>.

- Trudgill, Peter. 2023. *The long journey of English. A geographical history of the language*. Cambridge: CUP.
- Urgell, Blanca. 2006. Para la historia del sustantivo verbal en vasco. *ASJU* 40(1-2). 921-948.
- Urgell, Blanca. 2018. Zer da lehenago, aditzoina ala partizipioa? Oharrak euskararen kronologiarako. *ASJU* 52(1-2). 777-816. <https://doi.org/10.1387/asju.20229>.
- Urrestarazu, Iñigo. 2021. *Gogoetak Euskara Batu Zaharraren hausturaz*. Gasteiz: UPV/EHUko Master Amaierako Lana.
- Zelaieta, Edu. 2008. *Baztan-Bidasoko hizkeren azterketa dialektologikoa*. Iruñea & Bilbo: Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia.
- Zuazo, Koldo. 1998. Euskalkiak, gaur. *FLV* 78. 191-233. <https://doi.org/10.35462/flv78.1>.
- Zuazo, Koldo. 2010. *El euskera y sus dialectos. Origen, evolución y propuestas de futuro*. Irun: Alberdania.
- Zuazo, Koldo. 2012. *Arabako euskara*. Donostia: Elkar.
- Zuazo, Koldo. 2018. *Sarako euskara*. Bilbo: UPV/EHU.
- Zuazo, Koldo. 2021. *Baigorri eta Ortzaize ibarretako euskara*. Bilbo: UPV/EHU.
- Zuloaga, Eneko. 2020. *Mendebaleko euskararen azterketa dialektologiko-diakronikorantz*. UPV/EHUko doktorego-tesia. <https://addi.ehu.es/handle/10810/49846>.

1. eranskina

2. taula

Ezaugarri bakoitzaren izaera: kronologia, positiboa bai/ez eta sistematikoa bai/ez

	Ezaugarria	Kronologia	Positiboa	Sistematikoa
5.1.1.	ateraIa	berrikuntza	bai	bai
5.1.2.	ditut → tut	berrikuntza	bai	bai
5.1.3.	zituzten → zuzten	berrikuntza	bai	bai
5.1.4.	-ek ergatibo plurala	berrikuntza	bai	bai
5.1.5.	-tako prolatiboa	berrikuntza	bai	bai
5.1.6.	-a adberbio errepikatuetan	berrikuntza	bai	bai
5.1.7.	nornahi erako izenordain zehaztugabea	berrikuntza	bai	bai
5.1.8.	sobera	berrikuntza	bai	bai
5.1.9.	hiruetan hogoi, laueta hogoi	berrikuntza	bai	bai
5.1.10.	urtetan	berrikuntza	bai	bai
5.1.11.	-koz baldintzakoa	berrikuntza	bai	bai
5.1.12.	*edin, *ezan! *iron apodosian	berrikuntza	bai	bai
5.1.13.	-tzen abal	berrikuntza	bai	bai
5.1.14.	-a- iraganaldiko forma trinkoetan	berrikuntza	bai	bai
5.1.15.	nabila	berrikuntza	bai	bai
5.1.16.	-in(d)- (ginakien, ginuen, ginakon)	berrikuntza	bai	bai
5.1.17.	zen, den, dela	berrikuntza	bai	bai
5.1.18.	bait-	berrikuntza	bai	bai
5.1.19.	-(e)lako(t)z	berrikuntza	bai	bai
5.1.20.	-(e)larik denborazkoa	berrikuntza	bai	bai
5.1.21.	entseatu, eman, utzi + -(z)era	berrikuntza	bai	bai

Ezaugarria	Kronologia	Positiboa	Sistematikoa
5.1.22. <i>salbu</i>	berrikuntza	bai	bai
5.1.23. <i>-(e)nez geroz</i>	berrikuntza	bai	bai
5.1.24. <i>eta</i> makulu-hitza	berrikuntza	bai	bai
5.1.25. <i>zendako, hartako</i>	berrikuntza	bai	bai
5.1.26. <i>arbolE</i>	berrikuntza	bai	ez
5.1.27. <i>-ago + ko</i>	berrikuntza	bai	ez
5.1.28. <i>uste + en</i>	berrikuntza	bai	ez
5.1.29. <i>zeren eta</i>	berrikuntza	bai	ez
5.1.30. plural hurbilik ez	berrikuntza	ez	
5.1.31. mugagabea gutxiago	berrikuntza	ez	
5.1.32. <i>-ga-</i> gutxi	berrikuntza	ez	
5.1.33. datiboaren komunztadura eza	berrikuntza	ez	
5.1.34. <i>-(e)nik</i> falta	berrikuntza	ez	
5.1.35. bustidurarik ez <i>i</i> eta gero	arkaismoa		
5.1.36. <i>-(e)tarik</i>	arkaismoa		
5.1.37. <i>*edin, *ezan!</i> *iron protasian	arkaismoa		
5.1.38. <i>-(r)ik</i> partizipioa	arkaismoa		
5.1.39. aditzoina laguntzaile ez indikatiboekin	arkaismoa		
5.1.40. ToGen	arkaismoa		
5.1.41. <i>-(e)ndako</i>	ez dakigu		
5.1.42. soziatiboa denborazkoetan	ez dakigu		
5.1.43. <i>-ko</i> denborazkoa	ez dakigu		
5.1.44. <i>-ra</i> banatzailea	ez dakigu		
5.1.45. postposizio aske batzuk	ez dakigu		
5.1.46. <i>berean</i>	ez dakigu		
5.1.47. atziki batzuk	ez dakigu		
5.1.48. <i>-en</i> etorkizuneko	ez dakigu		
5.1.49. <i>-t(z)en</i> protasian	ez dakigu		
5.1.50. <i>nun</i> ez baldintzan	ez dakigu		
5.1.51. «aditz nagusia + <i>ere</i> + laguntzailea»	ez dakigu		
5.1.52. <i>ezinez eta</i>	ez dakigu		
5.1.53. <i>aski izan</i> aginteran	ez dakigu		
5.2.1. goranzko diptongoak	berrikuntza	bai	bai
5.2.2. <i>-ain</i> genitibo singularrean	berrikuntza	bai	bai
5.2.3. <i>-ain</i> etorkizunean	berrikuntza	bai	bai
5.2.4. <i>ho(o)k</i> 1. pertsona pluraleko erakuslea	berrikuntza	bai	bai
5.2.5. <i>heldu da</i>	berrikuntza	bai	bai
5.2.6. <i>zoaz!</i>	berrikuntza	bai	bai
5.2.7. <i>h[ɟ]ut</i>	berrikuntza	bai	bai
5.2.8. <i>nindaikel ninta(z)ke</i>	berrikuntza	bai	bai
5.2.9. <i>dezaZket</i>	berrikuntza	bai	bai
5.2.10. <i>igorZKItzie</i>	berrikuntza	bai	bai
5.2.11. aferesia	berrikuntza	bai	ez
5.2.12. sinkopa	berrikuntza	bai	ez
5.2.13. <i>miZel</i> berranalisa	berrikuntza	bai	ez
5.2.14. <i>iteunte</i>	berrikuntza	bai	ez
5.2.15. <i>ninduKAn</i>	berrikuntza	bai	ez
5.2.16. <i>ateraTU</i>	berrikuntza	bai	ez
5.2.17. <i>egin</i> makulua	berrikuntza	bai	ez

	Ezaugarria	Kronologia	Positiboa	Sistematikoa
5.2.18.	-(r)ikako erlatiboak	berrikuntza	bai	ez
5.2.19.	j sabaikaria	arkaismoa		
5.2.20.	bezenbat konparatzailea	ez dakigu		
5.3.1.	lagundu nor-nork	berrikuntza	bai	bai
5.3.2.	partizipio burutudun erlatiboak	berrikuntza	bai	bai
5.3.3.	-n gaindi postposizio askea	berrikuntza	bai	ez
5.3.4.	-(e)nez zehar galderan	berrikuntza	bai	ez
5.3.5.	baizik ez errestrikzioan	berrikuntza	bai	ez
5.3.6.	ote eta omen-en kokagunea	berrikuntza	bai	ez
5.3.7.	trinko gutxi	berrikuntza	ez	
5.3.8.	ezin-en erabilera	berrikuntza	ez	
5.3.9.	artikulurik ez atributuan	arkaismoa		
5.3.10.	hek 3. pertsona pluraleko erakuslea	arkaismoa		
5.3.11.	aditzoinaren erabilera ugariagoa	arkaismoa		
5.3.12.	nun ere (...) bait- erako erlatiboak	arkaismoa		
5.3.13.	-doi eta -gi atzizkiak	ez dakigu		
5.3.14.	bedera banatzailea	ez dakigu		
5.3.15.	kontzesiboak	ez dakigu		
5.4.1.	kilometrA	berrikuntza	bai	bai
5.4.2.	baño	berrikuntza	bai	bai
5.4.3.	-(r)i buruz	berrikuntza	bai	bai
5.4.4.	milesker + -(r)ik	berrikuntza	bai	bai
5.4.5.	galdetzailea azpimarratzeko laguntzailea aurreratu	berrikuntza	bai	bai
5.4.6.	o → u / _n	berrikuntza	bai	ez
5.4.7.	-(r)at	berrikuntza	bai	ez
5.4.8.	ba-ren erabilera	berrikuntza	bai	ez
5.4.9.	aniz, gehio, gutio izenaren ezkerrean	berrikuntza	bai	ez
5.4.10.	hasperena	arkaismoa		
5.4.11.	probabilitatearekin -ke-	arkaismoa		
5.4.12.	-no	ez dakigu		
5.4.13.	postposizio askeak	ez dakigu		
5.4.14.	bietan	ez dakigu		
5.4.15.	-ri zenbait aditz eta postposizioekin	ez dakigu		
5.4.16.	-(e)ra izan	ez dakigu		
5.5.1.	naiz → niz	berrikuntza	bai	bai
5.5.2.	zira, gira	berrikuntza	bai	bai
5.5.3.	-er	berrikuntza	bai	bai
5.5.4.	eni	berrikuntza	bai	bai
5.5.5.	-antxa eta -tsa atzizkiak	berrikuntza	bai	bai
5.5.6.	-a galderetan	berrikuntza	bai	bai
5.5.7.	zoin	berrikuntza	bai	ez
5.5.8.	[β], [r] → [f̃]/V_V	berrikuntza	bai	ez
5.5.9.	betAtzen	berrikuntza	bai	ez
5.5.10.	-kilan	berrikuntza	bai	ez
5.5.11.	bateTAn	berrikuntza	bai	ez
5.5.12.	*iron	berrikuntza	bai	ez
5.5.13.	pentsu erako puntukariak	berrikuntza	bai	ez
5.5.14.	ber partikularen erabilera	berrikuntza	bai	ez
5.5.15.	etxen inesibo zaharra	arkaismoa		

Ezaugarria	Kronologia	Positiboa	Sistematikoa
5.5.16. <i>nihaur</i>	arkaismoa		
5.5.17. <i>-aiten</i>	arkaismoa		
5.5.18. <i>egin du euri</i> erako mugagabeak	arkaismoa		
5.5.19. <i>ene</i>	arkaismoa		
5.5.20. <i>*eradun</i>	arkaismoa		
5.5.21. <i>-e-dun</i> forma alokutiboak	arkaismoa		
5.5.22. <i>ziten, giten</i>	arkaismoa		
5.5.23. <i>oro</i>	arkaismoa		
5.5.24. <i>baskaldu niz</i>	ez dakigu		
5.5.25. <i>maite ukan</i>	ez dakigu		
5.5.26. <i>ez du + -t(z)erik</i>	ez dakigu		
5.5.27. <i>beti eta, joano eta</i>	ez dakigu		
5.6.1. <i>Xori</i>	berrikuntza	bai	bai
5.6.2. <i>baginE</i>	berrikuntza	bai	bai
5.6.3. <i>-oin</i>	berrikuntza	bai	bai
5.6.4. <i>-(e)lakoan-en</i> erabilera	berrikuntza	bai	bai
5.6.5. <i>-keta</i>	berrikuntza	bai	bai
5.6.6. <i>senDitu</i>	berrikuntza	bai	ez
5.6.7. <i>-xet</i>	berrikuntza	bai	ez
5.6.8. <i>niNti(e)n</i>	berrikuntza	bai	ez
5.6.9. <i>irian eta aire</i> postposizio askeak	ez dakigu		
5.7.1. <i>horGo</i>	berrikuntza	bai	bai
5.7.2. <i>nehor</i> erako ezezko polaritatedun izenordainak	berrikuntza	bai	bai
5.7.3. <i>ikusAK</i>	berrikuntza	bai	bai
5.7.4. <i>zaUzu</i>	berrikuntza	bai	bai
5.7.5. <i>nau</i> → <i>nu</i>	berrikuntza	bai	bai
5.7.6. <i>zeit, noit</i>	berrikuntza	bai	ez
5.7.7. <i>bit-</i>	berrikuntza	bai	ez
5.7.8. <i>-ño, -xe, -tra</i> atzizkiak	berrikuntza	bai	ez
5.7.9. <i>tuZtan, diZtut</i>	berrikuntza	bai	ez
5.7.10. <i>baizik eta</i> erako konpletiboak	berrikuntza	bai	ez
5.7.11. <i>ginDien</i>	ez dakigu		
5.7.12. <i>daKo</i> 'dio'	ez dakigu		
5.8.1. <i>u</i> → <i>i</i> / <i>_[a, e]</i>	berrikuntza	bai	bai
5.8.2. <i>hemenTik</i>	berrikuntza	bai	bai
5.8.3. <i>[n, l]</i> → <i>[ɲ, ʎ]</i> / <i>[j]_</i>	berrikuntza	bai	ez
5.8.4. <i>beSTe</i>	berrikuntza	bai	ez
5.8.5. txistukari ahostunak	berrikuntza	bai	ez
5.8.6. <i>arra-</i> aurrizkia	berrikuntza	bai	ez
5.8.7. <i>-(e)naz gain</i>	berrikuntza	bai	ez
5.8.8. <i>Egorri</i>	arkaismoa		
5.8.9. <i>Diakoxut</i>	arkaismoa		
5.8.10. erlatibo zaharra	arkaismoa		
5.8.11. <i>belaKA</i> 'belarka', <i>onddoKA</i>	ez dakigu		
5.9.1. <i>ekarTZen</i> (ez <i>ekarTen</i>)	berrikuntza	bai	bai
5.9.2. <i>ZITzakon</i>	berrikuntza	bai	bai
5.9.3. <i>nahi</i> + <i>izan</i>	berrikuntza	bai	bai
5.9.4. <i>-ki</i> puntukaria, hanpatzaillea eta diosalakoa	berrikuntza	bai	ez
5.9.5. <i>-(e)larikAN</i>	berrikuntza	bai	ez

Ezaugarria	Kronologia	Positiboa	Sistematikoa
5.9.6. <i>ari</i> + laguntzaile iragankorra	berrikuntza	bai	ez
5.9.7. herskari hasperendunik ez	berrikuntza	ez	
5.9.8. bokal sudurkaririk ez	berrikuntza	ez	
5.9.9. zuka alokutiborik ez	berrikuntza	ez	
5.9.10. <i>i</i> → <i>u</i> / _#	berrikuntza ez da heldu		
5.9.11. <i>-ala</i> ablatiboa	berrikuntza ez da heldu		
5.9.12. <i>-tze</i> atzizkia fruta-arboletan	berrikuntza ez da heldu		
5.10.1. <i>diXI</i> t	berrikuntza	bai	bai
5.10.2. <i>-(e)raano</i>	berrikuntza	bai	bai
5.10.3. xuka	berrikuntza	bai	bai
5.10.4. <i>dAA</i> t, <i>zAA</i> t	berrikuntza	bai	bai
5.10.5. <i>dEE</i> t	berrikuntza	bai	bai
5.10.6. <i>nien</i> → <i>niin</i>	berrikuntza	bai	ez
5.10.7. <i>diakoxO</i>	berrikuntza	bai	ez
5.10.8. <i>daUxut</i> → <i>daIxut</i>	berrikuntza	bai	ez
5.10.9. <i>ukan niz</i> 'izan naiz'	berrikuntza	bai	ez
5.10.10. <i>diauK</i> 'digu'	berrikuntza	bai	ez
5.10.11. <i>neure</i>	arkaismoa		
5.10.12. <i>dIakoxut</i>	arkaismoa		
5.10.13. <i>dau</i> 'digu', <i>zau</i> 'zaigu'	ez dakigu		